

SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET:
PRAVO I PRAKSA U BIH

Sarajevo, 2013.

EDICIJA **LJUDSKA PRAVA** SARAJEVSKOG OTVORENOG CENTRA
Ediciju uređuje Emina Bošnjak
Knjiga 10.

naslov: Seksualna orijentacija i rodni identitet: pravo i praksa u BiH

autor i autorica: Damir Banović, Vladana Vasić

saradnica: Sadžida Tulić

lektura_korektura: Dalila Mirović

prelom: Lejla Huremović

naslovnica: Filip Andronik

izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

za izdavača: Saša Gavrić

© Sarajevski otvoreni centar/autori_ice

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba

Stavovi i mišljenja izneseni u ovom zborniku su autorski i ne predstavljaju izričite stavove i mišljenja izdavača ili donatora. Autor_ica i saradnica odgovaraju za svoje tekstove.

Ovaj projekat je finansiran od strane Američke ambasade u Sarajevu i svi stavovi, mišljenja i zaključci izneseni ovdje ne odražavaju nužno stav State Departmenta nego isključivo autora_ice.

Damir Banović i Vladana Vasić

**SEKSUALNA
ORIJENTACIJA
I RODNI
IDENTITET:
PRAVO I
PRAKSA U BIH**

Sarajevo, 2013.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726:613.885]:34(497.6)

BANOVIĆ, Damir

Seksualna orijentacija i rodni identitet :
pravo i praksa u BiH / Damir Banović, Vladana
Vasić ; [saradnica Sadžida Tulić]. - Sarajevo :
Sarajevski otvoreni centar, 2013. - 142 str. ; 24
cm. - (Edicija Ljudska prava Sarajevskog
otvorenog centra ; knj. 10)

O autoricama i autorima: str. 142. -
Bibliografija: str. 137-141 i uz tekst.

ISBN 978-9958-536-06-9

1. Vasić, Vladana 2. Tulić, Sadžida
COBISS.BH-ID 20430598

SADRŽAJ

1. PREDGOVOR	9
2. UVOD	13
2.1. Terminologija: LGBT rječnik	18
2.2. LGBT kroz historiju: od grijeha i bolesti do ljudskih prava	29
2.3. LGBT osobe i društvo	31
2.4. Prava LGBT osoba	32
3. ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA LGBT OSOBA NA UNIVERZALNOM I REGIONALNOM NIVOU	37
3.1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima	40
3.2. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima	40
3.3. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima	44
3.4. Deklaracija Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu	45
3.5. Rezolucija Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu	45
3.6. Džokdžakarta principi. Principi primjene prava o međunarodnim ljudskim pravima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet	46
3.7. Deklaracija Konferencije o trans pravima	46
3.8. Međunarodne organizacije u borbi za prava LGBT osoba	47
3.9. Pravo Evropske unije	48
3.10. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda	50
3.11. Postupak ostvarivanja prava pred Evropskim sudom za ljudska prava	53
3.12. Preporuke Komesara za ljudska prava Vijeća Evrope za zemlje članice	56
3.13. Preporuka Komiteta ministara Vijeća Evrope zemljama članicama o mjerama borbe protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu	59
3.14. Monitoring implementacije Preporuke Vijeća Evrope	60

4. SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET U PRAVNOM SISTEMU BOSNE I HERCEGOVINE: PRAVO I PRAKSA	61
4.1. <i>Ustav Bosne i Hercegovine</i>	63
4.2. <i>Ustavni sud Bosne i Hercegovine</i>	65
4.3. <i>Slučaj Queer Sarajevo Festivala pred Ustavnim sudom BiH</i>	67
4.4. <i>Ustav Federacije Bosne i Hercegovine</i>	67
4.5. <i>Ustav Republike Srpske</i>	69
4.6. <i>Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine</i>	70
4.7. <i>Sistemska zaštita prava LGBT osoba: Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o zabrani diskriminacije</i>	71
4.7.1. Zakon o ravnopravnosti spolova BiH	71
4.7.2. Slučajevi diskriminacije na bazi evidencije Agencije za ravnopravnost spolova	74
4.7.3. Zakon o zabrani diskriminacije BiH	76
4.7.4. Slučajevi diskriminacije na bazi evidencije Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH	79
4.8. <i>Krivično pravo: zaštita u slučajevima napada i nasilja</i>	80
4.8.1. Krivični zakon Bosne i Hercegovine	81
4.8.2. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine	83
4.8.3. Slučaj remećenja javnog reda i mira	84
4.8.4. Krivični zakon Republike Srpske	85
4.8.5. Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine	87
4.9. <i>Radno pravo: pravo na zaposlenje i sloboda rada</i>	90
4.9.1. Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine	90
4.9.2. Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine	91
4.9.3. Zakon o radu Republike Srpske	92
4.9.4. Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine	93
4.9.5. Slučaj diskriminacije na radnom mjestu zbog seksualne orijentacije	94
4.10. <i>Pravo na obrazovanje LGBT osoba</i>	94
4.10.1. Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine	98
4.10.2. Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske	99
4.10.3. Visoko obrazovanje u Federaciji BiH	100
4.10.4. Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine	102
4.10.5. Uskraćivanje prava na akademsko napredovanje: slučaj dr.sc. Darija Krešića	103

4.11. <i>Mediji i LGBT prava</i>	104
4.11.1. Slučajevi govora mržnje u elektronskim medijima	107
4.11.2. Slučajevi govora mržnje u štampanim i online medijima	108
4.12. <i>Porodično pravo: pitanje regulacije prava na brak i usvajanje djece</i>	112
4.12.1. Praksa Evropskog suda za ljudska prava i pravo na brak	115
4.13. <i>Pravo na promjenu spola transrodnih osoba</i>	116
4.13.1. Slučaj x pred Ustavnim sudom Srbije	120
5. NEVLADINE ORGANIZACIJE	123
5.1. <i>Udruženje Q</i>	125
5.2. <i>Sarajevski otvoreni centar</i>	126
6. ZAKLJUČCI I PREPORUKE	129
6.1. <i>Zaključci i preporuke u pogledu pravnih mehanizama na univerzalnom i regionalnom nivou</i>	131
6.2. <i>Zaključci i preporuke u pogledu okvira pravne zaštite LGBT osoba u Bosni i Hercegovini</i>	131
6.3. <i>Zaključci i preporuke u pogledu načina primjene propisa kojima se direktno ili indirektno zabranjuje diskriminacija LGBT osoba</i>	134
6.4. <i>Zaključci i preporuke u pogledu postupanja organa vlasti u slučajevima kršenja prava LGBT osoba</i>	135
6.5. <i>Zaključci i preporuke u pogledu odnosa LGBT osoba prema ustanovljenom sistemu zaštite u Bosni i Hercegovini</i>	136
7. LITERATURA	137
8. BILJEŠKE O AUTORIMA_CAMA	142

1. ▶

PREDGOVOR

Poštovani_e čitatelji_ke,

pred vama se nalazi drugo izdanje jedine publikacije u Bosni i Hercegovini koja na visokostručan i sveobuhvatan način tematizuje seksualnu orijentaciju i rodni identitet u bosanskohercegovačkom pravnom sistemu.

Sarajevski otvoreni centar ovom publikacijom nastavlja svoj rad na pravima LGBT (lezbejki, gej, biseksualnih i transrodnih) osoba. Već tri godine radimo na jačanju LGBT zajednice, zalažemo se za veću vidljivost LGBT tema u bosanskohercegovačkoj javnosti kroz publicističke, medijske, kulturne i umjetničke projekte, te radimo na zagovaranju prava LGBT osoba naspram državnih institucija.

Rad na pravima lezbejki, gejeva, biseksualnih i transrodnih (LGBT) osoba zahtjeva visok nivo profesionalnosti i uporan rad. A upravo svaki takav rad zahtjeva konstantnu analizu stanja, što kroz ovu publikaciju i činimo. Nadamo se da smo bosanskohercegovačkoj stručnoj, ali i široj javnosti, ovom knjigom ponudili_e sveobuhvatni uvod kada su u pitanju prava jedne od najdiskriminisanijih društvenih grupa u bosanskohercegovačkom društvu. Na osnovu ove publikacije, Sarajevski otvoreni centar i druge organizacije imaju priliku da odrede pojedine ciljeve kada su u pitanju zagovaranje i lobiranje za unapređenje prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini.

Ova knjiga izlazi u ediciji *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra, ediciji u okviru koje objavljujemo različite naslove koji se tiču političkih i pravnih aspekata ljudskih prava, njihove normativne analize, ali i praktične primjene. Drago nam je da je ovo već deseti naslov ove edicije.

I na kraju, kao voditelj ovog projekta, želim srdačno da se zahvalim različitim akterima koji su doprinijeli da ova knjiga bude objavljena. Na prvom mjestu tu su autor Damir Banović, moj kolega i drug. Damiru, kao autoru prvog izdanja, pridružila se i koleginica Vladana Vasić, jedna od najboljih mladih pravnic-aaktivistkinja u Bosni i Hercegovini. Također, zahvalnost dugujem i saradnici Sadžidi Tulić koja je dala značajan doprinos pri izradi ove publikacije. Bez njihove ekspertize i upornog rada, ova publikacija nikada ne bi bila realizovana. Hvala i svim organizacijama i pojedincima_kama koji_e su Damira i Vladanu podržali_e u izradi ove publikacije. Također, zahvaljujem se lektorici Dalili Mirović i dizajnerici Lejli Huremović. I za kraj, veliku zahvalnost dugujemo i našim partnerima iz Ambasade SAD-a, koji su podržali ovu aktivnost.

Nadamo se povratnoj informaciji svih čitatelja i čitateljki!

Saša Gavrić
Izvršni direktor
Sarajevski otvoreni centar

2. ▶

UVOD

Prva obuhvatnija analiza prava LGBT osoba u Bosni i Hercegovini rađena je 2006. godine kada je već postojao Zakon o ravnopravnosti spolova, te je u određenim krivičnim zakonima seksualna orijentacija zabranjen osnov diskriminacije. Prva studija sastojala se primarno od normativne analize, preporuka u pogledu izmjena, te problema u primjeni propisa. Od tog perioda, desile su se bitne izmjene drugih propisa i usklađivanje sa Zakonom o ravnopravnosti spolova na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou. Godine 2009. donesen je Zakon o zabrani diskriminacije u kojem je potvrđena zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, te je po prvi put, kao zabranjeni osnov diskriminacije, uveden i rodni identitet (Zakon koristi drugačija određenja: spolna orijentacija i spolno izražavanje). Donošenje ovog Zakona, kao i evidentni slučajevi u praksi, stvorili su potrebu za pisanjem opsežnije pravne analize u 2011. godini pod nazivom *Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine*, u izdanju Sarajevskog otvorenog centra. U međuvremenu, pred policijskim, sudskim i drugim organima u Bosni i Hercegovini, pojavili su se prvi slučajevi u kojima su se kao oštećene strane pojavile LGBT osobe. Neki od njih su uspješno procesuirani, a neki su ostali u fazi istrage. Medijski najekspoziraniji je slučaj neuspješnog održavanja Queer Sarajevo Festivala, prije čijeg je održavanja bilo niz slučajeva govora mržnje u printanim medijima, a njihovu pažnju, kao i pažnju javnosti, nedavno je privukao i brutalni napad na mladića u Mostaru za kojeg se smatra da je homoseksualne orijentacije. Pitanja uvođenja zločina iz mržnje u zakonodavstvo Federacije BiH, djelovanje državnih institucija u pogledu sankcionisanja nasilja nad LGBT osobama, govor mržnje u printanim i elektronskim medijima i djelovanje regulatornih tijela na njegovom suzbijanju, sve aktivniji rad nevladinog sektora i pojedinaca_ki u pogledu zaštite prava LGBT osoba, te slučajevi diskriminacije LGBT osoba u državi i zemljama regije, uticali su na potrebu pisanja nove studije pod nazivom *Seksualna orijentacija i rodni identitet: Pravo i praksa u BiH* koja bi umnogome uključila i nova iskustva i prakse na polju zaštite prava LGBT osoba. Autor i autorica su se odlučili da u studiju uključe i terminologiju vezanu za LGBT zajednicu, kao i to kakav je dominantan odnos društva prema seksualnim i rodnim manjinama. Terminologija koja se koristi u teoriji i aktivizmu je relativno nepoznata široj čitalačkoj publici, a željeli smo dati i jedan kratak uvid u odnos prema seksualnim i rodnim manjinama kroz historiju.

Studija je, također, zamišljena da bude izvor osnovnih propisa o zaštiti prava LGBT osoba koji bi se koristio kroz treninge i edukacije, kako samih LGBT osoba, tako i medija i policije. Obrazovanje pripadnika_ca LGBT zajednice o njihovim pravima je jedan od koraka ka oživljavanju propisa o zabrani diskriminacije, odnosno, efikasnijoj i adekvatnijoj zaštiti prava LGBT osoba uopšte, a kako bi se krenulo ka prijavljivanju slučajeva diskriminacije i nasilja i njihovog procesuiranja koje se, u najvećem broju, ne dešava. Edukacija policije, ali i ostalih koji su uključeni u sistem zaštite ljudskih prava, potrebna je jer postoji nedovoljno poznavanje propisa koji pružaju zaštitu LGBT osobama, te je neophodno njihovo senzibiliziranje za potrebe LGBT osoba. U tom smislu, analizirani propisi i slučajevi dat će potrebnu

osnovu za daljnju edukaciju.

U studiji su istraženi važeći propisi na univerzalnom, regionalnom i državnom nivou s ciljem upoznavanja s postojećim sistemom zaštite. U sadržajnom smislu, to znači:

- ispitivanje propisa kojima se ustanovljavaju posebna prava za pripadnike_ ce seksualnih i rodni manjina;
- ispitivanje propisa kojima se direktno zabranjuje diskriminacija osoba koje pripadaju seksualnim i rodni manjinama;
- ispitivanje propisa koji su opšte prirode, te se mogu koristiti za zaštitu pripadnika_ ca seksualnih i rodni manjina.

U odnosu na nivoe na kojima su doneseni, u studiji su korišteni i istraživani važeći propisi univerzalnog, regionalnog i državnog karaktera koji se direktno ili indirektno vežu za zaštitu prava LGBT osoba. Propisi univerzalnog karaktera jesu propisi Organizacije Ujedinjenih nacija, te će se analizirati Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i drugi međunarodni dokumenti formalno obavezujući ili obavezujući po običajnoj osnovi. Posebno je dat osvrt na nedavno usvojene rezolucije i deklaracije kojima se poziva na zabranu diskriminacije seksualnih i rodni manjina, te na neobavezujuće dokumente kao što su Džokdžakartski principi. Ovi dokumenti mogu biti značajni jer mogu biti transformirani u obavezne norme međunarodnog prava, te zbog novih smjernica tumačenja normi kojima se štite ljudska prava i slobode.

Propisi regionalnog karaktera su vezani za propise usvojene u okviru Vijeća Evrope, a tiču se Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, te dodatnih protokola koje je potpisala i ratificirala Bosna i Hercegovina. Rad Vijeća Evrope i Evropskog suda za ljudska prava bitan je za analizu zbog činjenice da je Bosna i Hercegovina članica Vijeća Evrope, te je njene konvencije obvezuju. S druge strane, građanima_ kama Bosne i Hercegovine je omogućeno obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava kao jednom od pravnih lijekova. U pogledu propisa Evropske unije, uzeti su u obzir samo oni dijelovi koji su trenutačno obavezujući za Bosnu i Hercegovinu, a tiču se obaveza proisteklih iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Bosne i Hercegovine i Evropske unije.

Propisi državnog karaktera jesu oni usvojeni u Bosni i Hercegovini, a koji su državnog, entitetskog i kantonalnog karatera. Analizirani su zakoni koji pitanju zabrane diskriminacije pristupaju sistemski kao što je Zakon o ravnopravnosti spolova iz 2003. godine koji po prvi put uvodi sintagmu *seksualna orijentacija*, te zabranjuje diskriminaciju na bazi iste. Od njegovog donošenja je prošao značajan vremenski period i ova se analiza posebno bavi njegovom implementacijom, u kontekstu stepena njegovog kršenja, odnosno, broja prijavljenih i procesuiranih slučajeva. Drugi zakon koji spada u kategoriju sistemskih je i Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. godine, te su analizirani njegov materijalni dio, novoustanovljeni organi za njegovu primjenu, njegov odnos sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i

eventualni slučajevi u praksi. Drugu grupu zakona čine oni koji se, između ostalih, bave i pitanjem zabrane diskriminacije (bilo direktno ili indirektno) i čine je zakoni iz krivičnopravne oblasti (kao što su, na primjer, Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Republike Srpske, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine), zakoni iz radnopravne oblasti (Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Zakon o radu Republike Srpske, Zakon o radu Brčko distrikta), zakoni iz oblasti obrazovanja, zdravstva, te propisi koji reguliraju rad elektronskih i printanih medija. U normativnom dijelu studije, ovisno o kojoj vrsti povreda se radi, navedeni su slučajevi nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama, bilo da su dio evidencije nevladinog sektora ili su vođeni pred državnim organima u zemlji, državama regije ili Evropskim sudom za ljudska prava.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U ovom dijelu studije bit će prezentirani najbitniji rezultati istraživanja koji će ići u sljedećim pravcima:

- zaključci i preporuke u pogledu pravnih mehanizama na univerzalnom i regionalnom nivou;
- zaključci i preporuke u pogledu okvira pravne zaštite LGBT osoba u Bosni i Hercegovini;
- zaključci i preporuke u pogledu načina primjene propisa kojima se direktno ili indirektno zabranjuje diskriminacija LGBT osoba;
- zaključci i preporuke u pogledu postupanja organa vlasti u slučajevima kršenja prava LGBT osoba;
- zaključci i preporuke u pogledu LGBT osoba prema ustanovljenom sistemu zaštite u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine.

METODOLOGIJA

Pri izradi priručnika korišteni su važeći pravni akti univerzalnog, regionalnog i državnog karaktera, odluke i presude državnih organa, kao i izvještaji organizacija za zaštitu ljudskih prava. Prilikom rada na studiji rađeni su upiti upućeni Instituciji ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine i Agenciji za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, te korišteni podaci koje je prikupilo Udruženje Q i druge nevladine organizacije i pojedinci_ke koji_e se bave zaštitom ljudskih prava i sloboda. Prilikom pisanja studije uveliko je pomogla dokumentacija Sarajevskog otvorenog centra, kao i rezultati projekata koji su u ovoj organizaciji bili realizirani ili su u toku realizacije.

2.1. TERMINOLOGIJA: LGBT RJEČNIK¹

Aktivizam

Političko uvjerenje da djelovanje na individualnoj ili kolektivnoj ravni može izazvati socijalne i političke promjene. Aktivistički stav ne poriče značaj konvencionalnih institucionalnih struktura (pravo, mediji, obrazovanje itd.), nego podstiče ljude da im pristupe direktno. Iako aktivizam po definiciji nije nužno radikaln, on se najčešće javlja u domenu u kojem je neki oblik diskriminacije postao odveć represivan, te se zbog toga nerijetko suprotstavlja odnosima moći koje teže da održe status quo.

Asimilacija

Krilo lezbejske i gej politike koje naglašava da ne postoje neke značajne razlike među heteroseksualcima_kama i homoseksualcima_kama. Uvjerenje koje ovdje vlada izražava se u nadi da će lezbejkama i gej muškarcima, ako se budu ponašali na način koji je za dominantnu kulturu prihvatljiv, kad-tad biti omogućen ravnopravan pristup svim resursima, privilegijama dostupnim heteroseksualnoj većini. No, kako je društvena prihvatljivost nešto što počiva na kontingentnim faktorima poput klase, rase i roda, asimilacione tendencije često trpe osudu da ih promoviraju upravo najmanje ugroženi pojedinci (bijeli muškarci srednje klase).

Bifobija

Iracionalan strah, netolerantnost, prerasude i/ili diskriminacija prema biseksualnim osobama koje provode heteroseksualne (u tom slučaju često je sinonimna sa homofobijom) ili homoseksualne osobe.

Biološki spol

Određenje determinirano hromozomima (XX, XY), hormonima (estrogen i progesteron, testosteron) i unutrašnjim i spoljašnjim genitalijama (vulva, klitoris, vagina, testisi i penis). Konstruktivističke teorije tvrde da je spol (kao i rod i rodne uloge) konvencija (društvena konstrukcija).

Biseksualna osoba

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama oba spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

1 Detaljnije objašnjenju LGBT terminologiju možete pronaći u: Čaušević, Jasmina i Gavrić, Saša (priređivači): Pojmovnik LGBT kulture, Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo 2012.

Cisrodnost

Pojam koji se koristi kako bi se opisale osobe koje se rodno identificiraju u skladu sa spolom koji im je pripisan pri rođenju.

Cisrodna osoba

Osoba koja se identificira kao osoba muškog ili ženskog roda u skladu sa svojim biološkim muškim ili ženskim spolom.

Coming out

Sintagma koja potiče iz fraze *coming out of the closet*, već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja i afirmiranja vlastite (homo) seksualne orijentacije. Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao manje ili više javna obznana. Izlaženjem iz ćutanja izlazi se iz izolacije i negiranja, i objavljuje se drugima pravo na drugačiji život. U aktivizmu ili queer teoriji, coming out zadobija dimenziju političkog čina opiranja i suprotstavljanja tradicionalnim stavovima.

Diskriminacija

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba. Različiti su osnovi, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj (spolna orijentacija, rodni identitet, rodno izražavanje, spol, dob, političko opredjeljenje i sl.)

Posredna diskriminacija

Posredna diskriminacija podrazumijeva svaku situaciju u kojoj, naizgled neutralna odredba, kriterij ili praksa, ima ili bi imala efekat dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljan ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica.

Neposredna diskriminacija

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili propuštanje postupanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla da bude dovedena u nepovoljni položaj za razliku od nekog drugog lica ili grupe lica u sličnim situacijama.

Institucionalizirana diskriminacija

Društveni sklop koji se ogleda u institucijama moći (jezik, mediji, obrazovanje, ekonomija, religija i dr.) koje favoriziraju jednu grupu (ili jedan sistem odlika) naspram drugih. Savremena teorija se u načelu slaže da je ta *grupa* grupa bijelih (rasa) heteroseksualnih (orijentacija) muškaraca (rod) srednjih godina (starosna dob) pripadnika srednje ili srednje-više klase (klasa). Svi koji na ovaj ili onaj način odstupaju od date *grupe*, tretiraju se kao manjina (čak i kada formiraju grupu koja je od ove brojnija). Moć te grupe, čak i nad približno jednakim (recimo, crni

muškarci sa svim navedenim odlikama) ili većim grupama (žene uopće), održava se putem spomenutih ustanova.

Višestruka diskriminacija

Opisuje diskriminaciju koja se dešava na temelju nekoliko osnova odvojeno (na primjer, ista osoba može doživjeti diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta, rasnu diskriminaciju, itd.). Odnosi se na situaciju u kojoj postoji više osnova diskriminacije u isto vrijeme, te ih je teško razdvojiti i posmatrati odvojeno.

Uznemiravanje

Uznemiravanje se smatra diskriminacijom u svakoj situaciji u kojoj ponašanje vezano na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije ima za svrhu ili čiji je efekat povreda dostojanstva lica i stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta.

Spolno uznemiravanje

Spolno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja spolne prirode čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva lica, posebno kada će se njime stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent.

Mobing

Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koje podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu, čija je svrha ili posljedica ili degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlene osobe.

Segregacija

Segregacija je djelo kojim (fizičko ili pravno) lice odvaja druga lica na osnovu rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, spolnog izražavanja ili orijentacije u skladu sa definicijom diskriminacije.

Drag

Riječ se izvorno koristila u Šekspirovom *Glob teatru* kao oznaka za glumce koji su imali ženske uloge (kako glumica nije bilo). Termin se u načelu odnosi na kostim i prerašavanje (otuda fraza *in drag* – prerušen u odjeću suprotnog spola). Njime se prije svega referiše na muškarce koji na ovaj ili onaj način nastupaju, oponašajući

žene, i time sprovode rodni performans čime demonstriraju fluidnost rodnog identiteta koji se inače po definiciji smatra *fiksiranim*.

Drag-kralj

Lezbejka/strejt žena koja simulira muškarca.

Drag-kraljica

Gej/strejt muškarac koji simulira ženu.

Gej (gay)

Osnovno značenje termina je razdragan, veseo. U 19. vijeku zadobija novo značenje: ženske prostitutke su s prezirom nazivane *vesele (gej) žene*, pa se taj atribut pripisivao i muškarcima koji su se služili njihovim uslugama i muškim prostitutkama. Ranih godina 20. vijeka, nekolicina muškaraca i žena iz Amerike prisvaja taj izraz kao zamjenu za klinički naziv *homoseksualna osoba*. Riječ ulazi u široku upotrebu šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka, kada mediji prihvataju zalaganja gej pokreta da se izraz homoseksualac, koji koriste psihijatri pri dijagnozi mentalnog oboljenja, zamjeni rječju *gej*.

Gej muškarac

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe istog spola. Zbog historijske opterećenosti termina *homoseksualac*, preporučuje se da se koristi ovaj neutralni termin.

Genderfobija

Diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju spolnog/rodnog identiteta i izražavanja.

Govor mržnje

Govor mržnje protiv LGBT osoba odnosi se na javno izražavanje koje podrazumijeva širenje, promoviranje ili opravdavanje mržnje, diskriminacije ili neprijateljstva prema LGBT osobama - na primjer, izjave političkih i vjerskih vođa ili mišljenja drugih društvenih autoriteta koja se objavljuju u štampi ili na internetu, a koja imaju za cilj poticanje mržnje.

Heterofobija

Iracionalam strah, netolerantnost, prerasude i/ili diskriminacija prema heteroseksualnim osobama, institucijama koje su zasnovane na heteroseksualnim odnosima (brak, porodica) ili institucijama koje podržavaju ove odnose (crkva, država).

Heteronormativnost

Može se definirati kao pretpostavka da su svi heteroseksualni, odnosno, da je heteroseksualnost idealna i superiorna u odnosu na homoseksualnost ili biseksualnost. Heteronormativnost također uključuje privilegiranje normativnog izražavanja roda - ono što je nužno ili nametnuto pojedincima_kama kako bi ih percipirali ili prihvatili kao *pravog muškarca* ili *pravu ženu*, tj. u okviru jedinih dostupnih kategorija

Heteroseksizam

Stav da je heteroseksualnost jedina validna seksualna orijentacija. Heteroseksizam se često ispoljava u formi ignorisanja LGBT osoba.

Heteroseksualna osoba

Osoba čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama suprotnog spola, odnosno, osoba koju seksualno i/ili emotivno privlače isključivo osobe suprotnog spola.

Prinudna heteroseksualnost

Sintagma nastala u teoriji lezbejskog feminizma (Edrijen Rič) koja upućuje na složene mnogostruke forme odnosa među ženama. Po lezbejskim feministkinjama, žene su doslovno prisiljene na heteroseksualnost, odnosno ulogu seksualnog, emotivnog i fizičkog (rad u kući i staranje nad porodicom) služenja muškarcu. S druge strane, historijskim potiskivanjem govora o životu lezbejki i žena koje su živjele nezavisno od muškaraca, i blagodareći verbalnim i fizičkim napadima na te žene, heteroseksualnost se nudila kao jedina opcija. Ovaj je koncept u lezbejskom feminizmu bio ključ za tumačenje načina na koji funkcioniše patrijarhat. Od sredine osamdesetih godina prošlog vijeka, sve češće ga koriste i gej muškarci da bi opisali automatsku pretpostavku o tome da je svako bez razlike heteroseksualan_a.

Homofobija

Iracionalam strah, netolerantnost, prerasude i/ili diskriminacija prema prema gej muškarcima i lezbejkama (i biseksualnim osobama [vidjeti bifobija]). Manifestira se kao neupitna vjera u superiornost heteroseksualnosti, koju podstiču kulturne i institucionalne društvene prakse. Ta vjera rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, oduzimanju potomstva neheteroseksualnom roditelju, diskriminaciji pri zapošljavanju, plaćanju poreza, umirovljenju, imigracionom postupku itd. Ovi oblici diskriminacije su ono što spada u društveni domen i mnoge homofobične osobe poricaće da u tome uzimaju udjela. Međutim, homofobija se lako prepoznaje na pojedinačnom nivou u svakodnevnim situacijama, recimo, kada za neku ženu mislimo da je lezbejka samo zato što nije u stanju da pronađe muškarca ili zato što želi da bude muškarac; ili kada osobu koja je lezbejka ili gej muškarac ne posmatramo kao cjelovitu ličnost, nego isključivo na osnovu njihove seksualne orijentacije.

Internalizirana homofobija

Internalizirana mržnja prema sebi, koja nastaje kao posljedica prihvatanja negativnih stereotipa koje stvara opresivna zajednica. To podrazumijeva često konfliktna osjećanja da su nestrejt osobe u srži loše i inferiorne ili da su superiorne i ekskluzivno dobre; da na čitavom svijetu nema sigurnog prostora; da se može vjerovati samo pripadnicima_ama grupe i da se pripadnicima_ama iste grupe ne smije ni po koju cijenu vjerovati; da se radi sigurnosti zauvijek treba skrivati; da radi sigurnosti svuda i uvijek treba istupati i otkrivati svoju orijentaciju itd.

Homoseksualac_ka

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju da je uvredljiv. Bolji termini su *gej (muškarac)/gejevi i lezbejka*.

Situaciona homoseksualnost

Seksualno ponašanje koje je drugačije od uobičajenog ponašanja neke osobe, a javlja se usljed boravka u socijalnom okruženju koja čine isključivo osobe istog spola, kao npr. vjerske ili druge škole koje pohađaju isključivo studenti_ice i učenici_ce istog spola, zatvori, seks sa partnerom_kom istog spola za novac itd.

Interseksualna osoba

Osobe koje su rođene s hromozomskim, hormonskim ili genitalijskim karakteristikama koje ne odgovaraju zadatim standardima *muške* ili *ženske* kategorije, zbog svoje seksualne ili reproduktivne anatomije. Ova riječ je zamijenila pojam *hermafrodit*, koji je obimno korišten od strane liječnika tokom 18. i 19. vijeka i koji se danas smatra nestručnim. Interseksualnost može poprimiti različite oblike i obuhvatiti različita stanja interseksualnih osoba.

Lezbejka

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene. *Lezbejka* je jedan od najstarijih i najpozitivnijih termina za homoseksualne žene, što u lezbejskoj feminističkoj teoriji ne označava samo seksualni identitet koji se sukobljava s konvencionalnim rodnim očekivanjima od žena, nego i društveni i politički identitet izgrađen u opoziciji prema muškom šovinizmu, patrijarhatu, heteroseksizmu i falocentrizmu. Sama riječ potiče od imena grčkog ostrva Lezbos gde je rođena pjesnikinja Sapfo koja je uznosila ljubav među ženama.

LGBT

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne i transrodne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje naslovom *LGBT* u društvenom i političkom aktivizmu. Ponekad pojam

LGBT može biti proširen i uključiti i interseksualne i queer osobe (LGBTIQ).

LGBTIQ

Skraćenica za *lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe*.

Mizoginija

Mržnja prema ženama ili ženskom rodu u načelu.

Out

Opisuje osobu koja se seksualno/rodno/spolno identifikuje u javnom i/ili u profesionalnom životu.

Outirati (autirati)

Čin javnog objavljivanja da je neka osoba gej, lezbejka ili biseksualna osoba. Većina gej i lezbejske zajednice smatra da je nepristojno i protivi se tome da bilo koja osoba, osim one koja je u pitanju, odlučuje o tome kad će i kome pričati o seksualnoj orijentaciji. Lezbejska i gej zajednica u Bosni i Hercegovini termin *autirati se* također koristi za situaciju kada sam gej ili sama lezbejka odluči nekome da priča o svojoj seksualnoj orijentaciji. Tako, na primjer, može da se kaže da se neka lezbejka autirala ocu, tj. da mu je rekla da je lezbejka.

Patrijarhat

Društveni sistem u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u odnosu na žene. Patrijarhalni sistem vrijednosti i društvenih normi čini temelj na kojem se održavaju postojeći sistemi odnosa moći i privilegija koje se u kontinuitetu dodjeljuju muškarcima.

Peder

U homofobičnoj upotrebi, sleng koji u načelu denotira gej muškarce, a posebno konotira rodni lik slabašnog i feminiziranog muškarca. Sam termin, po nekima, vodi porijeklo od srednjovjekovne prakse spaljivanja sodomita na snopovima pruća (faggot). Riječ peder u nehomoseksualnoj upotrebi ima sličnu konotaciju, dok u gej zajednici nije nužno uvredljiva, nego se često pojavljuje i kao samoafirmativno parodiranje strejt konotacija.

Queer

Riječ se prvenstveno odnosi na sve što se razlikuje od konvencionalnog na neki neobičan način (sinonim za čudno, ekscentrično). U početku su konotacije ovog termina u gej upotrebi bile negativne, pa čak i danas postoji otpor prema

ovom izrazu, osobito među starijim homoseksualnim osobama. Budući da termin subverzivno razobličuje postojeće, tobože fiksirane modele, odbacujući razlike (svi LGBT su njime bez razlike obuhvaćeni) i identitete (nijedan od LGBT identiteta u njemu nije povlašćen), on postaje sve univerzalnije prihvaćen. Mnoge transeksualne, biseksualne pa čak i heteroseksualne osobe, čija se seksualnost ne uklapa u kulturne standarde monogamnog heteroseksualnog braka, prihvatili_e su ovu oznaku kao „seksualni disidenti_disidentkinje”. Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTTIQ osobe zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van heteropatrijarhalnih normi.

Rod

Društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje samo društvene uloge muškaraca i žena, to jest osoba muškog ili ženskog spola. Također, individualni konstrukt sopstvenog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili prevazilazi društveno zadate i formirane spolne i rodne uloge muškaraca i žena, kao i cijelu binarnu osnovu *muškog* i *ženskog*.

Rodni identitet

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo u shvatanju sopstvenog spola, što može ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju, a uključuje lični doživljaj tijela i drugih izražaja roda (to jest, *rodno izražavanje*), kao što su odijevanje ili način govora i obraćanja. Spol osobe obično je dodijeljen pri rođenju, a odmah potom postaje socijalno i pravno pitanje. Spol podrazumijeva osobni koncept/konstrukt koji može biti u skladu sa društveno propisanim definicijama u pogledu spola/roda ili ih može negirati, prevazilaziti i mijenjati. Neki ljudi imaju problem pri identificiranju sa spolom dodijeljenim pri rođenju - ove osobe nazivamo *transrodne* osobe. Rodni identitet nije isto što i seksualna orijentacija, a transrodne osobe se mogu identificirati kao heteroseksualne, biseksualne i homoseksualne.

Rodno izražavanje

Vizuelna i spoljna prezentacija svake osobe koja se ogleda kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje i govor tijela.

Seksizam

Diskriminacija i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promocija stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda. Posebno se odnosi na norme, vrijednosti, uvjerenja, strukture i sisteme koje marginalizuju i podređuju žene dodjeljujući muškarcima moć, privilegije i preimućstva. Oblik nasilja koje se nad ženama vrši individualno ili institucionalizovano.

Seksualna orijentacija

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola. Izbjegavajte korištenje uvredljivog izraza „seksualna preferencija”, koji se često koristi kako bi se impliciralo da je istospolna seksualna orijentacija nešto što se može i treba promijeniti.

Seksualni identitet

Seksualni identitet odnosi se na to kako sebe nazivamo i percipiramo. Ti nazivi uključuju *strejt, gej, bi, queer, neodređen_a, neodlučan_a, aseksualan_a* i dr. Naše seksualno ponašanje i način na koji sebe određujemo (identitet) predstavljaju stvar mogućeg izbora/odluke i ne podrazumijevaju samo binarni koncept muško – žensko.

Spol

Klasificiranje na osnovu reproduktivnih organa/funkcija i genitalija na muški, ženski i interseks. Društveno prihvaćeni su samo muški i ženski spol.

Spolni identitet

Individualno identificiranje po pitanju spola i spolne pripadnosti, koji ne zavisi od spola koji je pripisan rođenjem.

Strejt (str8 ili straight)

Označava, prije svega, nešto *pravo, bez skretanja* (devijacija), nešto *nepomiješano*, ali i nešto *konvencionalno*, što ne odstupa od normi koje su prihvaćene kao uobičajene, *normalne* i *prirodne*. Neutralna oznaka za heteroseksualne osobe u queer zajednici.

Transgender/transrodno

Sveobuhvatni termin koji se koristi kako bi se opisale različite osobe, ponašanja i grupacije koje imaju zajedničko, djelimično ili potpuno suprotstavljanje nametnutim rodnim i spolnim ulogama. Transrodnost se ne odnosi na seksualnu orijentaciju osobe.

Transrodna osoba

Termin za osobe čiji je rodni identitet u nesukladnosti sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju, kao i one osobe koje žele izraziti svoj rodni identitet na drugačiji način od uobičajenog izražavanja karakteristika spola koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodnih uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manirizme, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama *muško* i *žensko*, zatim transeksualne osobe, transvestite i cross-dressere. Transrodni muškarac je osoba kojoj je pri

rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njegov rodni identitet *muški* ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodni identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen *ženski* spol, ali je njen rodni identitet *ženski* ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta. Oznake za seksualnu orijentaciju transrodnih osoba koriste se u skladu sa njihovim rodni identitetom, a ne u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Heteroseksualni transrodni muškarac, na primjer, je transrodni muškarac kojeg privlače i koji bira žene za partnerke. Riječ transrodnost odnosi se na posjedovanje transrodnog identiteta i izražavanja.

Transeksualna osoba

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni svoj spol, kao i osoba koja je djelomično ili potpuno modificirala (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije) svoje tijelo i prezentaciju, izražavajući svoj rodni i/ili spolni identitet i osjećaj sebe.

Transfobija

Po analogiji sa bifobijom i homofobijom, oblik diskriminacije, zasnovan na strahu, neznanju i mržnji, usmjeren protiv transeksualnih, transrodnih osoba. Tu predrasudu mogu perpetuirati strejt ljudi, gej muškarci, lezbejke i biseksualne osobe.

Internalizovana transfobija

Karakteristična je za trans osobe koje iskušavaju krivicu, sramotu, nedostatak samopouzdanja, negativnu sliku o sebi, pošto implicitno ili eksplicitno prihvataju društvenu stigmatizaciju.

Tranvestija/tranvestite/tranvestiti

Tranvestiti su osobe koje vole da nose odjeću suprotnog spola. Tranvestija, tj. preoblačenje nije povezano sa seksualnom orijentacijom. Tranvestiti_e mogu biti i heteroseksualne i istospolno orijentirane osobe.

Tranzicija

Predstavlja proces promjene rodni izražavanja neke osobe u cilju usaglašavanja sa unutrašnjim doživljajem sopstvenog roda.

Zločin iz mržnje prema LGBT osobama

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije ili rodni identiteta, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBT grupe. Kod zločina iz mržnje mora postojati osnovana sumnja da je motiv počinioca kaznenog djela seksualna orijentacija ili rodni identitet žrtve.

2.2. LGBT KROZ HISTORIJU: OD GRIJEHA DO BOLESTI DO PITANJA LJUDSKIH PRAVA²

Iako je to danas teško zamisliti, homoseksualnost i transrodnost nisu uvijek posmatrane na način na koji se danas posmatraju. U većini drevnih civilizacija zabilježene su pojave istospolnih seksualnih odnosa, kao i postojanje transrodnih osoba. Mnoge politeističke religije imale su božanstva, bogove i božice koji su stupali u istospolne odnose, a prije pojave bliskoistočnog monoteizma, religija na istoku bila je ispunjena svim varijacijama seksualne aktivnosti i rodnih identiteta.

U antičkim kulturama pojavljuju se božanstva androgino izgleda i tjelesnih odlika oba spola, a i sam seksualni odnos je bio nediferenciran. Rod partnera se uzimao malo ili nimalo u obzir. Seksualni izbor bio je jednostavno pitanje ukusa. Muška homoseksualnost nije bila stigmatizirana ili potisnuta, dječaci i žene su tretirani kao objekti muške požude, a ono što je društveno bilo važno jeste da muškarac penetrira, a ne da bude penetriran. Naime, za penetriranu osobu smatralo se da preuzima slabiju, *žensku* ulogu, te su ovu ulogu obično imali zarobljeni neprijatelji, robovi, žene i mladići dok ne dostignu zrelost jer se smatralo da je za odraslog muškarca degradirajuće da ima pasivnu ulogu.

Negativan stav prema LGBT osobama pojavljuje se s razvitkom monoteističkih religija. Takozvane *abrahamske* religije počivale su na pretpostavci da je bog stvorio muško i žensko, tj. muški i ženski spol i/ili rod, i nisu imale negativan stav samo prema homoseksualnosti, nego prema seksualnosti uopšte. Jedini opravdan seksualni odnos, prema monoteističkim, religijama jeste onaj koji za cilj ima prokreaciju i to u okviru bračne zajednice. Samim tim, stupanje u bilo kakav vanbračni seksualni odnos, pa čak i seksualni odnos sa partnerom_icom koji za cilj nije imao stvaranje potomstva, smatrao se nedopuštenim sa stanovišta monoteističkih religija.

Pod uticajem ovih religija, homoseksualni odnosi između muškaraca zabranjivani su i kažnjavani zakonodavstvima određenih država, a transrodne osobe uglavnom su tretirane kao osobe spola s kojim su rođene. Karakteristično je da su seksualni odnosi između osoba ženskog spola uglavnom ignorisani, te da o njima ima mnogo manje podataka nego o homoseksualnim odnosima između muškaraca. Lezbejstvo je u većini kultura uspješno neutralizovano kao aktivnost koja je zabavljala i uzbuđivala dominantni muški svijet.

S razvojem nauke, dolazi i do promjene u posmatranju ljudi i shvatanju njihovog ponašanja, te dolazi do svojevrsne borbe za nadležnost nad varijacijama ljudske

2 Povijesne razlike shvatanja i prihvatanja LGBT osoba opisane su u knjizi Naphy, William: *Born to be gay. Historija homoseksualnosti*, Sarajevski otvoreni centar, Queeria, Domino, Sarajevo, Beograd, Zagreb 2012.

seksualnosti i rodnog identiteta između nauke i religije. Prevladavaju nauke nad religijom, u objašnjavanju varijacija ljudske seksualnosti i rodnih identiteta, s jedne strane dolazi do pozitivne promjene u primjeni tzv. zakona o sodomiji koji se sada uglavnom primjenjuju u slučajevima silovanja i/ili pedofilije, a mnogo manje na punoljetne osobe koje svojom voljom stupaju u istospolne odnose, dok se s druge strane, homoseksualnost i transrodnost počinju posmatrati kao medicinski poremećaji ili bolesti koji nastaju radi određenog biološkog defekta osobe ili uticaja njene okoline.

Zahvaljujući daljnjim medicinskim istraživanjima i saznanjima, homoseksualnost je uklonjena iz klasifikacije bolesti u većini zemalja, kao i međunarodnih zdravstvenih organizacija, te se danas i homoseksualnost i biseksualnost tretiraju kao prirodni varijeteti seksualnosti, tj. kao oblici seksualne orijentacije.

Transrodnost, kao pojam, uključuje različito ispoljavanje rodnih identiteta i neprihvatanje određenih društveno ustaljenih ponašanja i izražavanja koja nisu u skladu sa spolom s kojim je osoba rođena, ali ne moraju nužno podrazumijevati želju osobe da živi kao pripadnik_ca suprotnog spola i/ili da promijeni spol - samim tim, medicinskim istraživanjima nisu bili obuhvaćeni svi trans identiteti, već se nauka uglavnom bavila poremećajem rodnog identiteta tj. transeksualnošću. Transeksualnost se izražava željom osoba da žive i budu prihvaćene kao pripadnici_ce drugog spola i željom za hirurškom intervencijom i hormonalnim tretmanom kako bi svoje tijelo uskladili, što je više moguće, s željenim spolom. Iako je još uvijek, u većini zemalja, transeksualnost klasificirana kao mentalni poremećaj, naučni konsenzus o ovom pitanju više ne postoji i sve više se ukazuje na biološki zasnovane uzroke transeksualnosti. Transeksualna osoba koja želi promijeniti svoj spol mora proći kroz tri faze: procjenu stanja i utvrđivanje poremećaja rodnog identiteta, hormonalnu terapiju i operativne zahvate za hiruršku izmjenu spola i sekundarnih spolnih karakteristika.

S promjenom u medicinskom tretiranju seksualne orijentacije i rodnog identiteta, došlo je i do povećanja društvenog razumijevanja i prihvatanja LGBT osoba, kao i do promjena u pravnom okviru kojim se štite ljudska prava svih pojedinaca_ki. Došlo je do promjene zakona o sodomiji, te je homoseksualnost u većini zemalja dekriminalizovana, a dobna granica za stupanje u istospolne seksualne odnose izjednačena je sa dobnom granicom za stupanje u seksualne odnose sa osobama suprotnog spola; seksualna orijentacija i rodni identitet uvršteni su u zabranjene osnove diskriminacije, a osobama koje promijene spol omogućeno da je tu promjenu unesu u matične knjige, izmijene dokumente i da pravno budu priznate kao osobe željenog spola.

2.3. LGBT OSOBE I DRUŠTVO³

Društvo u Bosni i Hercegovini karakteriše visok stepen homofobičnosti, što je većinom rezultat neinformisanosti o homoseksualnosti, biseksualnosti i transrodnosti, kao i zbog pretpostavke da je to *nešto što dolazi sa Zapada* i što „ne postoji kod nas“. U takvom okruženju, LGBT osobe, bez obzira da li su out ili ne, svakodnevno žive ili se susreću sa stereotipima i predrasudama svog okruženja koje su zasnovane na njihovoj seksualnoj orijentaciji i/ili rodnom identitetu.

Iako stereotipi i predrasude ne moraju nužno biti homofobni, niti iskorišteni u lošoj namjeri, oni dovode do toga da se osobe prema kojima su usmjereni osjećaju isključeno, izdvojeno ili kao meta izrugivanja, te doprinose stvaranju iskrivljene slike o LGBT osobama uopšte.

Stereotipi su najčešće generalni stavovi o nekoj grupi ljudi zasnovani na pretpostavci da svi pripadnici_e te ili neke druge grupe imaju određene osobine koje su samo njima svojstvene i po kojima se razlikuju od drugih. Obično su vezani za grupe ljudi i njihove odnose prema drugoj grupi ili grupama tj. nastaju radi usporedbi dvije ili više grupa osoba. U osnovi stereotipa nalazi se pogrešno i neopravdano široko uopštavanje, čiji je cilj pojednostavljivanje stvarnosti. Prilikom stvaranja stereotipa, osobe se najčešće grupišu prema etničkoj pripadnosti, religiji, seksualnoj orijentaciji, rodnom identitetu, spolu ili prema bilo kojoj drugoj kategoriji.

Neki od najčešćih stereotipa vezanih za LGBT osobe nastali su generalizacijom izgleda i ponašanja pojedinih pripadnika_ca LGBT zajednice, a najčešći su: gej muškarci su feminizirani, metroseksualci, ne vole sportove, vole modu; lezbejke su muškaste, imaju kratku kosu, ne šminkaju se, ne nose haljine, bave se sportom; biseksualne osobe ne mogu da se odluče, privlače pažnju, ustvari su homoseksualne ili heteroseksualne; sve transrodne osobe žele promijeniti spol, transžene se oblače pretjerano ženstveno, transrodne osobe su homoseksualne i promjenom spola postaju heteroseksualne, itd.

Stereotipi se obično smatraju nepoželjnim vjerovanjima, a mogu se promijeniti putem obrazovanja i/ili na druge načine stečenim dodatnim informacijama u vezi s onim na šta se stereotip odnosi, ali se, kao njihova posljedica, javlja pogrešna i činjenično netačna predstava o LGBT osobama. Stereotipi mogu rezultirati i razvojem predrasuda. Svaki stereotip koji izražava emotivnu ocjenu neke grupe na osnovu njene etničke, rasne, vjerske, rodne, socijalne pripadnosti, seksualne orijentacije ili

3 Odnos društva prema LGBT osobama u BiH i regionu detaljnije je opisan u Spahić, Aida i Gavrić, Saša (priređivači): *Čitanka LGBT ljudskih prava* (2. dopunjeno izdanje), Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo 2012.

rodnog identiteta, smatra se predrasudom.

Predrasude su teško promjenjive i praćene su jakim emocijama, iracionalne su i obično predstavljaju izraz etnocentrizma tj. vrednovanja tuđe kulture, običaja i/ili ponašanja prema svojim ili standardima grupe kojoj pripadamo. Predrasude najčešće nastaju prije realnog, direktnog iskustva s određenom osobom, grupom ili pojavom, bez poznavanja ili istraživanja činjenica.

Predrasude u ekstremnim slučajevima mogu rezultirati diskriminacijom, oduzimanjem ljudskih prava ili davanjem neopravdanog prioriteta drugim grupama.

Neke od najčešćih predrasuda prema LGBT osobama uključuju uvjerenje da je homoseksualnost bolest, da homoseksualne osobe *regrutuju* mlade, da LGBT osobe traže specijalna prava koja će ugroziti prava ostalih pripadnika_ca društva, itd.

Predrasude i stereotipi mogu se eliminisati edukacijom i dizanjem svijesti društva o postojanju LGBT osoba i izazovima s kojima se oni susreću svaki dan.

2.4. PRAVA LGBT OSOBA

Postoje li posebna prava vezana za LGBT osobe? I ako postoje, zašto bi se ona razlikovala u odnosu na ostala prava drugih osoba, te koja bi to prava bila. Da bi se opravdalo postojanje specifičnog seta prava moraju postojati određeni razlozi ili osnove za njihovo formiranje. No, pokret za prava LGBT osoba ide u drugom pravcu i teži ka ukidanju diskriminacije u pogledu već postojećeg seta ljudskih prava. Upravo su intervencije u pozitivno međunarodno ili nacionalno pravo išle ka izričitoj zabrani diskriminacije LGBT osoba. Iz tih razloga i pravne analize idu ka pronalasku onih dijelova važećeg prava gdje se ona navode ili gdje se kroz pravila tumačenja može izvesti zaključak da ona postoje. Da se vratimo na početak: da li postoje posebna LGBT prava, odnosno, koje su to posebne karakteristike pripadnika_ica zajednice koje bi dale osnov za formiranje posebnih prava? Odgovor na ovo pitanje je djelimično negativan: ne postoje posebne karakteristike LGBT osoba, osim u onom dijelu koji se tiče pitanja promjene spola ili izražavanja rodnog identiteta. Prvi razlog se može okarakterizirati kao posebna osnova, mada izričito ne formira posebno pravo, već se odnosi na zdravstvenu zaštitu i pokrivanje sistemom obaveznog zdravstvenog osiguranja. Drugi se ne tiče izričito LGBT zajednice i to je pravo koje mogu uživati i heteroseksualne i/ili cisrodne osobe.

Dakle, kada govorimo o pravima LGBT osoba, govorimo o njima kroz sljedeće tri dimenzije:

- zaštita prava LGBT osoba kroz postojeći sistem zaštite ljudskih prava;
- zabrana diskriminacije po osnovama seksualne orijentacije i rodnog identiteta koja je izričito navedena u važećem pravu;
- zabrana diskriminacije po osnovama seksualne orijentacije i rodnog identiteta koja nije izričito navedena, ali se primjenom pravila tumačenja može izvesti zaključak da ona postoji.

Posebno navedena prava LGBT osoba su ona koja se po određenim osobinama razlikuju od ostalih prava koja uživaju ostala lica, te ih, dakle, mogu uživati samo pripadnici_e ove zajednice. Iako je praktično teško da se mogu realizirati, teoretski postoje shvatanja određenih autora_ica da postoje posebna kolektivna prava homoseksualaca i lezbejki koja bi sezala do ostvarivanja prava na teritoriju, političku participaciju, pozitivnu diskriminaciju i slično.

Seksualna orijentacija je relativno nov koncept ljudskih prava i prakse, te se odnosi na trajniju, emocionalnu, romantičnu, seksualnu privlačnost ili naklonost prema drugoj osobi. Razlikuje se od drugih aspekata seksualnosti uključujući biološki spol, rodni identitet (psihološki doživljaj sebe kao muškarca i/ili žene) i uloge roda kao društvene kategorije. Seksualna orijentacija uključuje razne oblike seksualnosti kao što su homoseksualnost, biseksualnost ili heteroseksualnost.⁴ Rodni identitet nije još uvijek u tolikoj mjeri prepoznat izričito kao ljudsko pravo, već se često podvodi pod pojam spol/rod u njegovom širem tumačenju. Može se reći da tek noviji dokumenti, prvenstveno neobavezujućeg karaktera, uvode i pojam rodnog identiteta čime bi se na sveobuhvatan način pravno regulisala oblast diskriminacije nad LGBT osobama.

O pravima seksualnih i rodni manjina za vrijeme Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, teško da možemo i govoriti. Godine 1977, 1. jula, donesen je Krivični zakon Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine koji je u svom članu 93 sadržavao krivično djelo protivprirodni blud. Stav 1 ovog člana predviđao je kažnjavanje od jedne do deset godina za lice koje upotrebom sile ili prijetnje da će neposredno napasti na život ili tijelo prinudi na protivprirodni blud⁵. Prvi stav u svom biću kao takav nije problematičan jer inkriminira radnju sličnu radnji silovanja. Ovaj stav i ne čudi jer se tada krivično djelo silovanja odnosilo samo na osobe muškog spola koje prisile na spolni odnos osobu ženskog spola s kojom ne žive u bračnoj zajednici. Dakle, izvršenje radnje silovanja smatra se samo u slučaju

4 Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana: EU Law on the Elimination of Discrimination, Law Faculty (University of Belgrade); Law Faculty (University of Niš), Law Faculty (University of Novi Sad) and Law Faculty (University of Maribor), 2009, str. 251.

5 Krivični zakon Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine sa objašnjenjima, priredili Ljubomir Prljeta, Ranko Nikolić i Smail Sokolović, Novinsko – izdavačka organizacija Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985.

kada falus penetrira u vaginu čime su iz radnje silovanja isključene: 1. nasilna penetracija falusom u usta i u anus; 2. nasilna penetracija i u anus ili vaginu prstima ili određenim predmetom; 3. svi takvi nasilni čini nad suprugom; 4. slični nasilni čini muškarca ili žene nad muškarcem.⁶ Drugi stav ovog krivičnog djela inkriminira samu radnju muškog homoseksualnog odnosa: za protivprirodni blud između lica muškog spola, učinilac će se kazniti zatvorom do jedne godine. Iz ovog stava se može zaključiti sljedeće: dobrovoljni seksualni odnos seksualno zrelih muškaraca smatrao se krivičnim djelom.

Od donošenja Krivičnog zakona tadašnje Republike, zakon je nekoliko puta mijenjan i dopunjavao: 1984., 1986., 1987., 1989., 1990. i konačno 1991. godine. U tim izmjenama došlo je i do izbacivanja stava 2 iz krivičnog djela protivprirodni blud kojima je inkriminirana radnja dobrovoljnog seksualnog odnosa dvojice muškaraca. I dalje je ostala podjela na krivično djelo silovanje – krivično djelo u kojem je izvršitelj muškarac koji prinudi na obljubu žensko lice s kojom ne živi u bračnoj zajednici upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile, dok je protivprirodni blud postojao u slučaju kada muška osoba upotrebom sile ili prijetnjom upotrebe sile prinudi drugog (mušku osobu) na protivprirodni blud. Kazna za oba krivična djela je bila ista: od jedne do 10 godina.⁷

Cjelokupno zakonodavstvo bivše države je preuzeto nakon sticanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, pa samim tim i postojanje krivičnog djela protivprirodni blud. Tek će donošenjem novih krivičnih zakona u entitetima Bosne i Hercegovine – Republici Srpskoj 1996., a u Federaciji 1998. godine - konačno biti ukinuto krivično djelo protivprirodni blud kao takvo, te će se priključiti krivičnom djelu silovanje. Odnosno, ukinuti razlikovanje prisile na spolni odnos muškaraca prema ženi s kojom nije u bračnoj zajednici i muškarca prema drugom muškarcu, te ukinuti jednu izrazito heteropatrijarhalnu normu o potrebi da osoba ženskog spola nije u bračnoj zajednici da bi postojalo krivično djelo silovanja. Iz ovoga proizilazi nemogućnost izvršenja krivičnog djela silovanja muškarca prema osobi ženskog spola s kojom je u bračnoj zajednici.

O pojavi seksualne orijentacije (2003.), a kasnije i rodnog identiteta (2009.) u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine ne možemo govoriti kao plodu društvenih promjena i odraza društvene svijesti o potrebi zaštite LGBT osoba, već više kao rezultatu procesa tranzicije i potrebe za izmjenom normativnog okvira. U takvim uslovima, postoji razlika između društva koje je homofobno, državnih organa i predstavnika vlasti koji nerijetko javno zagovaraju

6 Dostupno na: http://www.pravst.hr/dokumenti/zbornik/200889/zb200803_641.pdf. (posljednji put posjećeno 25.01.2013.)

7 Krivični zakon Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (prema stanju od 1. oktobra 1991.), priredio dr Zvonimir Tomić, Sarajevo, 1991.

diskriminaciju LGBT osoba i pozitivnog prava kao progresivnog. U takvim društvenim uslovima teško se može očekivati i primjena antidiskriminacijskih propisa, te oni postaju dobar aktivistički argument za promjenu u državnoj politici, ali i promjenu društva.

3.

ZAŠTITA LJUDSKIH PRAVA LGBT OSOBA NA UNIVERZALNOM I REGIONALNOM NIVOU

Zaštita prava LGBT osoba na univerzalnom nivou podrazumijeva postojanje važećih međunarodnih dokumenata, te mehanizama za njihovo provođenje. Ti međunarodni dokumenti mogu biti ili deklaracije koje su postale važeće po običajnoj osnovi ili međunarodne konvencije koje su nakon okončanih procedura ratificiranja i deponovanja ratifikacija stupile na snagu. Mehanizmi za njihovu primjenu mogu biti formiranje posebnih tijela koja su nadležna za praćenje njihove implementacije. Njihove nadležnosti mogu biti iscrpljene kroz davanje preporuka državama potpisnicama tih konvencija na bazi ili pojedinačnih predstavi ili godišnjih izvještaja koje podnose države.

Država Bosna i Hercegovina je potpisnica brojnih međunarodnih konvencija, no nijedna od tih direktno ne zabranjuje diskriminaciju na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta, već se mogu koristiti kao opšti sistem zaštite ljudskih prava i kao indirektni oblik zaštite. Međunarodne konvencije univerzalnog karaktera obavezuju Bosnu i Hercegovinu po dva osnova. Ustav Bosne i Hercegovine u svom aneksu sadrži 13 konvencija univerzalnog karaktera, te se one u tom smislu mogu smatrati materijalnim dijelom ustava i pravnog sistema⁸. S druge strane, Bosna i Hercegovina je potpisnica međunarodnih konvencija, te je one obavezuju prema međunarodnom pravu.

8 U aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine navedene su sljedeće konvencije univerzalnog karaktera: 1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948); 2. Ženevska konvencija I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokoli I-II (1977); 3. Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951) i Protokol (1966); 4. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957); 5. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961); 6. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965); 7. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Opcioni protokoli (1966 i 1989); 8. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966); 9. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979); 10. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1984); 11. Konvencija o pravima djeteta (1989); 12. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika – migranata i članova njihovih porodica (1990); 13. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994). Ostale tri konvencije su regionalnog karaktera: 1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima koja se direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini, ali nema supremaciju nad Ustavom Bosne i Hercegovine; 2. Evropska konvencija protiv mučenja i drugih sirovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1987); 3. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992).

3.1. UNIVERZALNA DEKLARACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima⁹, iako nije predviđena da bude obavezujući dokument, vremenom je na običajnoj osnovi postala dijelom obavezujućih normi međunarodnog prava. Organizacija Ujedinjenih nacija je usvojila deklaraciju 10. decembra 1948. godine dajući jaku podršku zaštiti individualnih i političkih prava, te principu nediskriminacije. Iako ne direktno, deklaracija brani diskriminaciju LGBT osoba u pogledu uživanja ličnih i političkih prava, bez obzira gdje se te osobe nalazile ili čiji_e državljani_ke bili_e. Ona je obavezna za sve države svijeta, bez obzira na politički sistem, oblik vladavine ili državno uređenje. Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i sviješću, pa jedni prema drugima trebaju postupati u duhu bratstva, prvi je član Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima. Princip nediskriminacije u pogledu uživanja prava utvrđen je već u drugom članu: svakome pripadaju sva prava i slobode utvrđene u ovoj Deklaraciji bez ikakve razlike glede rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovine, rođenja ili neke druge okolnosti. Nadalje, ne smije se praviti nikakva razlika zbog političkog, pravnog ili međunarodnog statusa zemlje ili područja kojem neka osoba pripada, bilo da je to područje neovisno, pod starateljstvom, nesamoupravno, ili mu je na neki drugi način ograničen suverenitet. Ograničenje koje postavlja Univerzalna deklaracija tiče se prava na brak jer postavlja uslov različitosti spolova predviđajući da jedino punoljetni muškarci i žene imaju pravo na zaključenje braka i osnivanje porodice bez ograničenja u pogledu vjere, rase ili nacionalnosti¹⁰. Pored ovoga ograničenja, usko vezanog za prava LGBT osoba, postoji i opšte ograničenje prava i sloboda u Deklaraciji, jedino u situaciji ako je to ograničenje utvrđeno u zakonu, radi osiguravanja poštovanja prava i sloboda drugih, te radi ispunjavanja pravednih zahtjeva morala, javnog reda i općeg blagostanja u demokratskom društvu¹¹.

3.2. MEĐUNARODNI PAKT O GRAĐANSKIM I POLITIČKIM PRAVIMA

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima usvojen je 1966. godine, a stupio je na snagu 1976. godine. Bosna i Hercegovina je na temelju notifikacije o sukcesiji postala stranka ovog Pakta 1993. godine¹². Pored ove činjenice, Međunarodni

9 Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf> (posljednji put posjećeno 25.1.2013.)

10 Član 16 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima

11 Član 29, stav 2.

12 Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, br. 25/93

pakt o građanskim i političkim pravima nalazi se u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine i, prema tome, dio je Ustava u materijalnom smislu, odnosno, njegove odredbe su ujedno ustavne odredbe, što dodatno daje na njegovom značaju u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Uz Pakt o građanskim i političkim pravima, usvojen je i prvi Fakultativni protokol kojim je ustanovljen Komitet za ljudska prava koji ima zadatak da prima i razmatra individualne predstavke od lica koja smatraju da im je prekršeno neko od prava zagarantovanih u Paktu. Kao i u slučaju Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, i Pakt o građanskim i političkim pravima u članu 2 uvodi princip nediskriminacije: "Države članice ovog Pakta obavezuju se da poštuju i da jamče prava priznata u ovom Paktu svim pojedincima koji se nalaze na njihovom teritoriju i potpadaju pod njihovu vlast bez ikakvog razlikovanja, naročito u pogledu rase, boje kože, spola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili svakog drugog ubjeđenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugog statusa"¹³. Osim spola, Pakt ne navodi druge osnove zabrane diskriminacije koje bi se direktno vezale za LGBT osobe. Širim tumačenjem riječi *spol* ili podvođenjem pod osnovu *drugi status*, te imajući u vidu dosadašnju praksu Komiteta za ljudska prava, dolazi se do zaključka da je zabranjena diskriminacija LGBT osoba u pogledu uživanja ličnih i političkih prava koje garantira Pakt. Također, Pakt predviđa i sljedeću obavezu za države članice: Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo, bez ikakve diskriminacije, na jednaku zakonsku zaštitu. Zakon treba da zabrani svaku diskriminaciju i da garantuje svim licima jednaku i djelotvornu zaštitu protiv diskriminacije bilo na osnovu rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, roda ili bilo koje druge okolnosti. Dakle, Pakt je ne samo na nivou prava i sloboda zagarantovanih njime zabranio diskriminaciju, već su članice obavezne da na nivou državnih zakonodavstava zabrane diskriminaciju po raznim osnovama, između ostalih i diskriminaciju LGBT osoba. Imajući u vidu da je Bosna i Hercegovina članica Pakta, ona je obavezna da poštuje prava i slobode bez diskriminacije, te da svoje zakonodavstvo mijenja u pravcu normativnog ukidanja diskriminacije. Naravno, i u pravcu zaštite prava i sloboda i zabrane diskriminacije LGBT osoba.

Ograničenja prava i sloboda u Paktu moguća su samo u slučajevima javne opasnosti, koja je proglašena zvaničnim putem, u obimu strogo određenim situacijom; te mjere moraju biti spojive s drugim obavezama koje država ima prema međunarodnom pravu i sa sobom ne smiju povlačiti diskriminaciju zasnovanu na rasi, spolu, boji kože, jeziku, vjeroispovijesti ili društvenom porijeklu¹⁴. Pakt, između ostalih, štiti pravo na život, zabranu mučenja, zabranu ropstva, pravo na slobodu i ličnu sigurnost, slobodu kretanja i boravka, jednakost pred sudom, pravo na privatni život, slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovijesti, pravo na mirno okupljanje, pravo na brak, itd.

13 Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf> (posljednji put posjećeno 30.10.2011.)

14 Član 4, stav 1.

U pogledu prava na brak, Pakt se ne razlikuje u odnosu na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima. U članu 23, stav 2. Pakta nesumnjivo stoji: Priznaje se pravo muškaraca i žena u dobi bračne zrelosti da stupaju u brak i osnuju porodicu. Dakle, različitost spolova je jedan od uslova zaključivanja braka.

Kao što je već gore spomenuto, prvim Fakultativnim protokolom osnovan je Komitet za ljudska prava koji je nezavisno, ekspertno tijelo i koji nadzire poštivanje i primjenu Pakta. Članovi Komiteta su nezavisni u svom radu i ne predstavljaju državu čiji su državljani. Biraju se na period od četiri godine, s liste kandidata koje biraju države potpisnice¹⁵.

Komitet za ljudska prava ima nadležnost da¹⁶:

- razmatra periodične izvještaje država stranaka Pakta o mjerama koje su usvojile radi ostvarivanja prava priznatih u Paktu, kao i napretku ostvarenom u uživanju prava. Komitet proučava te izvještaje i upućuje državama strankama svoje vlastite izvještaje zajedno s primjedbama koje smatra potrebnim;
- formulira i objavljuje svoje opšte komentare pojedinih odredbi Pakta i opštih pitanja na koja Komitet u njihovoj primjeni i tumačenju nailazi. Opšti komentari su dopuna prakse Komiteta i sadrže važna tumačenja sadržaja i domašaja pravnih normi Pakta;
- prima predstavnike država članica koje samtraju da neka druga država ne ispunjava obaveze iz ugovora, ako su obje države prihvatile nadležnost Komiteta po članu 41. Pakta;
- razmatra predstavke pojedinaca_ki koji_e smatraju da im je neka država potpisnica Protokola prekršila neko pravo zagarantovano Paktom.

Komitet za ljudska prava posebno je značajan zbog mogućnosti razmatranja individualnih predstavki, ali samo protiv država koje su ratificirale prvi Fakultativni protokol. Bosna i Hercegovina je članica Fakultativnog protokola, što daje mogućnost državljanima_kama i strankama, odnosno LGBT osobama, da upućuju individualne predstavke Komitetu protiv Bosne i Hercegovine. Uslovi za podnošenje predstavki detaljnije su regulisani Poslovníkom Komiteta i grupisani su kako slijedi¹⁷:

- predstavka ne smije biti anonimna;
- komitet smije primiti predstavku samo protiv država koje su ratificirale Fakultativni protokol;

15 Kazazić, Vesna, Defterdarević, Nadaždin Mirjana, Kotlo Rebeka: Ljudska prava (praktikum), Centar za ljudska prava u Mostaru, Mostar, 2009, str. 18.

16 Dostupno na: http://www.almaprnjavorac.com/zakoni/protokol_uz_%20Pakt_o_gradj_prav.pdf (posljedni put posjećeno 30.10.2011.)

17 Kazazić, Vesna, Defterdarević, Nadaždin Mirjana, Kotlo Rebeka (op.cit.), str. 20.-21.

- kršenje nekog prava mora prouzročiti organ javne vlasti tužene države;
- podnositeljica predstavke mora dokazati da ima legitimni interes kao žrtva povrede prava. Također, u ime žrtve mogu da se pojave i druga lica uz uslov da se dokaže da žrtva nije bila u mogućnosti da podnese predstavku. Komitetu se ne mogu obraćati skupine pojedinaca_ki niti nevladine organizacije.

- Komitet može razmatrati samo kršenje onih prava koja su regulisana i zaštićena Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima. Postupak pred Komitetom može se pokrenuti samo ako se kršenje prava dogovorilo nakon što je Fakultativni protokol stupio na snagu za tu zemlju.

U pravilu, Komitet je odbacivao predstavke koje ne odgovaraju ovom uslovu. Ako se zloupotrebljava pravo na obraćanje međunarodnim organima, to će predstavljati temelj za odluku o neprihvatljivosti predstavke. Ovaj razlog za odbacivanje predstavke rijetko se koristi. Komitet neće razmatrati predstavke ako se uvjeri da se isto pitanje već razmatra u postupku pred nekim drugim međunarodnim organom za ispitivanje ili rješavanje. Da bi predstavka bila prihvaćena, podnositeljica mora dokazati da je iscrpio_la sva pravna sredstva koja mu_joj stoje na raspolaganju u unutrašnjem pravnom poretku države koju namjerava tužiti.

Kad Komitet za ljudska prava utvrdi da je predstavka sa formalne strane prihvatljiva, dostavlja je tuženoj državi na odgovor koji treba da dostavi Komitetu u narednih 6 mjeseci. Država mora navesti i pravne lijekove koji su stranci stajali na raspolaganju. U praksi Komiteta je pravilo da teret dokazivanja ne može biti samo na podnositelju_ici predstavke jer one u postupku nikako nisu jednake strane kada je u pitanju osiguravanje dokaza. Država je tu u dosta povoljnijem položaju. U dosadašnjoj praksi, prihvatila su se svjedočenja žrtava, podnositelja_ica ili svjedoka_inja, medicinski izvještaji, tekstovi zakona (u svrhu, na primjer, dokazivanja postojanja zakonske diskriminacije pojedinaca_ki), upravni akti i sl. Dokazni postupak se provodi u pismenoj formi. Nakon razmatranja predstavke, Komitet usvaja konstataciju o slučaju koji ima oblik presude i sadrži stav Komiteta o suštini stvari. Odluke Komiteta nisu pravno obavezujuće, ali dosadašnja praksa država pokazuje da se njegove odluke ipak ne ignorišu. U nekim svojim odlukama Komitet je tražio: osiguranje naknade štete; osiguranje napuštanja zemlje; da se ublaži ili ukine smrtna kazna; da se osigura medicinska pomoć; da se istraže slučajevi mučenja i sl.¹⁸

18 Ibid, str. 21-22.

3.3. MEĐUNARODNI PAKT O EKONOMSKIM, SOCIJALNIM I KULTURNIM PRAVIMA

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima usvojen je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1966. godine, a stupio je na snagu 1976. godine¹⁹. Bosna i Hercegovina preuzela je notifikacijom o sukcesiji Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, 25/93). Također, on se nalazi u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine, te predstavlja dio ustavnih normi. U članu 2, stav 2 kao što je to bio slučaj i sa prethodnim međunarodnim dokumentima, Pakt nalaže da države članice ovog pakta obavezuju se da garantiraju da će sva prava koja su u njemu formulirana biti ostvarivana bez ikakve diskriminacije zasnovane na rasi, boji, spolu, jeziku, političkom ili kakvom drugom mišljenju, nacionalnom ili socijalnom porijeklu, imovinskom stanju, rođenju ili kakvoj drugoj okolnosti. Zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta nije izričito zabranjena Paktom, ali se ona može podvesti pod druge okolnosti ili širim tumačenjem riječi spol (posebno kada govorimo o rodnom identitetu). Dakle, brani se diskriminacija u pogledu uživanja prava na rad, osnivanje i članstvo u sindikatima, određeni životni standard, pravo na obrazovanje, zdravstvene uslove, učestvovanje u kulturnom životu i sl.

Države članice Pakta dužne su da podnesu izvještaj o mjerama koje su usvojile, kao i o napretku postignutom u cilju osiguravanja poštovanja prava priznatih u Paktu. Izvještaji se upućuju generalnom sekretaru Ujedinjenih nacija koji dostavlja njihovu kopiju Ekonomskom i socijalnom vijeću u okviru kojeg Komitet o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima podnosi svoj izvještaj sa preporukama i komentarima. Upravo je Komitet svojim opštim komentarima djelovao na uključivanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta kao zabranjene osnove diskriminacije. Tako u Opštem komentaru broj 20., Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava Ujedinjenih nacija, objašnjava da države članice Pakta trebaju osigurati da seksualna orijentacija ne bude prepreka uživanju prava u, na primjer, pristupu prava na penziju i ona se uključuje kao zabranjeni osnov diskriminacije pod osnovu druge okolnosti. U dodatku, rodni identitet je prepoznat kao jedan od zabranjenih osnova diskriminacije. Transeksualci, transvestiti i interseksualne osobe često se suočavaju sa ozbiljnim kršenjima prava, kao što su uznemiravanje u školi ili radnom mjestu²⁰.

Princip nediskriminacije je dio pojedinih specijaliziranih mehanizama Ujedinjenih

19 Dostupno na: <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BIntCo-vEcSocCulRights.pdf> (posljedni put posjećeno 31.10.2011.)

20 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 20 on Non-Discrimination in relation to Economic, Social and Cultural Rights, 2009, paragraph 32. Dostupno na: <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/escgencom20.html> (posljedni put posjećeno 31.10.2011.)

nacija za zaštitu ljudskih prava. Konvencija za ukidanje svih oblika diskriminacije žena, koja je dio Ustava Bosne i Hercegovine, ali i konvencija koju je Bosna i Hercegovina notifikacijom o sukcesiji preuzela 1993. godine i Opcioni protokol²¹, koji je ratificirala 2002. godine, sadrži nediskriminacijsku odredbu. Komitet za ukidanje diskriminacije žena razjasnio je u opštim preporukama da je diskriminacija žena bazirana na spolu/rodu neraskidivo povezana sa drugim faktorima koji utiču na žene, kao što je rasa, etnicitet, religija, zdravlje, status, godine, klasa, kasta i seksualna orijentacija i rodni identitet. Slično, član 2 Konvencije o pravima djeteta, koja je također dio Ustava Bosne i Hercegovine i koju je Bosna i Hercegovina preuzela notifikacijom o sukcesiji 1993. godine, poznaje generalnu odredbu o zabrani diskriminacije. U opštem komentaru Komiteta za prava djece referirano je posebno na seksualnu orijentaciju kao zabranjeni osnov diskriminacije, mada ne i na rodni identitet.²²

3.4. DEKLARACIJA UJEDINJENIH NACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA, SEKSUALNOJ ORIJENTACIJI I RODNOM IDENTITETU

Deklaracija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu, kao neobavezujući akt, donesen je na plenarnoj sjednici Generalne skupštine Ujedinjenih nacija održane 04. juna 2009. godine. Deklaracijom se pozivaju države da osude akte nasilja i povezanih kršenja ljudskih prava protiv osoba, zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, provedu istragu i počiniocima privedu pravdi, te osiguraju mehanizme zaštite za osobe koje rade na djelima nasilja i kršenja ljudskih prava počinjenih na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta.²³

3.5. REZOLUCIJA VIJEĆA ZA LJUDSKA PRAVA UJEDINJENIH NACIJA O LJUDSKIM PRAVIMA, SEKSUALNOJ ORIJENTACIJI I RODNOM IDENTITETU

Rezolucija Vijeća za ljudska prava Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu donijeta je 15. juna 2011. godine. Pozivajući se na

21 Opcionim protokolom uvodi se mogućnost pojedinačnih potraživanja na ime kompenzacije za grupe ili osobe u nadležnosti države koje tvrde da su žrtve kršenja bilo kojeg prava predviđenog Konvencijom.

22 Više o ovome na http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Serbian.pdf (posljednji put posjećeno 30.10.2011.)

23 Dostupno na: http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Resolution_2504_on_Human_Rights__Sexual_Orientation_and_.pdf (posljedni put posjećeno 1.11.2011.)

Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima i druge relevantne međunarodne dokumente, te principe nediskriminacije i izražavajući duboku zabrinutost za akte nasilja i diskriminacije u svim dijelovima svijeta počinjene prema osobama zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, traži od Visokog komesara da dokumentira i analizira diskriminacijske zakone i prakse kojima se krše ljudska prava osoba zbog njihove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, te načine na koji međunarodni mehanizmi za zaštitu ljudskih prava mogu pomoći da se spriječe kršenja.²⁴

3.6. DŽOKDŽAKARTA PRINCIPI. PRINCIPI PRIMJENE PRAVA O MEĐUNARODNIM LJUDSKIM PRAVIMA VEZANIM ZA SEKSUALNU ORIJENTACIJU I RODNI IDENTITET

Džokdžakarta principi²⁵ usvojeni su 2006. godine od strane grupe eksperata, kojima se želi promovirati implementacija do sada preuzetih obaveza međunarodnih ljudskih prava u vezi sa LGBT osobama. Oni predlažu osnovne standarde za zaštitu i promociju punog uživanja svih ljudskih prava, bez obzira na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Neke zemlje, uključujući Češku Republiku, Dansku, Finsku, Irsku, Norvešku, Švedsku i Švicarsku su potvrdile ili se pozvale na Principe u svojim izjavama pred Vijećem za ljudska prava Ujedinjenih nacija. Druge zemlje su potvrdile Principe na nivou izvršne vlasti (Njemačka, Nizozemska, Španija i Velika Britanija) ili kao dio legislative (Belgija).

3.7. DEKLARACIJA KONFERENCIJE O TRANS PRAVIMA

Deklaracija Konferencije o trans pravima²⁶ usvojena je na Malti 28.10.2009. godine i predstavlja prvi dokument koji se u cjelosti bavi pravima transrodnih osoba. U Deklaraciji se izražava težnja za stvaranjem Evrope oslobođene od svih vrsta diskriminacije, gdje će se svi ljudi jednako vrednovati, bez obzira na rodni identitet i rodno izražavanje, te viziju Evrope u koji su svi ljudi u potpunosti poštovani i mogu slobodno da žive, bez kršenja njihovih ljudskih prava i miješanja institucija u njihov privatni život, bez obzira na rodni identitet i rodno izražavanje, a u skladu sa Džokdžakarta principima. Učesnici_e žele Evropu gdje zdravstveno osiguranje finansira

24 Dostupno na: <http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/06/UN-Human-Rights-Council-Declaration-on-Human-Rights-Sexual-Orientation-and-Gender-Identity.pdf> (posljednji put posjećeo 1.11.2011.)

25 Dostupno na: <http://www.yogyakartaprinciples.org/yogyakarta-article-human-rights-law-review.pdf> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.)

26 Dostupno na: <http://www.tgeu.org/MaltaDeclaration> (posljednji put posjećeno 28.01.2013.)

adekvatno hormonske i hirurške procedure i gdje je medicinska pomoć dostupna svim transrodnim osobama koje je traže, te na način na koji ih ne patologizuje i gdje se transrodne osobe ne obavezuju time da moraju da prođu bilo kakve faze liječenja (kao što je npr sterilizacija ili operacije promjene spola) ili im se postavljaju dijagnoze mentalnog poremećaja kao uslov za pravnu promjenu spola i/ili imena. Između ostalih tijela, Deklaracija Konferencije poziva institucije Vijeća Evrope i Evropske unije da:

- prate sprovođenje slučaja prava i zakonodavstva o rodnoj ravnopravnosti u odnosu na transrodne osobe;
- osiguraju da budući zakoni o rodnoj ravnopravnosti izričito uključuju rodni identitet i rodno izražavanje;
- eksplicitno zabrane bilo koji oblik diskriminacije svih transrodnih osoba;
- jasno uključe mjere koje se bave pitanjima jednakosti transrodnih osoba u okviru rodnog mainstreama i programa finansiranja, uključujući i multidimenzionalne rodne identitete i rodna izražavanje u unutrašnju i spoljnu politiku;
- finansiraju detaljna istraživanja i prikupljanje podataka o jednakosti transrodnih osoba i pitanjima ljudskih prava;
- konsultuju i uključe organizacije koje se zalažu za jednakost transrodnih osoba i prava u razvoju Evropske politike za ravnopravnost spolova i ljudskih prava.²⁷

3.8. MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE U BORBI ZA PRAVA LGBT OSOBA

Na međunarodnom nivou od izuzetnog značaja u borbi za prava transrodnih osoba je i osnivanje evropske sveuključujuće organizacije TransGender Europe (TGEU) u Beču, 2005. godine. TGEU se zalaže za prepoznavanje i prihvatanje rodne raznolikosti kao sastavnog dijela modernog evropskog društva i punog poštivanja rodničkih identiteta svih transrodnih osoba. Ova se organizacija snažno zalaže protiv bilo kakve patologizacije transrodnih osoba, prisilnog smještaja trans problematike u medicinski kontekst, kao i dominacije ljekara_ki i tzv. stručnjaka_inja, kada je u pitanju izbor svake osobe u pogledu doživljaja vlastitog rodnog identiteta u svim njegovim dimenzijama. Antipsihijatrija, te kritička i postpsihijatrija jasno govore o historiji ljekarskih zloupotreba moći i patologizacije rasnih grupa i individua, čije su žrtve u velikoj mjeri bile i LGBT osobe. U tom smislu, vrlo je značajan i rad Mreže za depatologizaciju trans identiteta i njihove međunarodne višegodišnje kampanje *Stop patologizaciji trans osoba*. Jedan od rezultata kampanje je i Vodič kroz najbolje prakse za zaštitu trans osoba koji ima za cilj da predloži i promoviše novi model zdravstvene pomoći za transrodne osobe i omogući konkretne prijedloge kako da

²⁷ Đurić, Milan: *Od nevidljivog do vidljivog T*, u: *Model zakona o priznavanju pravnih posljedica promene pola i utvrđivanje transeksualizma* (urednik Saša Gajin), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2012, str. 27.

se osigura pravo pojedinca_ke da donese odluku o intervencijama na vlastitom tijelu.²⁸

Jedna od najstarijih međunarodnih organizacije koje se bore za ljudska prava LGBT osoba svakako je ILGA (International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association), čiji su uspjeh i dostignuća rezultat zajedničkog rada 1006 organizacija članica iz 117 zemalja svijeta. Fokus rada ILGA-e jeste postizanje jednakosti lezbejki, gej muškaraca, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, te promovisanje univerzalnog poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda ovih osoba, kao i skretanje pozornost javnosti i vlastima na diskriminaciju i kršenje ljudskih prava LGBT osoba i potrebu njihove zaštite. Svoje ciljeve ILGA postiže podržavajući programe i prosvjedne akcije, stvarajući diplomatski pritisak, prikupljajući i pružajući informacije, organizirajući treninge i seminare, te surađujući s međunarodnim organizacijama i međunarodnim medijima. ILGA je također prva LGBT nevladina organizacija koja je dobila konsultativni status u Ujedinjenim nacijama, što joj omogućava da njeni članovi prisustvuju konferencijama i događajima UN-a, dostavljaju pismene izjave, usmeno intervenišu, te održavaju panele u prostorijama UN-a.

3.9. PRAVO EVROPSKE UNIJE

Bosna i Hercegovina nije članica Evropske unije, pa se i njeno pravo ne primjenjuje ne prostoru države. No, Bosna i Hercegovina je u određenoj fazi evropskih integracija: fazi u kojoj je potpisan i ratificiran Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom koji predviđa određene obaveze u kontekstu prava Evropske unije. Prema članu 70 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Bosna i Hercegovina je preuzela obavezu postepenog usklađivanja svojih postojećih propisa s pravnom tečevinom (*acquisem*) Zajednice. Usklađivanje će početi trenutkom potpisivanja Sporazuma i postepeno će se proširivati na sve elemente pravne tečevine. Usklađivanje će se u svojoj ranoj fazi fokusirati na osnovne elemente tečevine, kao što su unutrašnje tržište i drugi oblici trgovine. U kasnijoj fazi, Bosna i Hercegovina će se fokusirati na druge oblasti. Usklađivanje se provodi na osnovu programa koji dogovore Bosna i Hercegovina i Evropska komisija. U članu 77 Bosna i Hercegovina se obavezala da će usklađivati svoje zakonodavstvo sa zakonodavstvom Zajednice u oblasti rada, naročito zdravlja i sigurnosti na radu, te jednakih mogućnosti.

Opšti princip nediskriminacije između muškaraca i žena uveden je u pravo Evropske unije već 1957. godine - Rimskim sporazumom. Ugovor iz Amsterdama iz 1997. godine i Ugovor iz Lisabona 2007. godine dalje su jačali princip

28 Đurić, Milan (op.cit), str. 14.

nediskriminacije u kojima je seksualna orijentacija eksplicitno navedena, ali ne i rodni identitet.

Povelja o ljudskim pravima Evropske unije u članu 21, tačka 1 uvodi opštu zabranu diskriminacije u kojoj je također seksualna orijentacija izričito spomenuta. Rodni identitet nije spomenut, mada se tumačenjem može doći do zaključka da je diskriminacija zabranjena jer lista zabranjenih osnova diskriminacije nije zatvorena, te se riječ *sex/spol* može šire tumačiti u praksi Evropskog suda pravde.

Najveći dio pravnih propisa Evropske unije bio je i jeste usmjeren na ukidanje diskriminacije na radnom mjestu i prava koja proizilaze iz radnog odnosa. Rezolucija Evropskog parlamenta o seksualnoj orijentaciji na radnom mjestu iz 1984. godine bio je prvi dokument koji je prepoznao probleme lezbejki i homoseksualaca, te naglasio da klasifikacija homoseksualnosti kao mentalne bolesti može imati ozbiljne posljedice na život homoseksualaca u društvu. Drugi instrument bila je Preporuka Komisije za zaštitu dostojanstva muškaraca i žena na radnom mjestu iz 1991. godine. Pravilnik za uposlenike Zajednice (Staff Regulations for Officials of the Communities) 1998. godine dopunjen je na način da zabranjuje diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije. Okvirna direktiva za jednako postupanje u radu i zanimanju²⁹ (Council Directive Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation) zabranila je diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije na području Zajednice, uključujući zabranu diskriminacije prema heteroseksualcima i biseksualcima. Mada Direktiva ne zadrži definiciju seksualne orijentacije, prema European Commission's Explanatory Memorandum on Article 1, pravi se razlika između seksualne orijentacije i seksualnog ponašanja. Seksualna orijentacija je pokrivena Direktivom i odnosi se na osjećaje i samokoncepciju. Seksualno ponašanje može, ali i ne mora biti izraženo u nečijem ponašanju i nije uključeno u Direktivu. Ovakva podjela je oštro kritizirana, posebno od strane Komiteta za građanske slobode i prava, pravdu i privatnost Evropskog parlamenta. Pored ovih instrumenata, ne postoje drugi instrumenti u oblasti rada i zapošljavanja kojima se zabranjuje diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije.³⁰

Evropski parlament je 1994. godine usvojio izvještaj o diskriminaciji homoseksualaca i lezbejki³¹. Ovaj izvještaj, poznat i pod nazivom Roth Report poziva Evropsku komisiju da predloži načine kojima će države članice ukinuti

29 Dostupno na: http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/employment_rights_and_work_organisation/c10823_en.htm (posljedni put posjećeno 3.11.2011.)

30 Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana: *EU Law on the Elimination of Discrimination*, Law Faculty (University of Belgrade); Law Faculty (University of Niš), Law Faculty (University of Novi Sad) and Law Faculty (University of Maribo), 2009, str. 252. – 254.

31 Dostupno na: http://www.pravnadatoteka.hr/pdf/aktualno/hrv/20030425/Resolution_A3-0028-94.pdf (posljedni put posjećeno 3.11.2011.)

sve oblike pravne diskriminacije bazirane na seksualnoj orijentaciji. Na bazi ovoga izvještaja, Evropski parlament je donio rezoluciju kojom je poslao jasnu poruku Evropskoj zajednici i državama članicama da je ovaj oblik diskriminacije neprihvatljiv. Naredna rezolucija Evropskog parlamenta išla je u istom pravcu, te je dodatno preporučila državama članicama da priznaju nebračne veze između osoba istog ili različitog spola i da im da isti tretman³². Zahtjevi su kasnije prošireni 2002. godine sa preporukom da se priznaju ista prava nevjenčanim parovima koja imaju vjenčani parovi, bez obzira na spol osoba u tim vezama, uključujući pravo na brak i djecu.

Rodni identitet se nigdje izričito ne spominje kao zabranjeni osnov diskriminacije u direktivama Evropske unije. No, Evropski sud pravde primjenjivao je zabranu diskriminacije na osnovu spola/roda tumačeći je šire uključujući i transrodne osobe čime je barem djelimično uklonjena diskriminacija³³. Iako je pravo Evropske unije, posebno kroz praksu Evropskog suda za ljudska prava, prepoznalo zabranu diskriminacije na osnovu rodnog identiteta, i dalje ostaje praznina u pogledu zabrane diskriminacije osoba koje se još nisu podvrgle postupku promjene spola ili ne namjeravaju da to urade. Evropski parlament je pozvao Evropsku komisiju da pokrije ovu pravnu prazninu.

3.10. EVROPSKA KONVENCIJA ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima ima posebno mjesto u pravnom sistemu Bosne i Hercegovine. Prema članu II tačka 2 Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim drugim aktima³⁴. Iako su neki autori bili stava da ova ustavna norma treba da se tumači na način da je Evropska konvencija iznad Ustava Bosne i Hercegovine, Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u svojim odlukama bio stajališta da ona nema višu pravnu snagu, već istu sa Ustavom Bosne i Hercegovine. S druge strane, Bosna i Hercegovina je 12.07.2002. godine ratificirala Evropsku konvenciju o ljudskim pravima i time je prihvatila nadležnost Evropskog suda za ljudska prava da odlučuje o aplikacijama fizičkih lica, nevladinih organizacija, skupina pojedinaca_ki ili drugih država koji tvrde da su žrtve povrede prava utvrđenih u Konvenciji³⁵.

32 Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana (op.cit), str. 255.

33 Dostupno na: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf (posljednji puput posjećeno 3.11.2011.)

34 Dostupno na: http://www.dei.gov.ba/o_bih/?id=49 (posljednji puput posjećeno 30.10.2011.)

35 Bosna i Hercegovina je ratificirala i Prvi (stupio na snagu 12.7.2002. godine), Četvrti (stupio na snagu 12.7.2001. godine), Šesti (stupio na snagu 1.08.2002. godine), Sedmi (stupio na snagu

No, prije osvrta na instituciju Evropskog suda, potrebno je analizirati sadržaj Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda zajedno sa protokolima, te potencijal za zaštitu prava LGBT osoba. Relevantna praksa i progresivno tumačenje Evropske konvencije bit će analizirani u drugom dijelu pravne analize.

Uz Evropsku konvenciju ide 13 protokola. Protokol 1, 4, 6, 7, 12 i 13 sadrže materijalne norme, dok ostali protokoli bliže uređuju pokretanje međunarodnih sporova i tok postupka pred Evropskim sudom za ljudska prava. Da bi bio obavezujući, svaki od njih mora biti podvrgnut postupku ratifikacije od strane odgovarajućih organa date države. Evropska konvencija štiti sljedeća prava i slobode: pravo na život; zabranu mučenja, nečovječnog i ponižavajućeg postupanja; zabranu ropstva i prinudnog rada; pravo na slobodu i sigurnost; pravo na pravično suđenje; kažnjavanje samo na osnovu zakona; pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života; slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti; slobodu izražavanja; slobodu okupljanja i udruživanja; pravo na sklapanje braka; pravo na djelotvorni pravni lijek; zabranu diskriminacije. Protokol 1 štiti sljedeća prava: pravo na mirno uživanje imovine; pravo na obrazovanje; pravo na slobodne izbore; Protokol 4: zabranu dužničkog ropstva; slobodu kretanja; zabranu protjerivanja sopstvenih građana_ki; zabranu kolektivnog protjerivanja stranaca; Protokol 6: zabranu izricanja i izvršenja smrtne kazne; Protokol 7: zaštitu u postupku protjerivanja stranaca; pravo na žalbu u krivičnom postupku; pravo na naknadu za pogrešnu osudu; pravo ne biti suđen ili kažnjen dva puta u istoj pravnoj stvari (ne bis in idem); jednakost supružnika; Protokol 12: opštu zabranu diskriminacije i Protokol 13, apsolutnu zabranu smrtne kazne³⁶.

Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava, zajedno sa svojim protokolima ni u jednoj odredbi, osim riječi spol, ne spominje seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao osnove zabrane diskriminacije ili eventualno osnove ostvarivanja nekih posebnih prava. Uvijek postoji mogućnost ekstenzivnog tumačenja riječi spol ili podvođenje pod druge osnove. U tome se Evropska konvencija i protokoli bitno ne razlikuju od drugih međunarodnih konvencija. U tom smislu, kao i Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, ona pruža na normativnom nivou samo indirektnu zaštitu. No, praksa Evropskog suda ide dalje i progresivno tumači određene odredbe konvencije dajući zaštitu LGBT osobama.

U članu 8 Evropske konvencije data je zaštita pravu na poštivanje privatnog i porodičnog života. Svako ima pravo na poštivanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske. Javna vlast se ne smije miješati u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera

1.10.2002. godine), Dvanaesti (stupio na snagu 29.7.2003. godine) i Trinaesti protokol (stupio na snagu 1.11.2003. godine).

36 Dostupno na: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EA13181C-D74A-47F9-A4E5-8A3A-F5092938/0/BIH_CONV.pdf (posljednji put posjećeno 30.10.2011.)

u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprečavanja nereda ili sprečavanja zločina, zaštite zdravlja, i morala ili zaštite prava i slobode drugih. Može se reći da je upravo ovo pravo i dalo zaštitu LGBT osoba jer je osiguralo zaštitu privatnog života u smislu ostvarivanja ličnih kontakata i intimnih odnosa pripadnika_ca LGBT zajednice, te priznavanja prava na porodični život. No, u pogledu prava na zaključenje braka, član 12 Evropske konvencije kaže sljedeće: od trenutka kada postanu sposobni za brak, muškarac i žena imaju pravo da stupe u brak i zasnuju porodicu prema nacionalnim zakonima kojima se regulira ostvarivanje ovog prava. Dakle, za ostvarivanje prava na brak i Evropska konvencija postavlja uslov različitosti spolova uz dodatni: kako je to regulisano državnim zakonodavstvom. Državno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine uređuje brak kao zakonom uređenu zajednicu života između muškarca i žene i to je jedan od konstitutivnih uslova postojanja braka. U tom smislu, gledajući čisto normativno pripadnici_ce LGBT zajednice, prije svega gej muškarci i lezbejke, ne mogu tužiti Bosnu i Hercegovinu iz razloga što onemogućava sklapanje braka osobama istospolne orijentacije. No, to ne znači da Bosna i Hercegovina ne može priznati neke druge oblike zajednice života. Transrodne osobe, nakon provedenog postupka promjene spola i promjene podataka u matičnoj knjizi i JBMG ne bi imale prepreku ostvariti pravo na brak sa osobom drugog spola. No, postoji opravdana bojazan da će transrodne osobe biti diskriminisane u pogledu ostvarivanja prava na brak, te bi se u odgovarajućim pravnim propisima trebalo izričiti garantirati ovo pravo.

Kako je već i ranije spomenuto: princip nediskriminacije LGBT osoba je nešto što je obavezujuće na univerzalnom i regionalnom nivou. U članu 14 Evropska konvencija stipulira: Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status. Iako ovaj član izričito ne navodi seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije, zabrana diskriminacije se podvodi pod drugi status. Ovaj zaključak se ne izvodi samo pravilima tumačenja, već i kasnijim rezolucijama Vijeća Evrope, a posebno praksama Evropskog suda za ljudska prava.

Ne umanjujući značaj drugih odredbi konvencije i protokola uz nju koji nesumnjivo pružaju indirektnu zaštitu pripadnicima_cama LGBT zajednice kao ljudskim bićima sa uređenim pravima i dostojanstvom, u ovom dijelu analize dat će se osvrt i na Protokol 12 kojim se dodatno pojačava princip nediskriminacije. U preambuli Protokola 12 stoji da države potpisnice, članice Vijeća Evrope su odlučne da preduzmu dalje korake za unapređenje jednakosti svih osoba kroz zajedničko sprovođenje opšte zabrane diskriminacije (...). Formulacija člana 1 Protokola 12 je identična s članom 14. Kovencije s dodatkom stava 2 koji kaže da nikog nijedan organ vlasti ne smije diskriminirati ni po kojem osnovu.

Princip diskriminacije može se naći i u nekim specijaliziranim konvencijama Vijeća Evrope. Dana 7. aprila 2011. godine, Komitet ministara usvojio je Konvenciju za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i porodičnog nasilja. Ova konvencija je prvi obavezujući dokument na svijetu kojim se stvara savremeni pravni okvir za prevenciju nasilja i zaštitu žrtava. Nediskriminacijska odredba u Konvenciji uključuje osnove kao što su seksualna orijentacija i rodni identitet i time je prva konvencija u svijetu koja spominje oba osnova: i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Drugi obavezujući dokument je revidirana Socijalna povelja koja je uključila princip nediskriminacije u članu E, s referiranjem na uživanje prava koja se nalaze u Povelji. Iako seksualna orijentacija i rodni identitet nisu izričito navedeni, Evropski komitet za socijalna prava 2009. godine potvrdio je da udžbenički materijal u školama ne treba da učvršćuje ponižavajuće stereotipe i predrasude koje doprinose socijalnoj isključenosti, diskriminaciji ili poricanju ljudskog dostojanstva kojeg su često doživljavali historijski marginalizirane grupe, kao što su osobe neheteroseksualne orijentacije. U 2010. godini, Vijeće Evropskog komiteta ministara donijelo je Rezoluciju o mjerama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta³⁷. Preporukom se pozivaju države članice Vijeća Evrope da osiguraju da usvojeni principi i mjere budu unijeti u nacionalno zakonodavstvo, politike i prakse relevantne za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba. Preporuka obuhvata dosta široka područja zločina iz mržnje, slobode udruživanja, izražavanja i mirnog okupljanja, poštivanja porodičnog života i privatnosti, zapošljavanja, obrazovanja, zdravlja, stanovanja, sporta, azila i sl. Iako nije pravno obavezujući akt, države članice su pozvane da implementiraju preporuku. Parlamentarna skupština Vijeća Evrope je o ovome također usvojila rezoluciju i preporuku.³⁸

3.11. POSTUPAK OSTVARIVANJA PRAVA PRED EVROPSKIM SUDOM ZA LJUDSKA PRAVA

Zahtjev Sudu može podnijeti subjekt/stranka – fizičko lice, grupa osoba ili nevladina organizacija koja smatra da je lično i direktno žrtva povrede jednog ili više osnovnih prava zaštićenih Konvencijom ili protokolima (samo u odnosu na protokole

37 Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity, dostupno na: <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4bc32b292.html> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.)

38 Recommendation 1915 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, dostupno na <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/erec1915.htm> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.) Resolucija 1728 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, dostupno na: <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1728.htm> (posljednji put posjećeno 3.11.2011.)

koje je država potpisala i ratificirala). Također, država može tužiti drugu državu za kršenje prava.

U skladu sa uslovima navedenim u članu 35 Konvencije, Sud može razmatrati zahtjev ukoliko su zadovoljeni zahtjevi dopuštenosti:

- sud može razmatrati predmet samo nakon što su iscrpljena sva raspoloživa domaća pravna sredstava. U suprotnom, podnositelj zahtjeva mora dokazati da ona ne bi bila efikasna;
- sud neće razmatrati nijedan pojedinačni zahtjev koji je:
 - anonim;
 - u osnovi isti kao neki predmet što ga je Sud već ispitivao;
 - koji smatra inkompatibilnim s odredbama Konvencije i dodatnih protokola očito neosnovan ili koji ima za cilj zloupotrebu prava.
- Zahtjev mora biti podnesen unutar razdoblja od 6 mjeseci od dana donošenja konačne odluke najvišeg nadležnog domaćeg organa ili suda.

Iscrpljenje svih raspoloživih pravnih sredstava u kontekstu pravnog sistema Bosne i Hercegovine bi, idući od prvostepenih, bili stvarno i mjesno nadležni upravni organi, viši upravni organi, ministarstva (u fazama upravnog postupka), odnosno upravnog spora pred redovnim sudovima; sudskim sporovima pred opštinskim, kantonalnim i Vrhovnim sudom u Federaciji, odnosno osnovnim, okružnim i Vrhovnim sudom u Republici Srpskoj; Osnovnim i Apelacionim sudom u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, odnosno Državnim sudom Bosne i Hercegovine. Najvišu sudsku instancu u odnosu na redovne sudove predstavlja Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Njegova apelaciona jurisdikcija ustanovljena je ustavnim odredbom po kojoj Sud ima apelacionu nadležnost za pitanja iz Ustava koja se pojave na osnovu presude bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini³⁹.

Konačne i izvršne odluke Evropskog suda država Bosna i Hercegovina mora izvršavati. U suprotnom, država se suočava sa sankcijama, a jedna od takvih je i suspenzija ili izbacivanje iz članstva u Vijeću Evrope. Pored sankcija Vijeća Evrope prema državi, Bosna i Hercegovina je u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine inkriminisala radnju neizvršavanja odluka Evropskog suda za ljudska prava kada je učini službena osoba. Naime, Krivični zakon Bosne i Hercegovine⁴⁰ u članu 239 navodi krivičnim djelom neizvršavanje odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Suda Bosne i Hercegovine, Doma za ljudska prava ili Evropskog suda za ljudska prava kojim je, između ostalih, inkriminisana radnja neizvršavanja odluka Evropskog suda

39 Dostupno na: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf (posljedni put posjećeno 31.10.2011.)

40 Dostupno na: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Krivicni_zakon_BiH_-_preciseni_nezvanicni_tekst.pdf (posljednji puput posjećeno 12.11.2011.)

za ljudska prava. Službena osoba u institucijama Bosne i Hercegovine, institucijama entiteta ili institucijama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, koja odbije da izvrši konačnu i izvršnu odluku Evropskog suda za ljudska prava ili sprečava da se takva odluka izvrši, odnosno na drugi način onemogućava njeno izvršenje, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina.

Analizirajući međunarodne dokumente i instrumente za kontrolu primjene međunarodnih konvencija može se izvesti sljedeći zaključak: na normativnom nivou do sada nijedna obavezujuća međunarodna konvencija na univerzalnom nivou izričito ne spominje seksualnu orijentaciju ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije, ali su upravo organi za kontrolu primjene međunarodnih konvencija progresivnim tumačenjem u konkretnim slučajevima ili kroz opšte komentare uključivali seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije.

Za Bosnu i Hercegovinu i državljane_ke Bosne i Hercegovine koji_e pripadaju LGBT zajednici, mehanizmi zaštite ljudskih prava usvojeni u okviru Ujedinjenih nacija imaju dvostruki značaj: pojavljuju se kao pravni lijekovi kojim se LGBT osobe mogu obraćati nakon što iscrpe sva druga djelotvorna pravna sredstva. S druge strane, Bosna i Hercegovina je ratificirajući međunarodne konvencije preuzela obavezu usklađivanja zakonodavstva i prakse u državi, kao i obavezu podnošenja izvještaja o načinu primjene konvencija, te eventualnim kršenjima. Međunarodna tijela, prilikom donošenja svojih finalnih izvještaja, u njega uključuju i izvještaje od nevladinih organizacija.

Bosna i Hercegovina nije članica Evropske unije, te se propisi Evropske unije ne primjenjuju direktno na njenom teritoriju. No, kao potencijalni kandidat za članstvo Evropske unije i kako slijedi iz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Bosna i Hercegovina je dužna postepeno usklađivati svoje zakonodavstvo za pravnom tečevinom Evropske unije. Ono će imati sve većeg značaja u daljnjem procesu evropskih integracija.

Evropski sud za ljudska prava, Vijeće Evrope i dokumenti usvojeni u okviru tog tijela imaju vjerovatno najveći značaj za zaštitu ljudskih prava LGBT osoba. Posebno kroz neobavezujuće rezolucije i preporuke Vijeća Evrope i praksu Evropskog suda za ljudska prava. Upravo *case law* i progresivno tumačenje konvencija Vijeća Evrope i drugih međunarodnih instrumenata uticalo je na stvaranje okvira pravne zaštite LGBT osoba. Praksa Evropskog suda za ljudska prava u posljednjih je trideset godina nametnula važne standarde, ne samo u odnosu na dekriminalizaciju homoseksualnosti i ukidanje različitih dobi pristanka na seksualne odnose za homoseksualne osobe u odnosu na heteroseksualne odnose, već i u uspostavljanju zaštite LGBT osoba od nasilja i uznemiravanja, te uživanju socijalnih prava. Presude Suda su od velike važnosti jer utiču na zakonodavstvo država članica

Vijeća Evrope, a unutar kojih postoje bitne kulturalne razlike po pitanju odnosa društva prema homoseksualnosti i transrodnosti. U svojim posljednjim odlukama Sud ne samo da potvrđuje da je pitanje seksualne orijentacije i ostvarivanje seksualnog identiteta zaštićeno pravom na privatni život, već smatra da osobe koje žive u istospolnim zajednicama imaju pravo na porodični život. Počevši od dekriminalizacije homoseksualnosti, preko zabrane diskriminacije u uživanju socijalnih i ekonomskih prava, te zaštiti od nasilja i govora mržnje, pa do pitanja usvajanja djece i razumijevanja istospolnih životnih zajednica kao porodičnih zajednica, kako s pozitivnim tako i s negativnim primjerima odluka, ocrtavaju praksu Suda u području zaštite LGBT prava⁴¹.

3.12. PREPORUKE KOMESARA ZA LJUDSKA PRAVA VIJEĆA EVROPE ZA ZEMLJE ČLANICE

Na osnovu izvještaja baziranog na do sada najvećoj studiji o homofobiji, transfobiji i diskriminaciji po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u Evropi, Komesar za ljudska prava Vijeća Evrope je uz izvještaj predložio i niz preporuka za koje bi imale cilj uklanjanje homofobije, transfobije i diskriminaciju u državama članicama Vijeća Evrope. Izvještaj je obuhvatio 47 država članica Vijeća Evrope, a preporuke za države bi bile u sljedećem⁴²:

1. Zauzimanje jakih stavova protiv kršenja ljudskih prava LGBT osoba te promovisanje poštivanja pitanja vezanih za LGBT osobe.
2. Poduzimanje koraka ka podsticanju činjeničnog, objektivnog i profesionalnog medijskog izvještavanja o LGBT osobama i pitanjima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet.
3. Implementacija međunarodnih standarda za ljudska prava bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.
4. Usvajanje sveobuhvatnih državnih zakona o nediskriminaciji, te uključivanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta kao zabranjenih osnova diskriminacije. Nevladine organizacije koje predstavljaju LGBT osobe trebale bi biti uključene u konsultacije, zakonodavni proces, te pripremu strateških mjera za provođenje tih zakona.
5. Analiza državnih zakona s ciljem uočavanja i korekcije mogućih nedosljednosti u odnosu na važeće zakone o zabrani diskriminacije da bi se spriječila diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.
6. Osnivanje strukture, na nivou države, za promociju jednakosti nediskriminacije.

41 Više o praksi Evropskog suda za ljudska prava u pogledu zaštite prava LGBT osoba pogledati u: Presude Evropskog suda za ljudska prava vezana za zaštitu LGBT osoba, Queer Zagreb, Zagreb, 2011.

42 Dostupno na: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_Serbian.pdf. Posljednji put posjećeno 30.01.2013.

Opseg njihovog mandata bi trebao uključivati i diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

7. Praćenje djelotvornosti primjene državnih zakona o nediskriminaciji, te uključivanje u proces monitoringa državnih struktura za ljudska prava i jednakosti, kao i organizacija koje predstavljaju LGBT osobe.
8. Uvođenje homofobične i transfobične mržnje kao mogući motiv u krivičnim djelima koji su motivirani predrasudama i u govor mržnje. Zločini usmjereni protiv pojedinaca_ki ili grupe koji_e pripadaju LGBT osobama na osnovu percipirane ili stvarne seksualne orijentacije i rodnog identiteta trebaju biti kažnjeni_e, a motiv predrasude treba da se uzme kao otežavajuća okolnost prilikom odmjeraivanja kazne.
9. Efikasno istraživati zločine počinjene iz mržnje prema LGBT osobama, te unaprijediti sistematično prikupljanje podataka o incidentima i krivičnim djelima vezanim za homofobiju i transfobiju.
10. Priznati da je progon ili osnovani strah od progona zbog seksualne orijentacije i rodnog identiteta valjan osnov za davanje izbjegličkog statusa ili azila, te da osobe koje rade na azilu ili srodnim strukama prođu adekvatnu edukaciju kako bi bili senzibilizirani za potrebe LGBT osoba.
11. Poštovati efektivno pravo na okupljanje LGBT osoba tako što će se osigurati mirna Parada ponosa i drugi skupovi LGBT osoba koji se fokusiraju na pitanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta mogu da se dešavaju bez izlaganja diskriminatornim mjerama javnih vlasti.
12. Osigurati efektivnu zaštitu učesnika mirnih Parada Ponosa ili drugih događaja upriličenih od ili za LGBT osobe od napada i nasilničkih kontrademonstracija.
13. Poštovati efektivno pravo na slobodu udruživanja LGBT osoba na način da će se osigurati da nevladine organizacije koje predstavljaju LGBT osobe ili rade na pitanjima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet mogu da se uspostave i djeluju bez izlaganja diskriminatornim mjerama javnih vlasti.
14. Poštovati efektivno pravo na slobodu izražavanja, kroz garanciju mogućnosti da se primaju i daju informacije o pitanjima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet, u svakom obliku izražavanja, kao što su štampa, publikacije, usmene i pismene izjave, umjetnost i drugi mediji.
15. Zakonski priznati preferirani rod transrodnih osoba, te izraditi ekspeditivne i transparentne procedure za promjenu imena i spola transrodnih osoba u rodnim listovima, javnim i matičnim knjigama, ličnoj karti, pasošu, svjedočanstvu o školovanju i sličnim dokumentima.
16. Ukinuti sterilizaciju i druge obavezne medicinske postupke koji mogu ozbiljno ugroziti autonomiju, zdravlje i dobrobit pojedinca_ki kao nepohodni uslov za zakonsko priznavanje preferiranog roda transrodne osobe.
17. Ukinuti zahtjev za status nevjenčanog ili razvedenog za vjenčane, kao neophodni uslov za priznavanje preferiranog roda transrodne osobe.
18. Poštovati pravo transrodnih osoba na efektivno uživanje prava na brak u skladu sa zakonski priznatim rodom.

19. Usvojiti zakon kojim se priznaju istospolna partnerstva, time što će se takvim partnerstvima dati ista prava i beneficije kao i heteroseksualnim partnerstvima ili braku, npr. u područjima socijalne zaštite, zapošljavanja i penzije, slobode kretanja, spajanja porodice, roditeljskih prava i nasljeđivanja.
20. Istospolnim parovima i LGBT osobama, u skladu s principom najboljeg interesa djeteta, dati istu mogućnost kao i drugim kandidatima da budu bez diskriminacije uzeti u razmatranje kao usvojitelji djeteta.
21. Priznati roditeljska prava istospolnim roditeljima, pojedinačno ili zajedno, uključujući i njihova prava starateljstva, bez diskriminacije po osnovu njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta. Roditeljska prava transrodnih osoba bi se trebala nastaviti poštivati i nakon zakonskog priznavanja njihovog preferiranog roda.
22. LGBT osobama omogućiti pristup potpomognutoj reprodukciji, bez diskriminacije po osnovu njihove seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.
23. Nastojati da se osigura adekvatna zaštita porodicama s članovima koji su LGBT, da bi se potakli inkluzija, poštovanje i sigurnost.
24. Ukinuti zastarjele systemske klasifikacije koje homoseksualnost prikazuju kao bolest ili oboljenje.
25. Revidirati sve uslove za dijagnozu mentalnog poremećaja za pristup transrodnoj zdravstvenoj zaštiti, s ciljem uklanjanja prepreka da transrodne osobe efektivno uživaju pravo na samoodređenje i najviše dostupne zdravstvene standarde.
26. U obrazovanju i obuku zdravstvenih radnika uključiti poštivanje dostojanstva LGBT osoba kao i njihovih specifičnih zdravstvenih potreba i izbora.
27. Procedure promjene spola, kao što su hormonalna terapija, operacija i psihološka pomoć, učiniti dostupnim transrodnim osobama, uz uslov davanja saglasnosti na osnovu informacija, te osigurati da zdravstveno osiguranje pokriva troškove.
28. Promovirati poštivanje i inkluziju pripadnika_ca LGBT populacije u školi, te raditi na objektivnim znanjima o pitanjima vezanim za seksualnu orijentaciju i rodni identitet, u školi i drugim obrazovnim ustanovama.
29. Boriti se protiv maltretiranja i uznemiravanja učenika i osoblja koji su LGBT. Škole bi trebale biti sigurne sredine za LGBT učenike_ce i osoblje, a nastavnici_e bi trebali imati na raspolaganju sredstva kojima mogu efektivno odgovoriti na maltretiranja i uznemiravanja LGBT učenika_ca.
30. Promovirati politiku i praksu koje za cilj imaju borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu; isto tako, promovirati politike rada koje njeguju različitost na radnom mjestu, zajedno sa inicijativama koje potiču potpunu inkluziju i poštivanje LGBT zaposlenika na radnom mjestu.
31. Poštivati pravo transrodnih osoba na pristup tržištu rada, tako što će postojati garancija poštivanja njihove privatnosti u pogledu davanja osjetljivih ličnih podataka vezanih za njihov rodni identitet, te promociju mjera usmjerenih ka diskriminaciji transrodnih osoba na radnom mjestu.
32. Poticati sistematična istraživanja i prikupljanje razdvojenih podataka vezanih za diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta u svim

aspektima života. Pitanja vezana za LGBT bi trebala da se uključe u sve ankete o generalnim stavovima i sva ispitivanja javnog mnijenja. Također, potrebno je primijeniti garancije kojima se čuva pravo na poštivanje privatnog života LGBT osoba pri prikupljanju bilo kakvih osjetljivih podataka.

3.13. PREPORUKA KOMITETA MINISTARA VIJEĆA EVROPE ZEMLJAMA ČLANICAMA O MJERAMA BORBE PROTIV DISKRIMINACIJE ZASNOVANE NA SEKSUALNOJ ORIJENTACIJI I RODNOM IDENTITETU

Ovom Preporukom, Komitet ministara Vijeća Europe podsjetio je da su ljudska prava univerzalna i nedjeljiva za sva ljudska bića i naglasio posvećenost Vijeća Evrope u obezbjeđivanju sloboda i jednakosti, u dostojanstvu i pravima, svim ljudskim bićima bez diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, te naglasio da su osnovne komponente međunarodnog sistema zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda nediskriminatorni odnos države, kao i, gdje je potrebno, pozitivne državne i nedržavne mjere zaštite od diskriminacije.

Preporukom je također naglašeno da su LGBT osobe vijekovima, pa i danas, izložene homofobiji, transfobiji, netoleranciji i diskriminaciji, koja se ne može opravdati ni kulturnim, ni tradicionalnim, niti vjerskim vrijednostima, kao ni pravilima *dominantne kulture*, te se preporučuje vladama zemalja članica da:

1. Ispitaju postojeće zakonske i ostale mjere, drže ih pod revizijom i prikupljaju i analiziraju relevantne podatke u cilju praćenja i obeštećenja bilo koje direktne ili indirektno diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu;
2. Obezbijede usvajanje i efikasnu primjenu svih zakonodavnih i drugih mjera u borbi protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu kako bi se osiguralo poštivanje ljudskih prava lezbejki, gej, biseksualnih i transrodnih osoba i promovisala tolerantnost prema njima;
3. Osiguraju da su žrtve diskriminacije upoznate sa pravom na efikasan pravni lijek, kao i da imaju pristup državnim organima i da mjere borbe protiv diskriminacije uključuju, gdje je potrebno, sankcije za povredu prava i adekvatnu nadoknadu žrtvama diskriminacije;
4. Države članice treba da se u svojim zakonodavstvima, politikama i praksama rukovode principima i mjerama sadržanim u Dodatku ove Preporuke;
5. Obezbijede odgovarajuća sredstva i akcije da se ova Preporuka, uključujući i Dodatak, prevedu i distribuiraju što je šire moguće.

U Dodatku uz ovu Preporuku, zemljama članicama navedene su konkretne

mjere koje bi, u raznim oblastima, trebale poduzeti da bi se zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, te zaštita od nje, efikasno sprovele.

3.14. MONITORING IMPLEMENTACIJE PREPORUKE VIJEĆA EVROPE

Sarajevski otvoreni centar je u 2012. godini, u okviru projekta monitoringa implementacije ove Preporuke, izradio izvještaj pod nazivom Praćenje provedbe Preporuke Vijeća Evrope upućene državama članicama o mjerama za borbu protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu. Ovaj izvještaj prikazao je da je jedina mjera koju su bosanskohercegovačke vlasti poduzele u skladu sa Preporukom uključivanje seksualne orijentacije i rodnog identiteta u antidiskriminaciono zakonodavstvo, koje međutim i dalje pruža slabu zaštitu lezbejkama, gej i biseksualnim osobama. Nikakve druge mjere utvrđene Preporukom, a koje se tiču revizije postojeće legislative i drugih mjera, koje bi mogle, direktno ili indirektno, dovesti do diskriminacije nisu poduzete; ne postoji odredba za zaštitu od diskriminacije na osnovu rodnog identiteta i nema uvođenja sveobuhvatne strategije usmjerene na rješavanje problema diskriminirajućih stavova u javnosti, te na ispravljanje predrasuda i stereotipa. Nema zakona koji zabranjuju govor mržnje ili podstrekavanje na mržnju na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta (uključujući i takav govor na internetu), a predrasuda zasnovana na seksualnoj orijentaciji (ali ne i na rodnom identitetu), uzima se kao otežavajuća okolnost u krivičnim zakonima Republike Srpske i Brčko distrikta, ali ne i u Federaciji BiH. S obzirom na nedostatak podataka, čini se da nema posebne obuke za policijske službenike i pravosuđe u vezi sa homofobnim i transfobnim zločinima iz mržnje, niti za zatvorske službenike, u vezi sa LGBT zatvorenicima.

Preporuka i njen Dodatak nisu prevedeni niti su distribuirani od strane vlasti ili civilnog društva.

4.

SEKSUALNA
ORIJENTACIJA I RODNI
IDENTITET U PRAVNOM
SYSTEMU BOSNE I
HERCEGOVINE: PRAVO I
PRAKSA

Bosna i Hercegovina je složena država što sa sobom povlači i dosta složen sistem zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda, bilo na normativnom nivou ili u postojećim mehanizmima. U tom smislu, ljudska prava i slobode se štite kroz Ustav Bosne i Hercegovine, Ustav Republike Srpske, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, te kroz ustave deset kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine. Apelacionu nadležnost za odluke bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini ima Ustavni sud Bosne i Hercegovine, koji je, prema tome, i najviša sudska instanca u državi. Ustavni sudovi u entitetima nemaju apelacionu nadležnost, već samo odlučuju o pitanjima ustavnosti i zakonitosti, sporovima između različitih nivoa vlasti, odlučivanju o vitalnom nacionalnom interesu i sl.⁴³ Redovni sudovi na državnom i entitetskom nivou dužni su voditi računa o ljudskim pravima i slobodama zaštićenim u ustavima, te međunarodnim dokumentima koji se nalaze u Ustavu Bosne i Hercegovine i Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine jer se smatraju dijelom ustavnog teksta.

4.1. USTAV BOSNE I HERCEGOVINE

Ustav Bosne i Hercegovine je najviši pravni akt u državi kojeg su dužni primjenjivati državni i svi niži nivoi vlasti. Sastavne dijelove Ustava Bosne i Hercegovine čine sam tekst ustava, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima⁴⁴ i 15 međunarodnih konvencija. U aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine navedene su sljedeće konvencije univerzalnog karaktera: 1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948); 2. Ženevska konvencija I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) i Dopunski protokoli I-II (1977); 3. Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951) i Protokol (1966); 4. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957); 5. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961); 6. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965); 7. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) i Opcioni protokoli (1966 i 1989); 8. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966); 9. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979); 10. Konvencija protiv mučenja i drugih sirovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1984); 11. Konvencija o pravima djeteta (1989); 12. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika – migranata i članova njihovih porodica

43 Više o ovome na: www.ustavnisudfbih.ba/bs/index.php (posljednji puput posjećeno 1.11.2011.) i vidjeti član 49, stav 7. Ustava Republike Srpske na www.ustavnisud.org/upload/4_8_2009_48_ustav_srpski.pdf (posljednji put posjećeno 1.11.2011.)

44 Član II, tačka 2. Ustava Bosne i Hercegovine: Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima. U pravnoj teoriji postavljalo se pitanje značenja posljednje rečenice ove odredbe: da li znači da je Evropska konvencija iznad Ustava Bosne i Hercegovine ili na nivou pravne snage Ustava Bosne i Hercegovine?

(1990); 13. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994). Ostale tri konvencije su regionalnog karaktera: 1. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa dodatnim protokolima, koja se direktno primjenjuje u Bosni i Hercegovini, ali nema supremaciju nad Ustavom Bosne i Hercegovine; 2. Evropska konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1987); 3. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992). Sve se one mogu smatrati dijelom Ustava Bosne i Hercegovine i trebaju se direktno primjenjivati prilikom donošenja zakona, odluka, rješenja i presuda.

Određeni međunarodni dokumenti su već bili predmetom analize, tako da će se u ovom dijelu obratiti pažnja samo na formalni dio Ustava Bosne i Hercegovine. Ljudska prava i slobode regulisani su članom II Ustavnog teksta. U tom smislu, Bosna i Hercegovina i oba entiteta će osigurati najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine uživaju ljudska prava, koja uključuju:

- pravo na život;
- pravo lica da ne bude podvrgnuto mučenju, niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni;
- pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu;
- pravo na ličnu slobodu i sigurnost;
- pravo na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi s krivičnim postupkom;
- pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku;
- slobodu misli, savjesti i vjere;
- slobodu izražavanja;
- slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima;
- pravo na brak i zasnivanje porodice;
- pravo na imovinu;
- pravo na obrazovanje;
- pravo na slobodu kretanja i prebivalište.

Lista prava koja se nalaze u katalogu ljudskih prava u Ustavu Bosne i Hercegovine nije zaključena jer se ovoj listi dodaju i prava iz Evropske konvencije, 13 protokola i 15 međunarodnih dokumenata koji se nalaze u Aneksu I Ustava Bosne i Hercegovine.

Iako Ustav Bosne i Hercegovine u svoju listu uključuje i pravo na brak, ono se po tumačenju ne određuje u smislu mogućnosti zaključenja braka istospolnih partnera. To se lako vidi i kroz zakonske definicije braka na nivou entiteta i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine kao zakonom uređene zajednice života između muškarca i žene.

Ustav Bosne i Hercegovine uvodi princip nediskriminacije u tački 4, gdje kaže da su uživanje prava i sloboda predviđenim u članu II Ustava Bosne i Hercegovine ili u međunarodnim sporazumima navedenim u Aneksu I Ustava, osigurani svim licima u Bosni i Hercegovini, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status. Seksualna orijentacija i rodni identitet nisu izričito navedeni kao zabranjeni osnovi diskriminacije, mada se širim tumačenjem riječi spol, odnosno podvođenjem pod drugi status, može smatrati da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta zabranjena. U prilog ovom idu i zakonske odredbe, Zakon o ravnopravnosti spolova, koji izričito zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije, te Zakon o zabrani diskriminacije, koji također izričito navodi spol, seksualnu orijentaciju, te spolno izražavanje kao zabranjene osnove diskriminacije.

4.2. USTAVNI SUD BOSNE I HERCEGOVINE

Kao što je već spomenuto, Ustavni sud Bosne i Hercegovine je najviše apelaciono tijelo u odnosu na pitanja koja se javljaju na osnovu presude bilo kojeg suda u Bosni i Hercegovini. Sud ima ulogu garanta ljudskih prava navedenih u Ustavu Bosne i Hercegovine. S obzirom na svoju nadležnost, ali i dosadašnje djelovanje, pokazao je značaju ulogu u zaštiti ljudskih prava i sloboda u Bosni i Hercegovini. Da bi se podnijela apelacija, potrebno je ispuniti određene uslove⁴⁵. Ustavni sud može razmatrati apelaciju samo ako su protiv presude, odnosno odluke koje se njome pobija: iscrpljeni svi djelotvorni pravni lijekovi mogući prema zakonu; podnesena u roku od 60 dana od dana kada je podnosilac/podnositeljka apelacije primio_la odluku o posljednjem djelotvornom pravnom lijeku kojeg je koristio_la.

Ustavni sud će odbaciti apelaciju, kao očigledno neosnovanu, kada utvrdi da ne postoji opravdani zahtjev stranke u postupku, odnosno da predočene činjenice ni na koji način ne mogu opravdati tvrdnju da postoji kršenje ustavom zagarantovanih prava, odnosno kada se za stranku utvrdi da ne snosi posljedice kršenja ustavom zaštićenih prava, tako da je ispitivanje merituma apelacije nepotrebno. Izuzetno, Ustavni sud može razmatrati apelaciju i kada nema odluke nadležnog suda, ukoliko apelacija ukazuje na ozbiljna kršenja prava i temeljnih sloboda koja štite Ustav Bosne i Hercegovine ili međunarodni dokumenti koji se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Apelacija dalje nije dopustiva ako postoji neki od sljedećih slučajeva⁴⁶:

45 Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Službeni Glasnik Bosne i Hercegovine br. 60/05, 64/08 i 51/09.

46 Član 16, tačka 4. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

- ustavni sud nije nadležan za odlučivanje;
- apelacija je anonimna;
- podnosilac/podnositeljka je odustao_la od apelacije;
- isekao je rok za podnošenje apelacije;
- apelaciju je podnijelo neovlašteno lice;
- radi se o pitanju o kojem je Ustavni sud već odlučivao, a iz navoda ili dokaza iznesenih u apelaciji ne proizilazi da ima osnova za ponovno odlučivanje;
- apelant_ica je zloupotrijebio_la pravo na podnošenje apelacije;
- ako su izmijenjene pravne okolnosti;
- apelacija je *ratione materiae* inkompatibilna sa Ustavom;
- apelacija je *ratione personae* inkompatibilna sa Ustavom;
- apelacija je *ratione temporis* inkompatibilna sa Ustavom;
- apelant_ica je prethodno pokrenuo_la istovjetan postupak pred Domom za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu;
- apelant_ica je propustio_la da u ostavljenom roku dopuni ili precizira apelaciju;
- apelacija je preuranjena;
- apelant_ica nije iscrpio_la pravne lijekove moguće po zakonu.

Apelacija koja se podnosi Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine treba da sadrži⁴⁷:

- osporenu presudu suda u Bosni i Hercegovini;
- odredbe Ustava i/ili međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima koji se primjenju u Bosni i Hercegovini;
- navode, činjenice i dokaze na kojima se apelacija zasniva;
- u nedostatku osporene presude/odluke razloge za podnošenje apelacije;
- otpis podnosioca/podnositeljke apelacije.

Apelacija se podnosi na posebnom obrascu dostupnom u pisarni Ustavnog suda ili na web stranici Ustavnog suda. Odluke Ustavnog suda su konačne i obavezne i dužno ih je poštivati svako fizičko i pravno lice. Svi organi vlasti su dužni, u okviru svojih nadležnosti, provoditi odluke Ustavnog suda. Također, u svojoj odluci, Sud može odrediti način i rok izvršavanja odluka. Organ koji je obavezan da izvrši odluku, dužan je dostaviti obavještenje o preduzetim mjerama s ciljem izvršavanja odluke Suda. Ukoliko se ne postupi po odlukama ili je došlo da kašnjenja u izvršavanju ili obavještanju, Ustavni sud donosi rješenje kojim se utvrđuje da odluka Suda nije izvršena, te se to rješenje dostavlja nadležnom tužiocu/tužiteljki, odnosno drugom nadležnom organu.⁴⁸ Krivični zakon Bosne i Hercegovine⁴⁹, u članu 239, navodi krivično djelo neizvršavanje odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Suda Bosne i Hercegovine, Doma za ljudska

47 Član 19. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

48 Član 74. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

49 Dostupno na: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Krivicni_zakon_BiH_-_precis-ceni_nezvanicni_tekst.pdf (posljednji puput posjećeno 12.11.2011.)

prava ili Evropskog suda za ljudska prava kojim je, između ostalih, inkriminisana radnja neizvršavanja odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Naime, službena osoba u institucijama Bosne i Hercegovine, institucijama entiteta ili institucijama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, koja odbije da izvrši konačnu i izvršnu odluku Ustavnog suda Bosne i Hercegovine ili sprečava da se takva odluka izvrši, odnosno na drugi način onemogućava njeno izvršenje, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina.

4.3. SLUČAJ QUEER SARAJEVO FESTIVALA PRED USTAVNIM SUDOM BIH

Povodom slučajaeva nasilja koji su se desili tokom održavanja Queer Sarajevo Festivala iz 2008. godine zbog niza povreda Ustava BiH i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, odnosno nepostupanja državnih organa koji nisu pružili pravnu zaštitu žrtvama nasilja, niti donijeli odluke u ovim slučajevima, trenutno se još uvijek vodi postupak pred Ustavnim sudom BiH.

4.4. USTAV FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Federacija Bosne i Hercegovine, kao jedan od entiteta u Bosni i Hercegovini, ima svoj ustav⁵⁰ u kojem su, između ostalih, zagarantovana i osnovna ljudska prava i slobode. Ljudska prava i slobode dodatno su zaštićena putem 21 međunarodnog instrumenta koji se nalaze u Aneksu I na Ustav Federacije Bosne i Hercegovine⁵¹.

50 Dostupno na: http://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html (posljednji puput posjećeno 11.11.2011.). Ustav Federacije Bosne i Hercegovine se nekoliko puta mijenjao putem amandmana, no te su promjene najvećim dijelom uticale na organizaciju vlasti te kolektivna prava konstitutivnih naroda i nacionalnih manjina.

51 Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, 1948; Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948; Ženevske konvencije I-IV. o zaštiti žrtava rata, 1949. i Ženevski dopunski protokoli I-II. 1977; Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda, i dopunski protokoli, 1950; Konvencija o pravnom statusu izbjeglica, 1951. i dopunski protokol, 1966; Konvencija o nacionalnosti udatih žena, 1957; Konvencija o smanjenju broja apatrida, 1961; Evropska socijalna povelja, 1961. i dopunski protokol 1; Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta rasne diskriminacije, 1965; Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima, 1966. i pripadajući mu dopunski Opcionalni protokoli, 1989; Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, 1966; Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta diskriminacije žena, 1979; Deklaracija Ujedinjenih naroda o eliminiranju svih vrsta netolerancije i diskriminacije na osnovu vjere ili vjeroispovjesti, 1981; Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, 1984; Evropska konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, 1987; Konvencija o pravima djeteta, 1989; Konvencija o pravima radnika na privremenom radu u inozemstvu i članova njihovih obitelji, 1990; Dokument sastanka u Kopenhagenu Konferencije o ljudskoj dimenziji KESS-a, Poglavlje IV, 1990; Preporuke parlamentarne

Oni su dio ustavnog teksta, te se mogu direktno primjenjivati na teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, bez obzira što su neki od instrumenata deklaracije. U odjeljku II, član 2 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine nudi listu prava koja se garantuju osobama, te prava koja uživaju građani_ke Federacije. Sve osobe na teritoriji Federacije uživaju sljedeća prava:

- život;
- slobodu, s tim da su hapšenje i pritvaranje dopušteni samo u skladu sa zakonom;
- jednakost pred zakonom;
- zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, spolu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu;
- pravičan krivični postupak;
- zabranu mučenja, okrutnog ili nehumanog postupanja ili kažnjavanja;
- privatnost;
- slobodu kretanja;
- azil;
- zaštitu obitelji i djece;
- imovinu;
- osnovne slobode: slobodu govora i štampe; slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja; slobodu religije, uključujući privatno i javno vjeroispovijedanje; slobodu okupljanja; slobodu udruživanja, uključujući slobodu osnivanja i pripadanja sindikatima i slobodu neudruživanja; slobodu na rad;
- obrazovanje;
- socijalnu zaštitu;
- zdravstvenu zaštitu;
- prehranu;
- utočište i
- zaštitu manjina i potencijalno ugroženih grupa.

Prava koja su rezervisana samo za građane_ke Federacije Bosne i Hercegovine, tiču se osnivanja i pripadanja političkim strankama, pravo učestvovanja u javnim poslovima, pravo na jednak pristup javnim službama, te aktivno i pasivno biračko pravo. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine nigdje direktno ne spominje zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta (osim zabrane diskriminacije na osnovu spola), te isto tako ne poznaje odredbu o opštoj zabrani diskriminacije kao što to postoji u Ustavu Bosne i Hercegovine u smislu da na kraju odredbe uvodi sintagmu ili neki drugi osnov/status čime bi se obuhvatili

skupštine Evropskog savjeta o pravima manjina, paragrafi 10-13, 1990; Deklaracija Ujedinjenih naroda o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim ili jezičkim manjinama, 1990 i Evropska povelja o regionalnim jezicima i jezicima manjina, 1992.

i drugi osnovi diskriminacije. No, zanimljiva je odredba Ustava Federacije Bosne i Hercegovine u tački r, člana 2 odjeljka II u kojem se navodi zaštita manjina i potencijalno ugroženih grupa. Ova odredba se može tumačiti na način da se štite nacionalne manjine, no sigurno da postoje argumenti, posebno drugog dijela odredbe koji bi išli u pravcu zaštite LGBT zajednice kao potencijalno ugrožene grupe kojima Ustav Federacije Bosne i Hercegovine pruža zaštitu. Entitetski ustav, dakle, indirektno pruža zaštitu LGBT osobama, jer, navodeći listu prava govori da ta prava uživaju sve osobe na teritoriju Federacije Bosne i Hercegovine. Ne treba zanemariti i dio koji navodi zaštitu potencijalno ugroženih grupa jer je LGBT zajednica potencijalno ugrožena i ustavnu odredbu treba tumačiti na ovaj način.

Kako je već gore i navedeno, Ustavni sud Federacije Bosne i Hercegovine nema apelacionu nadležnost za odluke sudova za povrede ljudskih prava i sloboda koja se štite entitetskim Ustavom. Najviša apelaciona instanca u Federaciji Bosne i Hercegovine je Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine.

4.5. USTAV REPUBLIKE SRPSKE

Republika Srpska, kao drugi entitet, isto kao i Federacija Bosne i Hercegovine, ima svoj Ustav⁵². U njemu su, u posebnom odjeljku II, navedena osnovna ljudska prava i slobode koja štiti ovaj ustav. U članu 10 navodi se opšta zabrana diskriminacije: građani su ravnopravni u slobodama, pravima i dužnostima, jednaki su pred zakonom i uživaju istu pravnu zaštitu bez obzira na rasu, spol, jezik, nacionalnu pripadnost, vjeroispovijest, socijalno porijeklo, rođenje, obrazovanje, imovno stanje, političko i drugo uvjerenje, društveni položaj ili drugo lično svojstvo. Pored riječi spol, koja bi se mogla šire tumačiti, opšta zabrana diskriminacije u Ustavu Republike Srpske ne navodi i seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet. No, ipak odredba nije zatvorena s navođenjem jer uvodi mogućnost podvođenja tumačenjem pod drugo lično svojstvo i seksualne orijentacije i rodnog identiteta u pogledu uživanja prava i sloboda navedenih u Ustavu. U ostalim članovima, Ustav navodi listu prava i sloboda koja štiti kao što su: pravo na život, pravo na sigurnost, ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duhovni integritet, privatnost, lični i porodični život; zabranu mučenja, svireposti, nehumano ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje; zabranu nezakonitog lišavanja slobode; jednakost pred sudom; pravo na pravično suđenje i pravo na odbranu; princip *nulla poena sine lege, nullum crimen sine lege*; sloboda kretanja; zaštita tajnosti ličnih podataka; nepovredivost stana; sloboda misli i opredjeljenja, savjesti i uvjerenja, kao i javnog izražavanja

52 Dostupno na: http://www.skupstinabd.ba/ustavi/rs/Ustav_bosanski.pdf
(posljednji put posjećeno 11.11.2011.)

mišljenja; sloboda štampe i drugih sredstava javnog informisanja; sloboda naučnog, kulturnog i umjetničkog stvaranja; sloboda vjeroispovijesti; aktivno i pasivno biračko pravo; sloboda mirnog okupljanja i javnog protesta; sloboda političkog organizovanja; pravo na učestvovanje u obavljanju javnih poslova; sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i kulture i pravo upotrebe jezika i pisma; pravo na zdravu životnu sredinu; pravo na brak; pravo na zaštitu zdravlja; pravo na školovanje pod jednakim uslovima; pravo na rad i slobodu rada; sloboda sindikalnog organizovanja i djelovanja; pravo na štrajk; pravo na socijalnu sigurnost i socijalno osiguranje. Također, Ustav u članu 44 navodi da stranci uživaju sva prava utvrđena Ustavom, zakonom ili međunarodnim ugovorom. U slučaju različitosti u odredbama o pravima i slobodama između Ustava Republike Srpske i Ustava Bosne i Hercegovine, primjenjuju se odredbe koje su povoljnije za pojedinca.⁵³ Dakle, Ustav Republike Srpske izričito ne navodi seksualnu orijentaciju i/ili rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije. Zaštita koju pruža je indirektna naravi, te se tumačenjem, posebno sistemskim, dolazi do zaključka da su i seksualna orijentacija i rodni identitet zabranjeni osnovi diskriminacije.

Ustavni sud Republike Srpske također nema apelacionu nadležnost kao što je to slučaj kod Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Najviša apelaciona instanca u Republici Srpskoj je Vrhovni sud Republike Srpske.

4.6. STATUT BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Brčko distrikt Bosne i Hercegovine je jedinstven oblik jedinice lokalne samouprave koji je suvlasništvo entiteta, a pod suverenitetom Bosne i Hercegovine⁵⁴. Ustav Bosne i Hercegovine, kao i važeći zakoni i odluke institucija Bosne i Hercegovine, primjenjuju se direktno na cijeloj teritoriji Distrikta. Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁵⁵, kao najviši pravni akt Distrikta, u članu 13 uvodi princip nediskriminacije u pogledu uživanja prava: svatko ima pravo da uživa sva prava i slobode garantovane Ustavom i zakonima Bosne i Hercegovine, ovim statutom i zakonima Distrikta, bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, uključujući diskriminaciju po osnovu spola, rase, seksualnog opredjeljenja, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, političkog ili drugog

53 Ljudska prava i slobode nalaze se u članovima 10 do 49. Odredbe članova 10, 21, 30, 32, 33, 34, 38 i 43 Ustava o pravima i slobodama građana tretiraju se kao odredbe o ljudskim pravima i osnovnim slobodama i odnose se na sve, ne samo na građane_ke. Odredbe članova 13, 22, 23, 24, 25, 26, 28 i 30 Ustava o pravima i slobodama ostvarit će se u skladu sa odgovarajućim odredbama članova od 8 do 11 Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.

54 Amandman I na Ustav Bosne i Hercegovine,, prema: <http://www.ccbh.ba/bos/article.php?pid=1521&kat=83&pkat=85> (posljednji put posjećeno 11.11.2011.)

55 Dostupno na: <http://www.skupstinabd.ba/statut/b/Statut%20Brcko%20distrikta%20BiH%20-%20precisnjeni%20tekst%202-10%20B.pdf> (posljednji puput posjećeno 11.11.2011.)

mišljenja, pripadnosti nacionalnoj manjini, imovinskog stanja, rođenja ili drugog statusa. Dakle, Statut Brčko distrikta jedini, kao najviši pravni akt jedne, veoma specifične jedinice lokalne samouprave, izričito navodi seksualnu orijentaciju (u Statutu seksualno opredjeljenje) kao zabranjeni osnov diskriminacije. U odnosu na rodni identitet, ne preostaje ništa drugo do šire tumačenje riječi spol, odnosno podvođenje pod drugi status. Ovaj stav dodatno je argumentiran činjenicom da se zakoni Bosne i Hercegovine direktno primjenjuju na teritoriji Distrikta, a tim i Zakon o zabrani diskriminacije, koji izričito navodi i rodni identitet (u Zakonu, spolno izražavanje) kao zabranjeni osnov diskriminacije. Također, Statut predviđa da sva lica na teritoriji Distrikta uživaju sva prava i slobode date Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, te imaju veću pravnu snagu u odnosu na svaki zakon koji je u suprotnosti sa Konvencijom. Pošto se Ustav Bosne i Hercegovine direktno primjenjuje na teritoriji Distrikta, Statut ne sadrži preveliku listu prava i sloboda, već navodi samo neke kao što su: pravo na ličnu slobodu i sigurnost, pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života, doma i prepiske; sloboda udruživanja; pravo na obrazovanje; pravo na pravno zastupanje i pravo na javno informisanje.

4.7. SISTEMSKA ZAŠTITA LGBT OSOBA: ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA I ZAKON O ZABRANI DISKRIMINACIJE

4.7.1. ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA BIH

Bosna i Hercegovina je 2003. godine donijela Zakon o ravnopravnosti spolova⁵⁶ kojim je sistemski riješeno pitanje zabrane diskriminacije u raznim oblastima javnog i privatnog života koja su uzrokovana na bazi spola i/ili seksualne orijentacije. Pošto se radi o sistemskom i okvirnom zakonu donijetom na državnom nivou, on je nalagao obavezu usklađivanja drugih pravnih akata na državnom, entitetskom, kantonalnom i opštinskom nivou sa njim⁵⁷. To usklađivanje je išlo u pravcu uvođenja opšte odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije.

Zakon o ravnopravnosti spolova je prvi sistemski zakon koji je izričito naveo zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. U članu 2, stav 3 navodi se da je diskriminacija na osnovu spola i seksualne orijentacije zabranjena. Zakon garantira punu ravnopravnost u svim oblastima života, kao što su obrazovanje, ekonomija, zapošljavanje i rad, socijalna i zdravstvena zaštita, sport, kultura, javni

56 Zakon o ravnopravnosti spolova, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 16/03, 102/09 i 32/10 (prečišćeni tekst).

57 Prema članu 32, stav 2. Zakona stoji: Svi državni i entitetski zakoni, kao i drugi odgovarajući propisi uskladit će se sa odredbama ovog Zakona, najkasnije u roku od 6 mjeseci.

život i mediji⁵⁸. Zakon izričito navodi da se zaštita koju on pruža ne ograničava na striktno navedene oblasti javnog ili privatnog života, te se može proširiti i na ostale. Koje bi to druge oblasti bile, ovisi isključivo od organa koji primjenjuju zakon.

Intencija zakonodavca je bila, prije svega, uvesti zabranu diskriminacije na osnovu spola, jer se u svim ostalim članovima jedino riječ spol spominje, te jedino daje njegovo značenje u dijelu u kojem su definisani pojmovi. Definicija sintagme seksualna orijentacija u zakonu nije data, što se može smatrati lošim rješenjem iz razloga što je uveden jedan novi pravni standard čije značenje je nepoznato za organe uprave, tužilaštva i sudove koji bi trebali da isti i primjenjuju. Bez obzira na odsustvo ponavljanja sintagme seksualna orijentacija, primjenjujući pravila sistemskog tumačenja, možemo reći da je i intencija zakonodavca bila i zaštita od diskriminacije osoba i na bazi seksualne orijentacije. Zakon definira značenje riječi spol⁵⁹ kombinirajući dva značenja: biološko i društveno. U smislu Zakona, spol predstavlja biološke i psihološke karakteristike po kojima se razlikuju osobe muškog i ženskog spola (biološka dimenzija) i označava gender/rod kao sociološku i kulturološku uvjetovanu razliku između osoba muškog i ženskog spola koje su, prije svega, proizvod normi, praksi, običaja i tradicije i kroz vrijeme su promjenljivi (društvena dimenzija). Zakon ostavlja prostora afirmaciji rodnog identiteta, mada se u dijelu implementacije društvena dimenzija ne uzima u obzir, već se bazira na biološkoj/binarnoj dimenziji. U dijelu primjene zakona, ravnopravnost se tumači kao jednaka zastupljenost bioloških muškaraca i bioloških žena, ukidanju normativne i institucionalne diskriminacije, davanje jednakih mogućnosti i sl.

Zakon određuje pojam diskriminacije⁶⁰ kao stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe ili grupe osoba, zasnovano na spolu ili seksualnoj orijentaciji zbog čega se osobama ili grupi osoba otežava ili negira priznavanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava ili sloboda. U svojim oblicima diskriminacija može biti direktna, indirektna, uznemiravanje i poticanje na diskriminaciju.⁶¹ Sve ove oblike Zakon definira u članu 4. Direktna diskriminacija postoji u slučaju kada je osoba ili grupa osoba bila tretirana, tretira se ili može biti tretirana nepovoljnije u odnosu na drugu osobu ili grupu osoba u istoj ili sličnoj situaciji. Indirektna diskriminacija postoji u slučaju kada je prividno neutralna pravna norma, kriterij ili praksa jednaka za sve dovodila, dovodi ili bi mogla da dovede u nepovoljniji položaj osobu ili grupu osoba u odnosu na drugu osobu ili grupu osoba. Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba i stvoriti zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. Seksualno uznemiravanje je svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog

58 Član 2, stav 2.

59 Član 9, stav 1.

60 Član 3, stav 1.i 2.

61 Član 3, stav, 2.

spolnog ponašanja kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili s kojim se postiže takav učinak. Također, poticaj na diskriminaciju se također smatra diskriminacijom.

Zakon zabranjuje nasilje na osnovu spola i seksualne orijentacije. Pod nasiljem se smatra svako djelovanje kojim se nanosi ili može biti nanijeta fizička, psihička, seksualna ili ekonomska šteta ili patnja, kao i prijetnja takvim djelovanjem koje sputava osobu ili grupu osoba da uživa u svojim ljudskim pravima i slobodama u javnoj i privatnoj sferi života.⁶²

Zakon predviđa građansku, prekršajnu i krivičnu odgovornost za lica koja povrijede zakon. Žrtva diskriminacije ima pravo na naknadu štete prema propisima koji uređuju obligacione odnose.⁶³ Ta šteta može biti u vidu materijalne ili nematerijalne (npr. naknada štete za pretrpljene duševne bolove). U slučaju da neko izvrši nasilje, uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje na osnovu spola ili seksualne orijentacije kojim se ugrožava mir, duševno zdravlje i tjelesni integritet, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina⁶⁴. Prekršajna odgovornost se odnosi, prije svega, na pravne osobe ili na odgovorne osobe u okviru pravnih osoba sa zapriječenim kaznama od 100 do 30 000 KM.⁶⁵

Kao institucionalni mehanizam za primjenu zakona, u okviru Ministarstva za ljudska prava Bosne i Hercegovine, formirana je Agencija za ravnopravnost spolova koja je počela sa radom 2005. godine.⁶⁶ Agencija, u odnosu na sve ostale nadležnosti koje su navedene, dužna je da prima i obrađuje molbe, žalbe i predstavke građana_ ki ili grupe građana_ ki u kojima se ukazuje na povrede prava iz Zakona. Također, Agencija je dužna da saraduje sa civilnim sektorom koji se bavi zaštitom ljudskih prava i sloboda.⁶⁷ Svoju dužnost, u ovom pogledu, Agencija izvršava nekonsistentno - tako je, konkretno, saradnja Sarajevskog otvorenog centra s Agencijom za ravnopravnost spolova neredovna. Naime, Agencija se nije odazvala, niti je odgovorila na upit koji je Sarajevski otvoreni centar uputio u okviru monitoringa implementacije Preporuke Komiteta ministara Vijeća Europe zemljama članicama o mjerama borbe protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao ni na zahtjev za sastanak na kojem bi se razmatrala implementacija Zakona o ravnopravnosti spolova, ali su prilikom izrade ovog priručnika, pokazali volju da saraduju i dostave potrebne informacije. U okviru Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine, formirana je

62 Član 6.

63 Član 23.

64 Član 29. Iako Zakon izričito ne navodi seksualnu orijentaciju, tumačenjem se može doći do zaključka da je krivično djelo učinjeno i po osnovu seksualne orijentacije.

65 Član 30.

66 Dostupno na: <http://www.arsbih.gov.ba/bhs/gender-mainstreaming/institucionalni-mehanizmi-za-gender-pitanja-u-bih> (posljednji put posjećeno 6.10.2011.)

67 Član 26.

Komisija za ravnopravnost spolova. U Zastupničkom domu i Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine, formirane su komisije za ravnopravnost spolova, a u Narodnoj skupštini Odbor za jednake mogućnosti. Kao stručne službe vlade entiteta, formirani su Gender centri Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine.⁶⁸ Također, u skupštinama kantona formirane su komisije za gender pitanja, a pri vladama kantona koordinacioni odbori za gender pitanja. U većini opštinskih vijeća formirane su komisije za gender pitanja.

4.7.2. SLUČAJEVI DISKRIMINACIJE NA BAZI EVIDENCIJE AGENCIJE ZA RAVNOPRAVNOST SPOLOVA

Na bazi upita od 05. novembra 2011. godine, odgovor Sarajevskom otvorenom centru, a u pogledu primjene, odnosno kršenja Zakona o ravnopravnosti spolova i diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije, Agencija je poslala odgovor koji obrađen predstavlja dio ovog dijela analize: u skladu sa članom 23 Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini, sudovi su dužni da Agenciji za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, odnosno entitetskim gender centrima, dostave sve odluke povodom povrede neke od odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Do sada nije bilo slučajeva da se neka presuda dostavi Agenciji. Kako je Zakonom o zabrani diskriminacije predviđeno da se tužbe podnose sudu opće nadležnosti, za sada, Agencija nema informaciju o broju slučajeva diskriminacije koji se vode pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Pravilnik o prikupljanju slučajeva diskriminacije još uvijek nije usvojen od strane Ministarstva za ljudska prava Bosne i Hercegovine.

Agencija i gender centri vrše ispitivanje kršenja odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini na zahtjev pojedinaca_ki, grupe građana_ki ili na vlastitu inicijativu. Bitno je napomenuti da se ovim postupkom ispituju kršenja odredbi Zakona. To podrazumijeva diskriminaciju na osnovu spola i spolne orijentacije, ali i kršenje drugih prava koja su zagarantovana ovim Zakonom. Do sada su se osobe žalile na diskriminaciju, odnosno na neravnopravnost na osnovu spola, dok Agencija do sada nije vodila predmete koji se odnose na diskriminaciju osoba na osnovu seksualne orijentacije. Usvojen je Pravilnik za ispitivanje kršenja Zakona koji sadrži obrazac za podnošenje zahtjeva. Nakon završenog postupka ispitivanja, izdaju se preporuke za postupanje kako bi se otklonili uzroci kršenja Zakona. Ove

68 Isto kao i Agencija za ravnopravnost spolova, i Gender centri na nivou entiteta su nadležni za primanje molbi, žalbi i predstavki osoba ili grupe osoba u kojima se ukazuje na kršenje prava navedenih u Zakonu.

preporuke se pozivaju na međunarodne obaveze koje je Bosna i Hercegovina preuzela u oblasti ravnopravnosti spolova (a posebno CEDAW Konvenciju) i članove koji se odnose na ravnopravnost spolova u Bosni i Hercegovini, te predlažu mjere za otklanjanje uzroka kršenja Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Ove mjere pretežno uključuju prijedloge za izmjene i dopune zakona, prestanak kršenja odredbi Zakona, odnosno, postupanje u skladu sa Zakonom, te donošenje privremenih mjera. Ove preporuke, iako nisu pravno obavezujuće, imaju efekat na zaštitu prava, te također i edukativni, preventivni i efekat podizanja svijesti javnosti.

Do sada su se Agenciji i Gender centrima podnositelji i podnositeljice žalili na diskriminaciju na osnovu spola i to:

- spolna diskriminacija prilikom prijema u radni odnos,
- diskriminacija pri bodovanju prilikom odabira kandidata_kandidatkinja za radno mjesto,
- napredovanje u službi pod jednakim uslovima za muškarce i žene,
- diskriminatorni odnos - drugačiji tretman trudnica/porodilja prilikom ostvarivanja prava na naknadu za vrijeme trajanja porodijskog odsustva,
- psihičko zlostavljanje na radnom mjestu,
- seksualno uznemiravanje na radnom mjestu,
- oblast nasilja u porodici,
- uznemiravanje i nasilje po osnovu spola,
- oblast porodičnih odnosa – pitanja starateljstva i roditeljskog prava – prava na redovno viđanje maloljetne djece.

Prosječno, Agencija i Gender centri, godišnje zaprimaju oko 30 zahtjeva za ispitivanje kršenja odredbi Zakona o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini. Pored toga stranke su upućivane na zaštitu svojih prava putem redovnih postupaka u skladu sa zakonom (disciplinski postupci, tužba nadležnom sudu, podnošenje žalbe, krivične prijave i dr). Iz iskustva rada Agencije, pitanju diskriminacije na osnovu spolova se ne može dati geografska determinanta. Jedan od osnovnih razloga leži i u činjenici da raspolažu ograničenim brojem predmeta, ali i zbog činjenice da se diskriminacija dešava u svim oblastima javnog i privatnog života.

Agencija za ravnopravnost spolova, iako je izrazila volju za saradnju i pružanje informacije, do završetka rada na ovom priručniku, ipak nije odgovorila na upit Sarajevskog otvorenog centra na slučajeve povrede Zakona o ravnopravnosti spolova za 2012. godinu, a kada se radi o slučajevima diskriminacije na osnovu spola, roda i seksualne orijentacije.

4.7.3. ZAKON O ZABRANI DISKRIMINACIJE BIH

Bosna i Hercegovina je 2009. godine donijela Zakon o zabrani diskriminacije, kao drugi sistemski zakon koji pokriva oblast zabrane diskriminacije, ne samo na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije, već i široki spektar drugih zabranjenih osnova kao što su, na primjer, rasa, boja kože, jezik, vjera, etnička pripadnost i sl. Posebno je značajna činjenica da je ovo prvi zakon koji, pored spola i spolne/seksualne orijentacije uvodi i spolno/seksualno izražavanje⁶⁹. Ovaj pravni standard se može prevesti i kao zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta. Dakle, konačno je jednim sistemskim zakonom stvoren niz zabranjenih osnova diskriminacije koji u cijelosti obuhvata i LGBT osobe. Također, i ovaj Zakon predviđa obavezu usklađivanja zakona i drugih propisa u roku od godine dana od njegovog stupanja na snagu.⁷⁰ Negativna strana ovog zakona je u tome što ne daje određenje značenja sintagmi spolna orijentacija i spolno izražavanje jer su to relativno novi standardi čije značenje može biti problematično za organe koji primjenjuju zakon. Odnosno, tumačenje može ići previše restriktivno što bi određene osobe u okviru LGBT zajednice ostavilo bez pravne zaštite.

Diskriminacijom u smislu Zakona⁷¹ smatra se svako različito postupanje, uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu, između ostalih osnova, spola, spolnog izražavanja i spolne orijentacije. Zabrana diskriminacije⁷² primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička i pravna lica, kako u javnom, tako i u privatnom sektoru u svim oblastima, a naročito: zaposlenja (pristup zaposlenju, zanimanju, samozapošljavanju, radne uslove, naknade, napredovanje u službi i otpuštanje sa posla), članstva u profesionalnim organizacijama, obrazovanju, nauci i sportu, obuci, stanovanju, zdravstvu, socijalnoj zaštiti (kao, na primjer, socijalnu naknadu i socijalnu pomoć), dobrima i uslugama namijenjenim javnosti i javnim mjestima (kao, na primjer, prilikom kupovine robe u trgovini, prilikom podnošenja molbe za kredit u banci i u odnosima na pristup diskotekama, kaficima i restoranima), pravosuđa i uprave, uključujući aktivnosti policije i drugih službenika za provođenje zakona, službenika pogranične kontrole, vojno i zatvorsko osoblje, te obavljanju privrednih aktivnosti i javnih usluga.⁷³

Također, Zakon određuje i definiše oblike diskriminacije⁷⁴ koji se mogu

69 Termine koje zakon koristi su: spol, spolna orijentacija i spolno izražavanje. Ovi termini će se koristiti u daljnjoj analizi Zakona o zabrani diskriminacije.

70 Član 24, stav 2.

71 Član 2, stav 1.

72 Član 2. Stav 2. i dalje član 6.

73 Zakon dalje u članu 6 detaljnije analizira oblasti u kojima je diskriminacija zabranjena. Interesantno je to da u određenim oblastima ide veoma detaljno što je neobično za Zakone.

74 Član 3. i 4.

manifestirati kao: direktna diskriminacija, indirektna diskriminacija, uznemiravanje, spolno uznemiravanje, mobing, segregacija, izdavanje naloga drugima za vršenje diskriminacije i podsticanje na diskriminaciju.

Neposredna diskriminacija je svako različito postupanje ili djelovanje, odnosno propuštanje djelovanja kada je neko lice ili grupa lica dovedena ili je bila ili bi mogla biti dovedena u nepovoljniji položaj za razliku od nekog lica ili grupe lica u sličnim situacijama. Posredna diskriminacija postoji u onim situacijama kada, naizgled, neutralna pravna odredba, kriterij ili praksa ima ili bi imala efekat dovođenja nekog lica ili grupe lica u nepovoljniji ili manje povoljan položaj u odnosu na druga lica. Uznemiravanje je onaj oblik diskriminacije koji na bazi spola, spolne orijentacije ili spolnog izražavanja ima za svrhu ili efekat povredu dostojanstva lica, stvaranje zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog ambijenta. U smislu prethodno navedenog, spolno uznemiravanje vezuje se samo za spol. Mobing je oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu i podrazumijeva ponavljane radnje koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog. Segregacija je djelo kojim se lice odvajava od drugih lica na osnovu, na primjer, spola, spolne orijentacije ili spolnog izražavanja. Također, davanje naloga drugom licu da vrši diskriminaciju smatra se oblikom diskriminacije. Zabranjeno je podsticanje na diskriminaciju kojom se zagovara nacionalna, vjerska ili rasna mržnja. Iako Zakon u ovom dijelu ne veže i ostale zabranjene osnove diskriminacije, sistemskim tumačenjem se može doći do zaključka da je i podsticanje na diskriminaciju zbog spola, spolne orijentacije ili spolnog izražavanja također zabranjeno.

Ombudsmen za ljudska prava Bosne i Hercegovine je centralna institucija nadležna za zaštitu od diskriminacije⁷⁵. Između ostalih, ona je nadležna za primanje pojedinačnih i grupnih žalbi u vezi sa diskriminacijom, te pruža licima koja su podnijela žalbu neophodne informacije u vezi mogućnosti sudske ili druge zaštite prava. Također, može predložiti pokretanje postupka medijacije. Ombudsmen Bosne i Hercegovine prikuplja i analizira statističke podatke u vezi sa slučajevima diskriminacije. Centralna baza podataka za počinjena djela diskriminacije trebala je biti uspostavljena u Ministarstvu za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine odmah nakon donošenja Zakona, međutim, do danas se to nije desilo.⁷⁶ Ombudsmen BiH podnosi godišnje⁷⁷ i, po potrebi, vanredne izvještaje o pojavama diskriminacije zakonodavnim tijelima u Bosni i Hercegovini, entitetima i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine. Ombudsmen Bosne i Hercegovine ne može donijeti obavezujuću

75 Član 7.

76 Član 8, stav. 5.

77 Od donošenja Zakona o zabrani diskriminacije, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH podnijela je godišnje izvještaje za 2010. i 2011. godinu, dok je izvještaj za 2012. godinu još uvijek u pripremi. Više o radu ombudsmena možete pronaći na: <http://www.ombudsmen.gov.ba/> (posljednji put posjećeno 25.02.2013.)

presudu, već u okviru svojih nadležnosti daje preporuke i mišljenja s ciljem sprečavanja i suzbijanja diskriminacije, te unapređuje politike i prakse koje imaju za cilj da osiguraju jednaka postupanja. Značajno je naglasiti i njihovu obavezu saradnje sa nevladinim sektorom koji u svojim ciljevima i radu ima oblast zaštite ljudskih prava i zabranu diskriminacije, te obavezu pružanja neophodne pomoći licima koja se obraćaju međunarodnim tijelima za zaštitu od diskriminacije.

Zakon je i predvidio procesne pretpostavke za ostvarivanje prava⁷⁸. Svako lice koje smatra da je došlo do diskriminacije ima pravo pokrenuti postupak pred nadležnim sudskim i upravnim organima. Sudski postupak se pokreće pred nadležnim opštinskim sudom u Federaciji, odnosno nadležnim osnovim sudom u Republici Srpskoj, tj. pred Osnovnim sudom Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u parničnom postupku. Zakon također predviđa i posebne tužbe za zaštitu od diskriminacije: tužba za utvrđivanje diskriminacije, tužba za zabranu ili otklanjanje diskriminacije i tužba za naknadu materijalne i nematerijane štete. U slučaju da je diskriminacija učinjena kroz medije, te je tužitelj_ka dobio_la presudu kojom je utvrđena povreda prava na jednako postupanje, može se tražiti da se o trošku tuženog_e objavi presuda u medijima. Postupak je hitan, a *onus probandi* je na tuženom licu da dokaže da do diskriminacije nije došlo. Rok za podnošenje tužbe je tri mjeseca od dana saznanja o učinjenoj povredi prava, i najdalje do jedne godine od dana kada je učinjena povreda. U postupcima koji su gore navedeni, dozvoljena je revizija.⁷⁹ Zakon predviđa mogućnost da treća lica učestvuju u postupcima.⁸⁰ Kao treća lica, na strani žrtve diskriminacije, mogu se pojaviti tijela, organizacije, ustanove, udruženja ili drugo lice koje se u okviru svoje djelatnosti bavi zaštitom od diskriminacije lica o čijim se pravima odlučuje u postupku. Također, Zakon predviđa mogućnost i podnošenja kolektivne tužbe od strane organizacija ili ustanova koje imaju opravdani interes za zaštitu interesa određene grupe ili se bave pitanjima diskriminacije u okviru svoje djelatnosti protiv lica za koje se smatra da je povrijedilo pravo na jednako postupanje, ako učine vjerovatnim da je postupanjem tuženog_e povrijedeno pravo na jednako postupanje većeg broja lica koja pripadaju grupi čija prava tužilac_tužiteljka štiti.

Na kraju, kako je to uobičajeno, Zakon predviđa prekršaje i kazne za prekršaje za pravna lica, odgovorna lica u pravnim licima i fizička lica u slučaju da izvrše neki oblik nedozvoljene diskriminacije ili se ne postupa po preporuci ombudsmena za Bosnu i Hercegovinu ili po nalogu suda, ne dostavi tražene podatke ombudsmenu BiH ili ne saraduje s njim_njom i sl. Prekršajne kazne idu od 450 KM do 10 000 KM.

78 Član 11.

79 Član 13.

80 Član 16.

4.7.4. SLUČAJEVI DISKRIMINACIJE NA BAZI EVIDENCIJE INSTITUCIJE OMBUDSMENA ZA LJUDSKA PRAVA BIH

Prema izvještajima Institucije ombudsmena za ljudska prava BiH iz 2009. i 2010. godine, nije bilo prijavljenih slučajeva diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta ovoj Instituciji.

Sarajevski otvoreni centar do sada je uspješno saradivao s Institucijom ombudsmena za ljudska prava, čiji su članovi pokazali interes i volju da razmjenjuju potrebne informacije, prisustvuju i učestvuju u događajima Sarajevskog otvorenog centra, te da pruže pomoć u radu na slučajevima diskriminacije nad LGBT osobama. U odgovoru na upit Sarajevskog otvorenog centra, Institucija ombudsmena Bosne i Hercegovine, broj OI-S-230/11, o tome da li su se ombudsmenima žalile ili tražile pomoć osobe na osnovu spola, seksualne orijentacije i spolnog izražavanja, Institucija je odgovorila da se u 2011. godini žalilo ukupno šest osoba zbog diskriminacije na osnovu spola, dvije žalbe i jedan predmet otvoreni po službenoj dužnosti odnose se na diskriminaciju na osnovu seksualne orijentacije, te je registrovana jedna žalba vezana za homofobičan tekst na internetu. Na pitanje u kojim oblastima se najviše dešava diskriminacija na osnovu spola, seksualne orijentacije i spolnog izražavanja, ombudsmen za Bosnu i Hercegovinu je odgovorio da je diskriminacija na osnovu spola najviše zastupljena u oblasti zapošljavanja i ostvarivanja prava iz radnog odnosa, a diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije vezana je za korištenje javnog prostora. Kod predmeta diskriminacije na osnovu spola, s obzirom na teritorij države: pet je iz Sarajeva i jedan iz Istočnog Sarajeva. U pogledu predmeta vezanih za diskriminaciju po seksualnoj orijentaciji dva su iz Sarajeva i jedan iz Cazina.

U 2011. godini nisu zabilježeni slučajevi diskriminacije na osnovu spolnog izražavanja (rodnog identiteta).

Prema preliminarnim informacijama, Instituciji ombudsmena za ljudska prava BiH, u 2012. godini, prijavljeno je ukupno deset žalbi na diskriminaciju na osnovu društvenog položaja, spola i seksualne orijentacije (od kojih je jedan otvoren po službenoj dužnosti). Međutim, prema njihovim saznanjima nije bilo slučajeva diskriminacije po navedenim osnovima koji su dobili sudski epilog.

U 2012. godini, Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH primila je dvije žalbe zbog diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije.

U predmetu registriranom pod brojem Ž-SA-06-446/12 žalbeni navodi su se odnosili na diskriminatorne odredbe formulara Zavoda za transfuzijsku medicinu FBiH. Predmet je zaključen izdavanjem preporuke Zavodu za transfuzijsku medicinu FBiH da uvede u primjenu novi formular, odnosno Suglasnost davatelja krvi ili krvnih sastojaka, shodno Pravilniku o zasebnim tehničkim zahtjevima za krv i krvne sastojke, donesen 2011. godine, a nakon čega je Zavod dostavio informaciju da je ista ispoštovana.

U predmetu registriranom pod brojem Ž-SA-06-445/12 je postupano shodno žalbenim navodima o diskriminatornom ponašanju sudionika u akciji dobrovoljnog darivanja krvi, uposlenice Filozofskog fakulteta i uposlenika Zavoda za transfuzijsku medicinu FBiH. U ovom predmetu, istražni postupak je još u toku, a zatražena su izjašnjenja Zavoda za transfuzijsku medicinu FBiH, Filozofskog fakulteta i MUP-a KS, koja su zaprimljena i dostavljena podnositeljima radi dostavljanja komentara.

Posljednje izjašnjenje je zaprimljeno od MUP-a KS, Prve policijske uprave, Policijske stanice Centar, koje je shodno članu 31 Pravila postupka Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik broj: 104/11) dostavljeno podnositeljima žalbe radi dostavljanja komentara.

Institucija ombudsmena će odlučiti o poduzimanju daljih radnji u predmetu nakon dostavljanja komentara Instituciji ombudsmena od podnositelja žalbe na dostavljena izjašnjenja.

Ni u 2012. godini nisu zabilježeni slučajevi diskriminacije na osnovu spolnog izražavanja (rodnog identiteta).

4.8. KRIVIČNO PRAVO: ZAŠTITA U SLUČAJEVIMA NAPADA I NASILJA

Krivično materijalno i procesno pravo u Bosni i Hercegovini, s obzirom na podjelu nadležnosti, dijeli se na državno, entitetsko i pravo Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. U tom smislu, postoji Krivični zakon Bosne i Hercegovine i Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine; Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine; Krivični zakon Republike Srpske, Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske i Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Zakon o krivičnom postupku

Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁸¹. Iako postoje brojni i potencijalno različiti izvori krivičnog prava u Bosni i Hercegovini, suštinski oni se ne razlikuju: osim kada se radi o materijalnom krivičnom pravu Bosne i Hercegovine i entiteta, tj. Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, zbog različitih vrsta krivičnih djela koja se procesuiraju na državnom, odnosno nižim nivoima vlasti. Krivičnopravna zaštita prema LGBT osobama ostvaruje se direktno i indirektno. Direktna zaštita se ostvaruje kroz krivična djela u kojima je inkriminisana radnja povezana sa seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom kao povodom ili razlogom činjenja krivičnog djela, odnosno ako su kao žrtve krivičnog djela navedene LGBT osobe. Druga vrsta zaštite, koja je i dominantna, ne vezuje se za određene karakteristike žrtve ili povode inkriminacije, već se, prije svega, vezuje za posljedicu krivičnog djela kao što su, na primjer, tjelesne povrede ili smrt. U većini slučajeva se radi o tzv. posljedičnim krivičnim djelima. Slijedeći ovu metodologiju, analizirat će se materijalni krivični propisi u Bosni i Hercegovini

4.8.1. KRIVIČNI ZAKON BOSNE I HERCEGOVINE

U posebnom dijelu Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine⁸², u kojem se nalaze krivična djela, u članu 145 nalazi se krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina_ke. Počinilac_počiniteljka krivičnog djela može biti službena ili odgovorna osoba. U dijelu u kojem su definirani izrazi koji se koriste u Zakonu, službena osoba⁸³ je izabrani_a ili imenovani_a funkcioner_ka u organima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti u Bosni i Hercegovini i u drugim državnim i upravnim ustanovama ili službama koje vrše određene upravne, stručne i druge poslove u okviru prava i dužnosti vlasti koja ih je osnovala. Također, službena osoba je ovlaštena osoba u privrednom društvu ili drugom pravnom licu, kojem je zakonom ili drugim propisom, donesenim na osnovu zakona, povjereno vršenje javnih ovlaštenja, a koja u okviru tih ovlaštenja vrši određene dužnosti, te druga osoba koja vrši određenu službenu dužnost na osnovu ovlaštenja iz zakona ili drugog propisa donesenog na osnovu zakona. Odgovorna osoba⁸⁴ je osoba u privrednom društvu ili u drugom pravnom licu, kojem je, s obzirom na njenu funkciju ili na osnovu posebnog ovlaštenja, povjeren određeni krug poslova koji se odnosi na primjenu zakona ili propisa donesenih na osnovu zakona ili opšteg

81 Napomena: u razmatranje su uzeti samo bazični akti krivičnog zakonodavstva, te bi bilo pogrešno misliti da je krivično pravo ograničeno samo na gore navedene izvore.

82 Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10. Pogledati na: http://www.sudbih.gov.ba/files/docs/zakoni/ba/Krivicni_zakon_BiH_-_precisceni,_nezvanicni_tekst.pdf (posljednji put posjećeno 12.11.2011.)

83 Član 1, tačka 3. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

84 Član 1, tačka 5. Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

akta privrednog društva ili druga pravna lica u upravljanju i rukovanju imovinom ili se odnose na rukovođenje proizvodnim ili nekim drugim privrednim procesom ili na nadzor nad njima. Inkriminisana radnja je uskraćivanje ili ograničavanje građanskih prava utvrđenih Ustavom Bosne i Hercegovine, ratificiranim međunarodnim ugovorom, zakonom Bosne i Hercegovine, drugim propisom ili opštim aktom Bosne i Hercegovine zbog razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkog pripadnosti, vjeroispovijesti, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu. Odnosno, radnja izvršenja ovog krivičnog djela postoji i onda kada se zbog pobrojanih razlika, pripadnosti ili drugog položaja nekome/neknoj pojedincu_ ki daju neopravdane povlastice ili pogodnosti. Smatra se i krivičnim djelom ukoliko službena ili odgovorna osoba u institucijama Bosne i Hercegovine uskrati ili ograniči pravo građaninu_ ki na slobodno zapošljavanje na cijeloj teritoriji države i pod jednakim propisanim uslovima. Za službeno ili odgovorno lice koje poćini ovo krivično djelo propisana je kazna zatvora od 6 mjeseci do 5 godina. Krivično djelo povrede ravnopravnosti građana_ ki i državljana_ ki je i jedino krivično djelo u kojem se kao dio inkriminisane radnje navodi i seksualna orijentacija (u Zakonu seksualno opredjeljenje), te širim tumaćenjem riječi spol i rodni identitet, te se u tom smislu može smatrati kao instrument koji direktno štiti pravo LGBT osoba na uživanje lićnih i političkih prava u Bosni i Hercegovini.

Druga krivićna djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu LGBT osobama. U Krivićnom zakonu Bosne i Hercegovine ona bi bila sljedeća:

- protivpravno lišenje slobode (ćlan 147);
- povreda prava na podnošenje žalbi i molbi (ćlan 148);
- nedozvoljeno korištenje lićnih podataka (ćlan 149);
- nezakonito uskraćivanje identifikacijskih dokumenata (ćlan 149a);
- uskraćivanje biraćkog prava (ćlan 150);
- povreda slobode opredjeljenja biraća (ćlan 151);
- trgovina ljudima (ćlan 186);
- međunarodno vrbovanje radi prostitucije (ćlan 187);
- krijumćarenje osoba (ćlan 189);
- mućenje i drugi oblici surovog, nećovjećnog i ponižavajućeg postupanja (ćlan 190);
- neprijavljanje krivićnog djela ili učinioća/ućiniteljke (ćlan 230);
- pomoć učinioću/ućiniteljki poslije učinjenog krivićnog djela (ćlan 232).

4.8.2. KRIVIČNI ZAKON FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Na isti način kao i Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine u glavi XVII – krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina, u članu 177 uvodi krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina. Razlika u odnosu na krivično zakonodavstvo na državnom nivou ogleda se u tome što počinilac_počiniteljka može biti svako fizičko ili pravno lice (ne samo službeno i odgovorno kao što je slučaj kod Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine). Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, narodnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, spolnoj sklonosti, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena međunarodnim ugovorom, ustavom, zakonom, drugim propisom ili općim aktom u Federaciji, ili ko na osnovu takve razlike ili pripadnosti ili kojeg drugog položaja daje pojedincima neopravdane povlastice ili pogodnosti, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina. Formulacija krivičnog djela je skoro identična sa formulacijom u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine. Ovo je ujedno i jedino krivično djelo koje navodi i seksualnu orijentaciju (u Zakonu spolna sklonost) kao element krivičnog djela. Širim tumačenjem riječi spol mogli bismo zaključiti da je i rodni identitet element krivičnog djela. Također, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine propisuje strožu kaznu ukoliko su počinio_i_počiniteljke krivičnog djela službene ili odgovorne osobe⁸⁵ kaznom zatvora od 1 do 8 godina, odnosno, kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina kaznit će se službena ili odgovorna osoba u institucijama Federacije Bosne i Hercegovine koja uskrati ili ograniči pravo građaninu_ki na slobodno zapošljavanje na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine i pod jednakim propisanim uslovima. Ovo krivično djelo, pored toga što jedino u Krivičnom zakonu navodi seksualnu orijentaciju kao element krivičnog djela, je i jedino krivično djelo koje pruža direktnu zaštitu LGBT osobama u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine.

Druga krivična djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu pripadnicima_ama LGBT zajednice. U Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine ona bi bila sljedeća:

- ubistvo (član 166);
- ubistvo na mah (167);

85 Definicija službene i odgovorne osobe u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine ista je definiciji službene i odgovorne osobe u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine koja je navedena u odgovarajućem dijelu u kojem je analiziran Krivični zakon Bosne i Hercegovine. Pogledati Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, član član 2, tačka 3 i 6. Izvor: http://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/zakoni/Krivicni_zakon_FBiH_36_03_bos.pdf (posljednji put posjećeno 25.1.2013.)

- prouzrokovanje smrti iz nehata (član 168);
- teška tjelesna ozljeda (član 172);
- laka tjelesna ozljeda (član 173);
- učestvovanje u tuči (član 174);
- nepružanje pomoći (član 175);
- protupravno lišenje slobode (član 179);
- iznuđivanje iskaza (član 181);
- zlostavljanje u obavljanju službe (član 182);
- ugrožavanje sigurnosti (član 183);
- narušavanje nepovredivosti doma (član 184);
- protuzakoniti pretres (član 185);
- povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke (član 186);
- neovlašćeno prisluškivanje i zvučno snimanje (član 188);
- neovlašćeno optičko snimanje (član 189);
- sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja (član 190);
- sprečavanje štampanja i rasparcavanja štampanog materijala (član 191);
- povreda prava na podnošenje žalbe i molbe (član 192);
- nedozvoljeno korištenje ličnih podataka (član 193);
- silovanje (član 203);
- spolni odnošaj zloupotrebom položaja (član 205);
- prinuda na spolni odnošaj (član 206);
- bludne radnje (član 208);
- nasilje u porodici (član 222);
- nesavjesno liječenje (član 229);
- samovoljno liječenje (član 230);
- nepružanje medicinske pomoći (član 232);
- povreda ravnopravnosti u zapošljavanju (član 279);
- povreda prava iz radnog odnosa (član 280);
- povreda prava za vrijeme privremene nezaposlenosti (član 281);
- povreda prava iz socijalnog osiguranja (član 282);
- neprijavlivanje pripremanja krivičnog djela (član 344);
- neprijavlivanje krivičnog djela ili učinitelja_ke (član 345);
- pomoć učinitelju_ki poslije učinjenog krivičnog djela (član 346);
- nasilničko ponašanje (član 362).

4.8.3. SLUČAJ REMEĆENJA JAVNOG REDA I MIRA

Prema novinskim navodima, 2010. godine, u Sarajevu su dvije djevojke izbačene iz kafića nakon što su se poljubile. Nakon nesporazuma s osiguranjem i vlasnikom lokala kada su djevojke izgurane iz kafića, umiješali su se i policajci koji su samo popisali osobne podatke djevojaka, te se nisu

zadržali da uzmu njihove izjave, iako su one tvrdile da su napadnute. Nakon šest mjeseci, Maja, jedna od djevojaka, primila je zahtjev za pokretanje prekršajnog postupka jer su njih dvije, navodno, remetile javni red i mir i vrijeđale zaštitare i policajce. Djevojke su oslobođene odgovornosti tek 2012. godine na sudu, kada je jedan od zaštitara rekao istinu, tj. da nije bio vrijeđan kao i da je vlasnik kafića naložio da te dvije djevojke izbace jer su se poljubile. Sutkinja je i Maju i zaštitara, koji je također terećen da je vrijeđao djevojke, što nije bilo istina, oslobodila odgovornosti.⁸⁶

4.8.4. KRIVIČNI ZAKON REPUBLIKE SRPSKE

Za razliku od Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine i Krivičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine, kod krivičnog djela povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina (član 162) Krivični zakon Republike Srpske ne uvodi kao element krivičnog djela i seksualnu orijentaciju. Jedina mogućnost koja preostaje jeste šire tumačenje riječi spol pod koji bi se, eventualno, mogao podvesti rodni identitet. Krivično djelo je u članu 162, stav 1 u ostalim dijelovima propisano skoro istovjetno kao krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina u Krivičnom zakonu Federacije Bosne i Hercegovine. U stavu 2, kaznenopravno je sankcionirana povreda ravnopravnosti građana_ki koja se ogleda u vršenju proganjanja osoba ili organizacija koje se zalažu za ravnopravnost ljudi. Sadržajno, pojam proganjanja odgovara i najčešće se ispoljava u uskraćivanju ili ograničavanju određenih prava i sloboda čovjeka. Proganjanje se može sastojati u različitim radnjama, kao npr. onemogućavanje registracije udruženja čija je djelatnost povezana sa zalaganjem za ravnopravnost ljudi; onemogućavanje dobivanja odgovarajućih odobrenja za bavljenje određenom djelatnošću; protjerivanje osoba sa određenog područja; uskraćivanje dozvole za boravak i sl.⁸⁷ Dakle, krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina u Krivičnom zakonu Republike Srpske ne pruža direktno zaštitu LGBT osobama. Jedina mogućnost koja preostaje jeste šire tumačenje riječi spol, u smislu podvođenja i rodnog identiteta, ali ne i seksualne orijentacije.

Međutim, izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske, usvojenim 2010. godine, motivisanost mržnjom, kao otežavajuća okolnost, je dodata pojedinim krivičnim djelima, kao što su teško ubistvo (član 149.), teške tjelesne povrede (član 156.), teška krađa (član 232.), razbojništvo (član 233.), razbojnička krađa (član 234.), oštećenje tuđe stvari (član 249.) i izazivanje opšte opasnosti (član 402.), a sama mržnja je definisana kao pobuda za činjenje krivičnog djela, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog

86 Maja H.: Policija je bila homofobna, ali zaštitar je rekao istinu!: <http://queer.hr/16704/maja-h-policija-je-bila-homofobna-ali-zastitar-je-rekao-istinu/> (posljednji put posjećeno 25.02.2013.)

87 Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005. godine, str. 1533.

ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina. Umjesto seksualne orijentacije, i u ovom Zakonu je korišten pojam spolna orijentacija, a rodni identitet nije izričito uključen u ovu definiciju, već se može podvesti pod pojam druge osobine ili širim tumačenjem pojma spol. Zakonom je također propisano da će u slučajevima kada je krivično djelo učinjeno iz predrasude, a zakon već ne propisuje teže kažnjavanje za to krivično djelo zbog motivisanosti mržnjom, sud to uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odrediti počiniocu počiniteljki veću kaznu.

Na ovaj način, Krivičnim zakonom Republike Srpske proširen je opseg zaštite krivičnog zakona i pružena je direktnija zaštita LGBT osobama s obzirom da su krivična djela protiv LGBT osoba uglavnom motivisana homofobijom, transfobijom i bifobijom.

Trenutno je u Republici Srpskoj usvojen nacrt Zakona o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srpske, kojim se mijenja dotadašnja regulacija zločina iz mržnje, i izričito uvodi krivično djelo počinjeno iz mržnje, koje se definira kao djelo izvršeno zbog rasne, nacionalne, vjerske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola ili polne orijentacije, zdravstvenog statusa ili rodnog identiteta nekog lica. Ovim izmjenama i dopunama i seksualna orijentacije (polna orijentacije) i rodni identitet zakonom su označeni kao zaštićene karakteristike koje ne mogu biti motiv krivičnog djela.

Druga krivična djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu LGBT osobama. U Krivičnom zakonu Republike Srpske⁸⁸ ona bi bila sljedeća:

- ubistvo (član 148);
- teško ubistvo (član 149);
- ubistvo na mah (član 150);
- nehatno lišenje života (član 152);
- tjelesna povreda (član 155);
- teška tjelesna povreda (član 156);
- učestvovanje u tuči (član 157);
- ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi (član 158);
- izlaganje opasnosti (član 159);

88 Krivični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br.49/03, 108/04, 37/06, 70/06 i 73/10. Dostupno na: http://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/zakoni/Krivicni_zakon_lat_RS_49_03.pdf (posljedni put posjećeno 16.11.2011.)

- nepružanje pomoći (član 161);
- prinuda (član 164);
- protivpravno lišenje slobode (član 166);
- zlostavljanje (član 168);
- ugrožavanje sigurnosti (član 169);
- narušavanje nepovredivosti stana (član 170);
- protivzakonito pretresanje (član 171);
- povreda tajnosti pisma ili drugih pošiljki (član 172);
- neovlašteno prisluškivanje i tonsko snimanje (član 174);
- neovlašteno fotografisanje (član 175);
- neovlašteno korišćenje ličnih podataka (član 176);
- povreda prava na podnošenje pravnog sredstva (član 177);
- povreda slobode izražavanja misli (član 180);
- povreda prava na udruživanje i političko djelovanje (član 182);
- povreda prava na javno okupljanje (član 183);
- silovanje (član 193);
- nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici (član 208);
- nesavjesno pružanje ljekarske pomoći (član 214);
- neukazivanje ljekarske pomoći (član 215);
- povreda osnovnih prava radnika (član 226);
- povreda prava pri zapošljavanju i za vrijeme nezaposlenosti (član 227);
- povreda prava iz socijalnog osiguranja (član 229);
- povreda ljudskog dostojanstva zloupotrebom službenog položaja ili ovlašćenja (član 359);
- neprijavlivanje pripremanja krivičnog djela (član 361);
- neprijavlivanje krivičnog djela ili učinioca_učiniteljke (član 362);
- pomoć učiniocu_učiniteljki poslije izvršenog krivičnog djela (član 363);
- sprečavanje dokazivanja (član 366);
- odavanje identiteta zaštićenog svjedoka_inje (član 368);
- neizvršenje sudske odluke (član 371);
- nasilničko ponašanje (član 385).

4.8.5. KRIVIČNI ZAKON BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Na skoro identičan način kao Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine i Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁸⁹, u članu 174, propisuje elemente krivičnog djela povrede ravnopravnosti

⁸⁹ Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta br. 10/03, 45/04, 06/05 i 21/10. Dostupno na: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/zakoni/>

čovjeka i građanina_ke: Ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, spolnoj sklonosti, jeziku, naobrazbi, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena Ustavom Bosne i Hercegovine, ratificiranim međunarodnim ugovorom, zakonom, drugim propisom ili općim aktom Bosne i Hercegovine, Statutom, zakonom, drugim propisom ili općim aktom Brčko Distrikta, ili ko na osnovu takve razlike ili pripadnosti ili kojem drugom položaju daje građanima neopravdane povlastice ili pogodnosti, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina. Ukoliko je učinilac_učiniteljka ovog krivičnog djela službena ili odgovorna osoba⁹⁰ u Brčko distriktu, kaznit će se kaznom zatvora od 1 godine do 8 godina. No, ukoliko službena ili odgovorna osoba u Brčko distriktu uskrati ili ograniči pravo građaninu_ki na slobodno zapošljavanje na cijelom teritoriju Distrikta pod jednakim uslovima, kaznit će se kaznom zatvora od 6 mjeseci do 5 godina. Dakle, Krivični zakon Brčko distrikta, kroz krivično djelo povrede ravnopravnosti čovjeka i građanina_ke, pruža direktnu zaštitu LGBT osobama i to kroz izričito navođenje seksualne orijentacije (u Zakonu spolna sklonost) kao elementa krivičnog djela, odnosno i rodnog identiteta, kroz šire tumačenje riječi spol.

U Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine su, u posljednjim izmjenama 2010. godine, kod krivičnih djela ubistvo (član 163.), teška tjelesna povreda (član 169.), silovanje (član 200.), teška krađa (član 281.), razbojnička krađa (član 282.), razbojništvo (član 283.), oštećenje tuđe stvari (član 287) i teška krivična djela protiv bezbjednosti ljudi i imovine (član 322.), uvedeni posebni oblici izvršenja ovog krivičnog djela. Kod krivičnog djela ubistva, član 163, stav 2, tačka 3, mijenjana je ranija odredba ko drugog liši života iz rasnih, nacionalnih ili vjerskih pobuda s novom odredbom ko drugog usmrti iz mržnje. Kazna za ovaj kvalificirani oblik ubistva je najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Kod krivičnog djela teška tjelesna povreda, ranija odredba kaznom iz stava 3 ovog člana kaznit će se ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana učini iz rasnih, nacionalnih ili vjerskih pobuda novom odredbom koja glasi: kaznom iz stava 3 ovog člana kaznit će se ko krivično djelo iz stava 1 ovog člana počini iz mržnje. Krivično djelo teška tjelesna povreda postoji u slučaju kada neko drugo lice teško tjelesno povrijedi ili mu zdravlje teško naruši. U kvalificiranom obliku izvršenja ovog krivičnog djela, odnosno, kada je ono počinjeno iz mržnje, propisana je kazna zatvora od jedne do deset godina. Kao i u Krivičnom zakonu Republike Srpske, mržnja je definisana kao pobuda za činj enje krivičnog djela, koja je u cjelini ili djelimično zasnovana na razlikama po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog etničkog ili nacionalnog porijekla, jezika ili pisma, vjerskih uvjerenja, rase, boje kože, spola, spolne orijentacije, političkog ili drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, društvenog položaja, dobi, zdravstvenog statusa ili

Krivicni_zakon_Brcko_distrikta_10_03_bos_web.pdf (posljednji put posjećeno 17.11.2011.)

90 Definicija službene i odgovorne osobe u članu 2, tačka 3 i 6 identična je definiciji pojma službene i odgovorne osobe u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine koja je obrađena u odgovarajućem dijelu pravne analize, te se neće ponovo obrađivati.

drugih osobina ili zbog dovođenja u vezu sa osobama koje imaju neku od navedenih različitih osobina, te je propisano da sud motivisanost predrasudom mora uzeti u obzir kao otežavajuću okolnost i odrediti počiniocu_počiniteljki veću kaznu, čak i kada to za određeno krivično djelo nije izričito propisano ovim Zakonom.

Ovim je proširen i opseg primjene kvalificiranih oblika izvršenja krivičnih djela ubistva i teške tjelesne povrede i na LGBT zajednicu; posebno iz razloga što su napadi na pripadnike_ce, prvenstveno, motivirani osjećajima mržnje i netrpeljivosti. Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine poznaje kao kvalificiran oblik ubistva onda kada je ono počinjeno iz rasnih, vjerskih ili narodnosnih pobuda.

Formulacije krivičnih djela u Federaciji BiH ne ostavljaju mogućnost da se iste primjene u situaciji kada je napad uzrokovan mržnjom prema pripadnicima_ama LGBT zajednice.

Druga krivična djela, koja neće biti posebno analizirana već samo pobrojana, pružaju indirektnu zaštitu LGBT osobama. U Krivičnom zakonu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine ona bi bila sljedeća:

- ubistvo (član 163);
- ubistvo na mah (član 164);
- ubistvo iz nehata (član 165);
- teška tjelesna povreda (član 169);
- laka tjelesna povreda (član 170);
- učestvovanje u tuči (član 171);
- nepružanje pomoći (član 172);
- protivpravno oduzimanje slobode (član 176);
- zlostavljanje u obavljanju službe (član 179);
- narušavanje nepovredivosti doma (član 181);
- protivzakonito pretresanje (član 182);
- povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke (član 183);
- neovlašteno optičko snimanje (član 186);
- sprečavanje ili ometanje javnog okupljanja (član 187);
- povreda prava na podnošenje žalbi i molbi (član 189);
- nedozvoljeno korištenje ličnih podataka (član 190);
- silovanje (član 200);
- prinuda na spolni odnos (član 203);
- bludne radnje (član 205);
- nasilje u porodici (član 218);
- nesavjesno liječenje (član 225);
- nepružanje medicinske pomoći (član 226);
- povreda ravnopravnosti u zapošljavanju (član 273);
- povreda prava iz radnog odnosa (član 274);

- povreda prava za vrijeme privremene nezaposlenosti (član 275);
- povreda prava iz socijalnog osiguranja (član 276);
- neprijavlivanje pripremanja krivičnog djela (član 338);
- neprijavlivanje krivičnog djela ili počinioca_počiniteljke (član 339);
- pomoć učiniocu_učiniteljki nakon počinjenog krivičnog djela (član 340);
- neizvršenje sudske odluke (član 345);
- nasilničko ponašanje (član 356).

4.9. RADNO PRAVO: PRAVO NA ZAPOSLENJE I SLOBODA RADA

Složenost državnog uređenja Bosne i Hercegovine, uticala je na podjelu nadležnosti u oblasti uređenja radnopravnih odnosa u Bosni i Hercegovini, na način da su oni regulisani na nivou Bosne i Hercegovine, entiteta, kantona u Federaciji Bosne i Hercegovine i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Donošenje zakona iz oblasti radnih i socijalnih odnosa, imajući u vidu podjelu nadležnosti između države i entiteta, proizilazi iz toga da su entiteti isključivo nadležni za regulaciju radnih i socijalnih odnosa. U tom smislu, radno zakonodavstvo Bosne i Hercegovine čine propisi koji se donose i primjenjuju u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine. Pitanje uređenja radnih odnosa zaposlenih u institucijama Bosne i Hercegovine riješeno je Zakonom o radu u institucijama Bosne i Hercegovine.

4.9.1. ZAKON O RADU U INSTITUCIJAMA BOSNE I HERCEGOVINE

Zakonom o radu u institucijama Bosne i Hercegovine⁹¹ se regulira status zaposlenika_ca, način i postupak prijema u radni odnos, zaključivanje ugovora o radu, radno vrijeme, plaća i naknada, odmori i odsudstva, zaštita prava iz radnog odnosa, rješavanje sporova između zaposlenika_ca i poslodavca_poslodavateljke i sl. Ovim Zakonom se reguliraju radni odnosi između zaposlenika_ca u institucijama Bosne i Hercegovine i njenim organima koji nisu državni službenici_e; zaposlenika_ca koji su izričito izuzeti od primjene Zakona o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine; zaposlenika_ca koji su zaposleni u javnim preduzećima Bosne i Hercegovine, pravnim subjektima koje osnivaju institucije Bosne i Hercegovine, udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine, međuentitetskim korporacijama i

91 Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 24/04, 7/05, 48/05 I 60/10.

drugim institucijama za obavljanje dodatnih nadležnosti u Bosni i Hercegovini. Ovaj Zakon se primjenjuje i na državne službenike, ako nije u suprotnosti za Zakonom o državnoj službi u institucijama Bosne i Hercegovine.⁹² Poslodavac_poslodavateljka, u smislu ovog Zakona, su institucije Bosne i Hercegovine, njeni organi i druga pravna lica navedena gore.⁹³ U članu 6 uveden je princip zabrane diskriminacije: lice koje traži zaposlenje kod poslodavca, kao i zaposlenik, ne može biti diskriminisan zbog rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja ili opredjeljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, seksualne orijentacije, imovnog stanja, rođenja ili kakve druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, tjelesnih poteškoća ili na osnovu kojeg drugog razloga suprotnog osnovnim ljudskim pravima i slobodama utvrđenim Ustavom Bosne i Hercegovine. Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, dakle, izričito navodi seksualnu orijentaciju kao zabranjeni osnov diskriminacije. No, ne i rodni identitet. Naravno, uvijek postoji mogućnost šireg tumačenja riječi spol u pravcu podvođenja rodnog identiteta pod ovaj pojam. Imajući ovo u vidu, Zakon se treba uskladiti sa Zakonom o zabrani diskriminacije. U članu 102, stav 1, tačka a) predviđeno je prekršajno kažnjavanje novčanom kaznom od 600 KM do 1500 KM u slučaju da poslodavac_poslodavateljka stavi u nepovoljniji položaj lice koje traži posao ili već zaposleno lice. Također, u članu 103, stav 1, tačka a) predviđena je obaveza poslodavaca_poslodavateljke da u roku od 30 dana od dana stupanja na snagu Zakona da osiguraju da se njihovim pravilnicima ne utvrđuju nepovoljniji uslovi pod kojima se zasniva radni odnos od uslova predviđenih Zakonom.

4.9.2. ZAKON O RADU FEDERACIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Zakonom o radu Federacije Bosne i Hercegovine⁹⁴ uređuje se pitanje zaključivanja ugovora o radu, radno vrijeme, plata, prestanak ugovora o radu, ostvarivanje prava i obaveza iz radnog odnosa, zaključivanje kolektivnih ugovora, mirno rješavanje kolektivnih radnih sporova i druga pitanja iz radnog odnosa. U članu 5 uvedena je opšta zabrana diskriminacije: Lice koje traži zaposlenje, kao i lice koje se zaposli, ne može biti stavljeno u nepovoljniji položaj zbog rase, boje kože, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, rođenja ili kakve druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu, tjelesnih i duševnih poteškoća u pogledu angažiranja, obrazovanja, unapređenja, uvjeta i zahtjeva rada, otkazivanja

92 Član 1. Zakona o radu u institucijama Bosne i Hercegovine.

93 Član 2. Zakona o radu u institucijama Bosne i Hercegovine.

94 Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Službeni list Federacije Bosne i Hercegovine br. 43/99, 32/00 i 29/03.

ugovora o radu ili drugih pitanja koja proističu iz radnog odnosa. Lica čija prava su povrijeđena mogu zbog povrede prava podnijeti tužbu nadležnom sudu. Ukoliko podnosi^{lac}_podnositeljka tužbe podnese očigledan dokaz diskriminacije, tuženi_a je dužan_a da podnese dokaz kojim će dokazati da diskriminacije nije bilo. Ukoliko sud utvrdi da su navodi tužbe osnovani, naložit će vraćanje na prethodno radno mjesto i osiguravanje ili ponovno uspostavljanje svih prava iz radnog odnosa koja proizilaze iz ugovora o radu. Novčanom kaznom od 1000 do 10 000 KM kaznit će se za prekršaj poslodavac_poslodavateljka – pravno lice, ukoliko stavlja u nepovoljniji položaj lice koje se zaposli ili traži zaposlenje. Ukoliko je poslodavac/poslodavateljka fizičko lice, za ovaj prekršaj će se kazniti novčanom kaznom od 1000 do 3500 KM, a odgovorno lice kod poslodavca_poslodavateljke novčanom kaznom od 500 do 1000 KM⁹⁵. Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine ne spominje izričito seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije, niti uvodi opštu odredbu neki drugi osnov/ neki drugi status pod koji bi se seksualna orijentacija i rodni identitet mogli podvesti. Jedina mogućnost koju ovaj član pruža jeste šire tumačenje riječi spol, u smislu uvođenja i rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije. Ovakvim zakonskim rješenjem, ovaj Zakon nije u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije, te se, u tom smislu, treba s njima i uskladiti.

4.9.3. ZAKON O RADU REPUBLIKE SRPSKE

Zakon o radu Republike Srpske⁹⁶, u pogledu obima onoga što reguliše, ne razlikuje se od Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine. U članu 5 uveden je princip zabrane diskriminacije radnika_ca i lica koja traže zaposlenje prema kojem lica ne mogu biti stavljena u nepovoljniji položaj kod ostvarivanja prava na osnovu rada, kao i prava na zaposlenje zbog rase, etničke pripadnosti, boje kože, spola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja i ubjeđenja, socijalnog porijekla, imovnog stanja, članstva ili nečlanstva u sindikatu ili političkoj organizaciji, tjelesnog i duševnog zdravlja i drugih obilježja koja nisu u neposrednoj vezi sa prirodom radnog odnosa. Dakle, Zakon o radu Republike Srpske, kao zabranjene osnove diskriminacije, ne poznaje seksualnu orijentaciju i rodni identitet, te zbog toga nije u skladu sa relevantnim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakona o zabrani diskriminacije. Eventualno postoji mogućnost šireg tumačenja riječi spol i podvođenja rodnog identiteta pod taj pojam. Zakon o radu Republike Srpske sadrži i posebne odredbe o zabrani diskriminacije od člana 107 do člana 112 (VIII zabrana diskriminacije). Ovaj dio Zakona je većim dijelom preuzet iz Zakona o ravnopravnosti

95 Član 139a Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine.

96 Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 55/07 (prečišćeni tekst). Dostupno na: http://www.uspon.ba/down/zakon_o_rad_rs.pdf (posljednji put posjećeno 1.12.2011.)

spolova, te se korištene definicije i pojmovi u tom smislu ne razlikuju od njega, te zbog toga neće biti predmetom posebne analize jer je Zakon o ravnopravnosti spolova detaljno izanaliziran.

4.9.4. ZAKON O RADU BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine⁹⁷ uređuje isti obim društvenih odnosa u radu i u vezi sa radom, kao što je to kod Zakona o radu Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. U članu 4, stav 1 propisan je princip zabrane diskriminacije. Prema osobi koja traži zaposlenje, kao i prema osobi koja je zaposlena, ne smije se vršiti diskriminacija na osnovu rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog opredjeljenja, nacionalnog ili socijalnog porijekla, imovnog stanja, seksualnog opredjeljenja, rođenja ili neke druge okolnosti, članstva ili nečlanstva u političkoj stranci, članstva ili nečlanstva u sindikatu, te tjelesnih ili duševnih oštećenja u pogledu angažiranja, poduke, unapređenja, uvjeta zapošljavanja, prestanka ugovora o radu ili drugih pitanja koja proistječu iz radnog odnosa. Dakle, uz Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine jedini navodi seksualnu orijentaciju (u Zakonu seksualno opredjeljenje) kao zabranjeni osnov diskriminacije. U određenim dijelovima, Zakon nije u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije jer ne navodi i rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije. Tumačenjem se ta zabrana može podvesti pod pojam spol. U slučajevima kada postoji kršenje odredbi o zabrani diskriminacije⁹⁸, osoba čija su prava, navodno, kršena, ima pravo da podnese tužbu nadležnom sudu za povrede prava. Novčanom kaznom od 1000 do 10000 KM kaznit će se poslodavac_poslodavateljka za prekršaj – pravna osoba ako stavlja u nepovoljniji položaj zaposlenika_cu ili lice koje traži zaposlenje (član 4 Zakona). Ukoliko je poslodavac_poslodavateljka fizička osoba, kaznit će se novčanom kaznom od 1000 do 7000 KM, odnosno, odgovorna osoba u pravnoj osobi, novčanom kaznom od 500 do 2000 KM. Također, za kršenje člana 4 Zakona, poslodavcu/poslodavateljki se može izreći zaštitna mjera privremene zabrane obavljanja djelatnosti u trajanju od 6 mjeseci. Poslodavci_poslodavateljke su dužni_e da usklade pravilnike s odredbama Zakona o radu (i članom 4) u roku od 6 mjeseci od njegovog stupanja na snagu.⁹⁹

97 Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine br. 19/06, 19/07 i 25/08.

98 Član 110. Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

99 Član 113. Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

4.9.5. SLUČAJ DISKRIMINACIJE NA RADNOM MJESTU ZBOG SEKSUALNE ORIJENTACIJE

Nedavno je u Srbiji donešena prva pravosnažna presuda na osnovu Zakona o zabrani diskriminacije koja se tiče diskriminacije izvršene na radnom mestu zbog drugačije seksualne orijentacije.¹⁰⁰ Naime, M.A. (25) iz Vršca obratio se Gej strejt alijansi u martu 2011. godine i opisao slučaj u kome ga je njegov kolega D. K. (26) iz Vlajkovca, u dužem vremenskom periodu, vrijeđao i prijetio mu, čak i fizičkim nasiljem, što je počelo nakon što je on od M.A., bez njegovog znanja, uzeo mobitel i pročitao privatne poruke, te je tako saznao za njegovu homoseksualnu orijentaciju M.A. D.K. je stalno vrijeđao M.A. i, između ostalog, mu je govorio: „Fuj, pederčino jedna, gadiš mi se”, „Odvratani si, treba te staviti na kolac” i „Sve vas treba pobiti”, a zatim mu je prijetio da „će mu doći glave samo ako stigne nešto iz suda ili policije”, a u par navrata je bio i fizički nasilan prema njemu, te je M.A. u više navrata bio prinuđen da zatraži medicinsku pomoć.

Prvostepeni sud, Osnovnog suda u Vršcu odobio je tužbu za utvrđenje diskriminatornog postupanja D.K. prema M.A., nakon čega je Pravna služba GSA uložila žalbu Apelacionom sudu u Novom Sadu. Vijeće sudija novosadskog Apelacionog suda utvrdilo je da je odluka prvostepenog suda donijeta pogrešnom primjenom materijalnog prava, te je utvrdilo diskriminatorno ponašanje i težak oblik diskriminacije protiv M.A. od strane D.K. Pravosnažnom presudom Apelacionog suda, D.K. je naloženo da M.A. isplati odštetu za pretrpljene duševne bolove zbog povreda prava ličnosti, ugleda i časti, kao i da Pravnoj službi GSA nadoknadi sudske troškove.

4.10. PRAVO NA OBRAZOVANJE LGBT OSOBA¹⁰¹

Pravo na obrazovanje LGBT osoba podrazumijeva preduzimanje širokog spektra aktivnosti društvene zajednice kako bi se obezbijedila sredina u kojoj će LGBT osobe bez straha, nasilja i diskriminacije moći ostvariti fizički, intelektualni i emocionalni razvoj. U ovom procesu, bitnu ulogu igra država, vaspitno-obrazovne i naučno-obrazovne institucije, učitelji_ice, nastavnici_ice, profesori_ice, pedagozi_ginje, psiholozi_ginje, te učenici_ice i studenti_ice. Pravo na obrazovanje LGBT osoba se

100 Dostupno na: <http://gsa.org.rs/2013/01/prva-pravosnazna-presuda-za-tesku-diskriminaciju-na-radnom-mestu-po-osnovu-seksualne-orijentacije/> (posljedni put posjećeno 25.1.2013.)

101 Više o ostvarivanju prava na obrazovanje LGBT osoba pogledati u: Banović, Damir: Izvještaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u Bosni i Hercegovini, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2013.

može posmatrati kroz sljedeće dimenzije:

1. Pravo na obrazovanje LGBT osoba bez diskriminacije i uskraćivanja mogućnosti za obrazovanje i stručno usavršavanje;
2. Uklanjanje homofobije, bifobije i transfobije iz nastavnih programa, te obrađivanje tema koje se tiču LGBT osoba na stručan i pedagoški način;
3. Sprečavanje fizičkog i verbalnog nasilja usmjerenog prema LGBT osobama od strane drugih učesnika u obrazovnom procesu.

Institucionalna slika obrazovnog sistema Bosne i Hercegovine odraz je unutrašnjeg uređenja države, te je definirana Ustavom BiH, ustavima entiteta (Republika Srpska i Federacija BiH), ustavima kantona i Statutom Brčko distrikta BiH. U tom smislu, punu i nepodjeljenu nadležnost u oblasti obrazovanja imaju entitet Republika Srpska, deset kantona u Federaciji BiH i Brčko distrikt Bosne i Hercegovine. Na nivou Bosne i Hercegovine, usvojeno je pet zakona koji na okviran način regulišu oblast obrazovanja u Bosni i Hercegovini i to: Okvirni zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju u BiH, Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH, Okvirni zakon o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH, Okvirni zakon o visokom obrazovanju u BiH, te Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Svi zakoni na nivou entiteta, kantona i Brčko distrikta BiH trebaju biti usklađeni sa okvirnim zakonima iz oblasti obrazovanja na nivou Bosne i Hercegovine.

Također, kao rezultat reformi obrazovanja, na nivou BiH usvojeno je pet strategija, i to: Strateški pravci razvoja predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH; Strategija razvoja stručnog obrazovanja i obuke u BiH za period 2007. -2013. godine i Strateški pravci razvoja obrazovanja u BiH, sa planom implementacije 2008. – 2015, Mapa puta i plan aktivnosti za uključivanje BiH u EU programe za cjeloživotno učenje i Mladi u akciji i 7 osnovnih strategija i smjernica za implementaciju bolonjskog procesa (Okvir za visokoškolske kvalifikacije u BiH; Provođenje okvira za visokoškolske kvalifikacije u BiH; Standardi i smjernice za osiguranje kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH; Preporuke za implementaciju osiguranja kvaliteta u visokom obrazovanju u BiH; Državni akcioni plan za priznavanje kvalifikacija u BiH; Model dodatka diplomi za BiH; Priručnik za korisnike za model dodatka diplomi za BiH).¹⁰²

Na nivou BiH, uspostavljene su Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta, Centar za informiranje i priznavanje dokumenata iz područja visokog obrazovanja i Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje. Formirana su tijela za koordinaciju obrazovnog sektora: Konferencija ministara obrazovanja u BiH i Vijeće za opće obrazovanje u BiH. Uspostavljena je i Rektorska konferencija

102 Osnovne informacije o obrazovanju u BiH. Dostupno na: http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/Default.aspx?template_id=19&pageIndex=1. (posljednji put posjećeno 25.1.2013.)

BiH, koja utvrđuje i zastupa zajedničke interese univerziteta u Bosni i Hercegovini, ostvaruje saradnju sa institucijama u oblasti obrazovanja u Bosni i Hercegovini i djeluje kao savjetodavno tijelo za provođenje reforme visokog obrazovanja.

Državni propisi kojima je regulisana oblast prava na obrazovanje jesu: Ustav Bosne i Hercegovine, ustavi entiteta i kantona, te Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, odgovarajući zakonski akti na nivou entiteta Republike Srpske, deset kantona u Federaciji i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, kao i Okvirni zakon o osnovnom i srednjoškolskom obrazovanju u BiH. Također, oblast prava na obrazovanje definisana je i u poslijeprijemnim obavezama BiH u Vijeće Evrope, te Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju.¹⁰³

Pravni okvir prava na obrazovanje LGBT osoba u Bosni i Hercegovini dobro je postavljen, no on ne prati i adekvatnu implementaciju. S tim u vezi, u Strateškim pravcima razvoja obrazovanja u Bosni i Hercegovini sa planom implementiranja, 2008. – 2015. ni u jednom se dijelu ne spominje preuzimanje mjera ka uklanjanju diskriminacije u pogledu ostvarivanja prava na obrazovanje LGBT osoba, uklanjanje netačnih, diskriminatorskih i stereotipnih podataka o LGBT osobama u udžbenicima, preduzimanju mjera ka stvaranju tolerantnije sredine za LGBT osobe koje pogađaju osnovne i srednje škole, kao i prevenciji i uklanjanju nasilja.

Obrazovni sistem Bosne i Hercegovine je izrazito heteronormativan, te nije u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima. Prema preporukama Vijeća Evrope, u nastavni plan i program potrebno je unijeti objektivna znanja o homoseksualnosti; uključiti ova znanja u nastavne programe fakulteta na kojima studiraju budući profesori_ice u srednjim školama, te permanentna edukacija o ovim temama, kao vid dodatnog obrazovanja tokom rada. Pri trudu za poboljšanje odnosa LGBT osobe - škola, potrebno je uključiti različite odnose: vaspitno-odgojne institucije, druge organe koje posredno utiču na vaspitno-odgojni proces, iskustva LGBT osoba, te profesore_ice u srednjim školama. Ovi_e posljednji_e, pored roditelja, imaju najveći uticaj na stvaranje i razvoj obrazovnog i vaspitnog procesa, jer sa sadržajem, a i svojim primjerom, stvaraju osnovu na kojoj će mladi kasnije bazirati svoj život.¹⁰⁴

U okviru istraživanja koje je u decembru 2012. godine provelo udruženje Kosmos pod nazivom Homofobija u BiH: Pilot istraživanje stavova sredjoškolaca_ki u BiH, na pitanje Da li je verbalno nasilje nad homoseksualcima opravdano zabrinjava podatak da od 439 ispitanih srednjoškolaca_ki, 86 (19,58%) smatra da je verbalno nasilje nad homoseksualcima opravdano, 96 učenika_ica (21,86%) nema mišljenje, 254 učenik_

103 Kodeks za zaštitu ljudskih prava u školi. Dostupno na: http://www.fkr.edu.ba/web/dokumenti/kodeks/Kodeks_bh_ver.pdf. (posljednji put posjećeno 25.1.2013.)

104 Magić, Jasna: Homofobija na naši šoli?, Društvo informacijski center Legebitra, Ljubljana, 2012, str. 6.

ca (57,85%) se ne slažu ili u potpunosti ne slažu sa ovim stavom, dok 3 učenika_ ce nisu odgovorili_e na postavljeno pitanje. Analiza po osnovi spola pokazuje da su učenice manje sklone opravdavanju verbalnog nasilja od učenika. Međutim, bez obzira na ove razlike, i dalje zabrinjava činjenica da 25% anketiranih učenika i 5,11% anketiranih učenica, smatra da verbalno nasilje može biti na bilo koji način opravdano. Tome treba dodati i broj učenika_ca koji nemaju mišljenje o tome da li je verbalno nasilje nad homoseksualnim osobama opravdano. Ako uzmemo u obzir i ispitanike_ ce koji_e smatraju da je verbalno nasilje prema homoseksualnim osobama opravdano, kao i one koji nemaju stav o ovom problemu, dolazimo do poražavajuće statističke činjenice koja svakako treba da nas zabrine: 41,45% ispitanika_ca nema razvijenu svijest da verbalno nasilje ne može biti opravdano, bez obzira iz kojeg razloga bilo učinjeno.¹⁰⁵ U okviru istog istraživanja, na pitanje Fizičko nasilje nad homoseksualcima je opravdano, od 439 ispitanih srednjoškolaca_ki, 83 (18,90%) smatra da je fizičko nasilje nad homoseksualnim osobama opravdano, 83 (18,90%) nema mišljenje, 271 (61,73%) se ne slažu ili u potpunosti ne slažu sa ovim stavom, a 3 učenika_ ce nisu odgovorili_e na postavljeno pitanje.¹⁰⁶ Kao i u slučaju prethodnog stava, posebno zabrinjava visok postotak ispitanih učenika_ca koji_e odobravaju fizičko nasilje, ali i postotak onih koji nemaju stava o tome jer to navodi na zaključak da učenici_e nemaju razvijenu svijest o tome da se nasilje na bilo koji način može opravdati.

Iz prethodnog istraživanja se mogu izvesti određeni zaključci o stavovima učenika_ca. Srednjoškolci_ke nemaju dovoljno znanja ili imaju informacije koje nisu u stanju da analiziraju, kritički promišljaju i iz njih izvode zaključke. U tom smislu, zbog nedostatka tačnih informacija, srednjoškolci_ke i dalje smatraju da je homoseksualnost bolest. S druge strane, učenici_e kroz nastavne programe obrađuju teorije ljudskih prava kroz koje se akcentira da su ona univerzalna, nedjeljiva i neotuđiva. No, ipak više od polovine anketiranih učenika_ca smatra da država nije dužna obezbijediti poštivanje prava i sloboda LGBT osobama.¹⁰⁷

Učenici_e razvijaju negativne osjećaje prema LGBT osobama. Tako, na primjer, 63,55% učenika_ca smatra da homoseksualne osobe ne trebaju imati pravo na javno izražavanje svoje seksualnosti, a 48,74% učenika_ca bi se nelagodno osjećalo u društvu homoseksualne osobe.¹⁰⁸

Negativni stavovi, stereotipi i predrasude, te negativni osjećaji prema LGBT osobama upravo stvaraju akcioni potencijal ka diskriminatorском ponašanju prema osobi ili osobama koje pripadaju grupi prema kojoj su razvijeni negativni stavovi.

105 Ibid, str. 48.

106 Ibid, str. 50-51.

107 Ibid, str. 66.

108 Ibid.

4.10.1. OKVIRNI ZAKON O VISOKOM OBRAZOVANJU BOSNE I HERCEGOVINE

Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine¹⁰⁹ ustanovljavaju se osnovni principi i standardi za sticanje visokog obrazovanja, a u skladu sa relevantnim odredbama Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i protokolima, Preporukom Komiteta ministara Vijeća Evrope o priznavanju i ocjeni kvaliteta privatnih visokoškolskih ustanova i Preporukom o istraživačkom zadatku univerziteta i drugih relevantnih međunarodno priznatih instrumenata, čijih je država Bosna i Hercegovina ugovornica, te u skladu sa Konvencijom Vijeća Evrope/UNESCO-a o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju u evropskoj regiji. Također, Bosna i Hercegovina prihvata evropske strateške ciljeve u oblasti visokog obrazovanja izražene u Deklaraciji evropskih ministara visokog obrazovanja iz Bolonje iz 1999. godine. U članu 7, stav 1 Okvirnog zakona uređuje se pitanje pristupa visokom obrazovanju: pristup visokom obrazovanju imaju svi oni koji su završili četverogodišnju srednju školu u Bosni i Hercegovini. Oni_e koji nisu završili_e srednju školu u Bosni i Hercegovini, dokaz o završenom obrazovanju podnose nadležnoj instituciji na ocjenu koja uzima u obzir kriterije i procedure za priznavanje stranih kvalifikacija, ustanovljene u skladu sa principima Konvencije o priznavanju kvalifikacija u visokom obrazovanju u evropskoj regiji. Također, priznaju se svjedočanstva i diplome koja pokazuju nivo obrazovanja koji se suštinski ne razlikuje od obrazovanja u Bosni i Hercegovini i koji nosiocu_teljki daje pravo da se prijavi na univerzitet ili pristupi polaganju prijemnog ispita za univerzitet u datoj stranoj državi.¹¹⁰ Visokom obrazovanju kojim se bave licencirane visokoškolske ustanove u Bosni i Hercegovini pristup neće biti ograničen, direktno ili indirektno, prema bilo kojoj stvarnoj ili pretpostavljenoj osnovi, kao što su: spol, rasa, seksualna orijentacija, fizički ili drugi nedostatak, bračno stanje, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, veza s nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje, starosna dob ili neki drugi status. Kao što se vidi iz odredbe člana 7, stav 2, seksualna orijentacija izričito je navedena kao zabranjeni osnov diskriminacije u pogledu pristupa pravu na obrazovanje na visokoškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini. Iako rodni identitet nije izričito naveden, širim tumačenjem riječi spol ili podvođenjem pod neki drugi status može se zaključiti da je diskriminacija na osnovu rodnog identiteta također zabranjena. Argument za pretdni stav dodatno je pojačan kada se analizira i Zakon o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovine koji izričito zabranjuje diskriminaciju u oblasti obrazovanja i na osnovu rodnog identiteta (u Zakonu se

109 Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br 59/07. Dostupno na: <http://www.unsa.ba/s/images/stories/web-unsanovi/pravni%20akti/zakoni/Okvirni%20zakon%20o%20visokom%20obrazovanju.pdf> (posljednji put posjećeno 22.11.2011.)

110 Član 8, stav 1 i 2 Okvirnog zakona o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine.

koristi termin spolno izražavanje). Statut svake javne visokoškolske ustanove, te osnovni dokument svake privatne visokoškolske ustanove, kao uslov za dobijanje akreditacije, mora da sadrži i sljedeće odredbe koje: osiguravaju osoblju slobodu organiziranja i okupljanja u skladu sa zakonom; štite osoblje od diskriminacije prema bilo kojoj osnovi, kao što su: spol, seksualna orijentacija, rasa, bračni status, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, povezanost s nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje ili bilo koji drugi status.¹¹¹

Ovom odredbom se štiti akademsko osoblje od diskriminacije. Kao što se vidi, seksualna orijentacija je izričito navedena, dok se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta posredno izvodi širim tumačenjem riječi spol ili podvođenjem pod drugi status.

Također, statut ili neki drugi ekvivalentni dokument visokoškolske ustanove, mora da sadrži odredbe kojima se štite studenti_ce od diskriminacije prema bilo kojem osnovu, kao što su: spol, rasa, seksualna orijentacija, bračni status, boja kože, vjera, jezik, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, povezanost s nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje ili neki drugi status¹¹².

Ovom odredbom se štite studenti_ce od diskriminacije. Kao što se vidi, seksualna orijentacija je izričito navedena, dok se zabrana diskriminacije na osnovu rodnog identiteta posredno izvodi širim tumačenjem riječi spol ili podvođenjem pod drugi status.

Također, Okvirni zakon o visokom obrazovanju u članu 63, stav 1 predviđa obavezu usklađivanja: Zakoni Republike Srpske i kantonalni zakoni iz oblasti visokog obrazovanja uskladit će se s odredbama ovog Zakona u periodu od šest mjeseci nakon stupanja na snagu ovog Zakona. Konkretno, i obavezu uvođenja zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Obaveza izričitog uvođenja rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije slijedi iz Zakona o zabrani diskriminacije.

4.10.2. ZAKON O VISOKOM OBRAZOVANJU REPUBLIKE SRPSKE

Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske¹¹³, u članu 3, stav 5, na

111 Član 25 Okvirnog zakona o visokom obrazovanju.

112 Član 38 Okvirnog zakona o visokom obrazovanju.

113 Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske, Službene novine Republike Srpske broj 73/10. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/zakon_o_visokom_obrazovanju_rs.bos.pdf (posljednji put pristupljeno 23.11.2011.)

identičan način kao što je to uredio Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine uvodi odredbu o zabrani diskriminacije u pogledu pristupa pravu na obrazovanje gdje se, između ostalih, kao zabranjeni osnov diskriminacije navode spol i seksualna orijentacija. Iako rodni identitet nije izričito naveden, on se može podvesti pod dio odredbe nekog drugog statusa ili širem tumačenjem riječi spol. Također, Zakon u članu 74, stav 2, tačka b) sadrži odredbu o obavezi da statut visokoškolske ustanove sadrži odredbu po kojoj se štiti akademsko osoblje od diskriminacije na bazi, između ostalog, i seksualne orijentacije i spola. Iako rodni identitet nije izričito naveden, on se može podvesti pod drugi status ili širim tumačenjem riječi spol. Na isti način u članu 105, tačka v) regulisano je i pitanje zabrane diskriminacije studenata_ica gdje se visokoškolska ustanova obavezuje da u svoj statut unese i odredbu o zabrani diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije. Rodni identitet se može uvesti kao zabranjeni osnov diskriminacije na isti način kao što je to u prethodnim primjerima. U dijelu gdje se nalaze kaznene odredbe u Zakonu, u članu 143, stav 1 tačka a) utvrđen je prekršaj za visokoškolsku ustanovu ukoliko ne dozvoli pristup visokom obrazovanju na osnovu spola, rase, seksualne orijentacije, fizičkog ili drugog nedostatka, bračnog stanja, boje kože, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog porijekla, veze sa nekom nacionalnom zajednicom, imovine, rođenja, broja godina ili nekog drugog statusa. Također, u istom članu tačke m) kaznit će se visokoškolska ustanova ukoliko ne uskladi svoj statut sa zakonom ili nekim drugim opštim aktom u roku od jedne godine od dana stupanja na snagu Zakona. Kazna u oba slučaja je novčana i iznosi od 3000 do 9000 KM.

4.10.3. VISOKO OBRAZOVANJE U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Visoko obrazovanje u Federaciji Bosne i Hercegovine u nadležnosti je kantona, što znači da svaki kanton samostalno reguliše pitanje visokog obrazovanja. Pošto u Federaciji Bosne i Hercegovine postoji deset kantona, to znači da potencijalno postoji deset različitih pravnih propisa kojima je regulisano pitanje visokog obrazovanja. Zakon o visokom obrazovanju Unsko-sanskog kantona¹¹⁴, u članu 7, stav 2, zabranjuje diskriminaciju u pogledu pristupa visokom obrazovanju na osnovu spola i seksualne orijentacije, a u članu 64, stav 2, tačka c) obavezuje se visokoškolska ustanova da u svoj statut uvede odredbu kojom se štite studenti_ice od diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije. U Zakonu ne postoji odredba kojom se štiti akademsko osoblje, niti su predviđene prekršajne kazne za slučajeve diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije na način kako je to

114 Zakon o visokom obrazovanju Unsko-sanskog kantona, Službeni glasnik broj 8/09. Dostupno na: http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_vis_ob_USK.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

urađeno Zakonom o visokom obrazovanju Republike Srpske. Zakon o visokom obrazovanju Posavskog kantona¹¹⁵, u članu 9, stav 2, u pogledu prava na pristup obrazovanju kao zabranjene osnove diskriminacije navodi i spol i seksualnu orijentaciju. Ostale odredbe ne spominju izričito zabranu diskriminacije studenata_tica i akademskog osoblja na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Zakon o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona¹¹⁶ u članu 10, stav 1, u pogledu prava na pristup visokom obrazovanju zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i seksualne orijentacije, te se u članu 100, tačka c) obavezuje visokoškolska ustanova da u svoj statut unese odredbu kojom će štiti studente_ice od diskriminacije na osnovu spola i seksualne orijentacije. Zakon ne sadrži nijednu ovakvu odredbu koja bi se odnosila na akademsko osoblje. Zakon o visokom obrazovanju Zeničko-dobojskog kantona¹¹⁷, u članu 10, stav 1, zabranjuje diskriminaciju u pogledu pristupa pravu na obrazovanje na osnovu spola i seksualne orijentacije, a u članu 100, tačka c) uvodi obavezu visokoškolske ustanove da u svoj statut unese odredbu o zaštiti studenata_ica od diskriminacije na bazi spola i seksualne orijentacije. Za akademsko osoblje direktna zaštita ne postoji. U Zakonu o visokom obrazovanju Zapadnohercegovačkog kantona¹¹⁸ se ni u jednom članu izričito ne spominje seksualna orijentacija kao zabranjeni osnov diskriminacije (osim spola). U članu 4, tačka e) utvrđuje se da se visokoškolsko obrazovanje temelji na poštivanju ljudskih i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih oblika diskriminacije. Dakle, iako je postojala obaveza, Zakon o visokom obrazovanju Zapadnohercegovačkog kantona nije usklađen sa relevantnim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakona o zabrani diskriminacije. Zakon o visokom obrazovanju Kantona 10/Livanjskog kantona¹¹⁹ skoro je identičan Zakonu o obrazovanju Zapadnohercegovačkog kantona, te u tom smislu, izričito ne sadrži odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije (osim spola). Ni ovaj Zakon nije u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije. Zakon o visokom obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona¹²⁰, u članu 10, stav 1, kada utvrđuje

115 Dostupno na: http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_ZP.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

116 Zakon o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona, broj 8/08 I 12/09. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/zakon_o_visokom_obrazovanju.pdf i http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_izmjenama_i_dopunama_Zakona-o-visokom-obrazovanju.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

117 Zakon o visokom obrazovanju Zeničko - dobojskog kantona, Službene novine Zeničko - dobojskog kantona broj 6/09. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_ze-do.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

118 Zakon o visokom obrazovanju Zapadnohercegovačkog kantona, Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke broj 10/09. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_ZHZ.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

119 Zakon o visokom obrazovanju Kantona 10, Narodne novine Kantona 10, broj 9/09. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_K10.pdf (posljednji put posjećeno 23.11.2011.)

120 Zakon o visokom obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona, Službene novine

pravo na obrazovanje, zabranjuje i diskriminaciju na osnovu spola i seksualne orijentacije. U članu 100, tačka c) stipulirana je obaveza unosa zaštite od diskriminacije studenata_ica na osnovu spola i seksualne orijentacije. Direktna zaštita za akademsko osoblje ne postoji. Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo¹²¹ samo u članu 7, stav 2, kao izričit osnov zabrane diskriminacije, u pogledu pristupa pravu na obrazovanje, navodi spol i seksualnu orijentaciju. U ostalim odredbama Zakona nigdje se ne spominje seksualna orijentacija. Srednjobosanski kanton nema zakon o visokom obrazovanju, već se na njegovom teritoriju primjenjuje Instrukcija Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Srednjobosanskog kantona o postupku, mjerilima, i kriterijima za osnivanje i rad visokoškolskih ustanova u Srednjobosanskom kantonu¹²². U Instrukciji se ni u jednoj odredbi ne navodi princip zabrane diskriminacije. U Hercegovačko-neretvanskom kantonu, još uvijek je na snazi Zakon o univerzitetu Republike Bosne i Hercegovine¹²³ iz 1990. godine. Ovaj zakon ne sadrži odredbe o zabrani diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Ni u jednom zakonu o visokom obrazovanju u kantonima nije izričito naveden rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije, no on se izvodi indirektno kroz tumačenje, bilo sistemsko (Zakon o zabrani diskriminacije), bilo prošireno (širenje tumačenja riječi spol) ili podvođenjem pod neki drugi osnov/neki drugi status. Iz prethodne analize može se zaključiti da veliki broj zakona o visokom obrazovanju u kantonima nisu u cjelosti u skladu sa odgovarajućim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakona o zabrani diskriminacije: posebno u dijelu koji se odnosi na rodni identitet.

4.10.4. ZAKON O VISOKOM OBRAZOVANJU BRČKO DISTRIKTA BOSNE I HERCEGOVINE

Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹²⁴, po svom sadržaju u pogledu zaštite LGBT osoba, dosta je sličan Zakonu o visokom obrazovanju Republike Srpske. Naime, u posebnom članu 11, pod nazivom

Bosansko-podrinjskog kantona, broj 2/10. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/zakon_o_visokom_obrazovanju_BPK.pdf (posljednji put posjećeno 24.11.2011.)

121 Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo - prečišćeni tekst, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 22/10. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/kanton_sarajevo/Zakon_o_visokom_obrazovanju_KS_precisceni_tekst.pdf (posljednji put posjećeno 24.11.2011.)

122 Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/Instrukcija_SBK.pdf (posljednji put posjećeno 24.11.2011.)

123 Zakon o univerzitetu, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj 39/90. Dostupno na: http://www.cip.gov.ba/images/stories/ZAKON_O_UNIVERZITETU.pdf (posljednji put posjećeno 24.11.2011.)

124 Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, broj 30/09. Dostupno na: http://cip.gov.ba/images/stories/Zakon_o_visokom_obrazovanju_BD.pdf (posljednji put posjećeno 24.11.2011.)

ravnopravnost, u stavu 2, Zakon garantira jednak pristup visokom obrazovanju bez diskriminacije na temelju spola i seksualne orijentacije. Također, u članu 108, tačka c) obavezuje se visokoškolska ustanova da u svoj statut unese zaštitu studenata_ica od diskriminacije zasnovane na spolu i seksualnoj orijentaciji. U kontekstu prava akademskog osoblja (član 118, stav 4, tačka b), visokoškolska ustanova je obavezna, kao uslov njene akreditacije, da u statut unese zaštitu od diskriminacije bazirane na spolu i seksualnoj orijentaciji. Za razliku od Zakona o visokom obrazovanju Republike Srpske, ovaj Zakon nije propisao prekršaje za kršenje obaveza iz člana 11, stav 2, člana 108, tačka c) i člana 118, stav 4. tačka b). Ni u ovom zakonu, ni u jednoj odredbi, ne spominje se rodni identitet kao zabranjeni osnov diskriminacije. On se izvodi sistemskim tumačenjem (Zakon o zabrani diskriminacije), podvođenjem pod bilo koji drugi status ili širim tumačenjem riječi spol. Imajući u vidu gore navedeno, može se zaključiti da u određenom dijelu Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine nije u skladu sa odgovarajućim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije (u dijelu koji se odnosi na rodni identitet).

4.10.5. USKRAĆIVANJE PRAVA NA AKADEMSKO NAPREDOVANJE: SLUČAJ DR.SC. DARIJA KREŠIĆA

U Hrvatskoj je 12. jula 2012. godine, Općinski sud u Varaždinu donio prvu pozitivnu presudu u slučaju diskriminacije na osnovu spolne orijentacije, povodom prijave građanina, tako što je u slučaju dr.sc. Darija Krešića, zaposlenog na Fakultetu organizacije i informatike u Varaždinu utvrdio diskriminaciju na temelju spolne orijentacije, te zabranio Fakultetu poduzimanje radnji kojima se sprečava napredovanje Darija Krešića na Fakultetu. Presudom je utvrđeno da su nadređeni prof. Kliček i Hutinski uznemiravali g. Krešića izrugivanjem u javnosti zbog njegove spolne orijentacije.

Dario Krešić i njegov advokat uputili su povodom diskriminacije pismo dekanu Fakulteta organizacije i informatike, nakon čega su se profesori Kliček i Hutinski pismeno se izvinuli zbog uznemiravanja dr.sc. Krešića. Međutim, umjesto da se odnosi na Fakultetu profesionaliziraju, dogodilo se upravo suprotno - Dariu Krešiću je, nakon što je doktorirao na Sveučilištu u Erlangenu, uprava fakulteta na kojem se zaposlio, onemogućavala napredovanje na radnom mjestu.

Dario Krešić je zbog toga podnio antidiskriminacijsku tužbu protiv Fakulteta organizacije i informatike u Varaždinu pred Općinskim sudom u Varaždinu. Ovoj tužbi su se kao intervenijenti pridružile udruge Kontra i Iskorak, te Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova. Udruge Kontra i Iskorak obavijestile su javnost o ovome. A, s obzirom da se radilo o prvom takvom postupku, svi mediji su o tome izvještavali. Dario Krešić je, u odgovorima novinarima, potvrdio činjenice iz tužbe.

Osam mjeseci nakon podnošenja tužbe za zabranu diskriminacije, prof. Kliček i prof. Hutinski podnijeli su pojedinačno tužbe radi povrede ugleda i časti. Općinski sud u Varaždinu odbio je spojiti postupke, iako se radilo o činjenično i pravno identičnom postupku. 31. januara 2013. godine, donesena je presuda protiv Darija Krešića, s nalogom da plati odštetu prof. Kličeku. U usmenom obrazloženju presude, sutkinja je navela kako nije sporno da je prof. Kliček uznemiravao Daria Krešića, ali je i navela kako Dario Krešić o tome nije smio govoriti u medijima.

Lezbejska grupa Kontra, u svom saopštenju¹²⁵, ovu presudu je okarakterisala kao zastrašujući pokušaj sprečavanja dr. sc. Krešića i bilo koje druge diskriminirane osobe da govori o diskriminaciji u javnosti. Radi se o izravnoj povredi ljudskih prava dr.sc. Krešića, zajamčenih Ustavom i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava. Sutkinja koja je postupala u ovom slučaju postupala je pristrasno, kršeći zakone koje treba provoditi, a koji štite žrtve diskriminacije od daljnje viktimizacije. Najavili su i da će uložiti žalbu Županijskom sudu, te su izjavili da su zbog nezakonitosti presude sigurni da će biti poništena.

4.11. MEDIJI I LGBT PRAVA

Mediji u kontekstu LGBT prava mogu biti interesantni sa aspekta načina obavještavanja elektronskih i printanih medija o LGBT temama, odnosno regulacije medija u pogledu programskog sadržaja i načina obavještavanja o njima. Odnos medija i LGBT osoba posebno je bitan iz razloga što često dolazi do iskrivljenog, primarno populističkog ili estradnog prikazivanja ovih tema u medijima, a oni ponekad izazivaju i podstiču mržnju prema ovoj vulnerabilnoj grupi.

Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine¹²⁶ zabranjuje javno prikazivanje i predstavljanje bilo koje osobe na uvredljiv, ponižavajući ili omalovažavajući način, s obzirom na spol i seksualnu orijentaciju. Također, Zakon o zabrani diskriminacije navodi da se on posebno primjenjuje u oblasti medija i javnog informisanja¹²⁷, te utvrđuje posebnu mjeru objavljivanja presude u sredstvima javnog informisanja u situaciji kada je diskriminacija učinjena kroz medije (štampane, printane i elektronske)¹²⁸.

125 Dostupno na: http://www.kontra.hr/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=508%3Asramotna-presuda-suda-u-ivancu-protiv-rtve-diskriminacije&catid=15%3Apravni-tim&lang=hr (posljednji put posjećeno: 25.1.2013.)

126 Član 21 Zakona o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine

127 Član 6, tačka h) Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine.

128 Član 12, tačka d)

Govor mržnje, na bilo kojem osnovu, pa tako i prema LGBT osobama, inkriminisan je krivičnim djelom neovlašteno posjedovanje ili ugrožavanje javnog reda putem radio ili televizijske stanice koje je na isti način regulisano i u Krivičnom zakonu Federacije BiH (čl. 363) i Krivičnom zakonu Brčko distrikta (čl. 357). Stavom 2 ovog krivičnog djela, propisano je da će se onaj ko grubo kršeći standarde profesionalnog ponašanja medija i novinara, koristi huškački ili govor mržnje ili govor koji očito poziva ili potiče na nasilje, narodnosne ili etničke sukobe i time dovede do ugrožavanja javnog reda ili mira, kazniti novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine. Međutim, ni u jednom od ova dva zakona nije data direktna definicija govora mržnje.

Zakonom o komunikacijama iz 2003. godine, osnovana je Regulatorna agencija za komunikacije (RAK), kao nezavisno državno tijelo, isključivo nadležno za pitanje regulacije polja telekomunikacija i elektronskih medija, te uređenja radiofrekventnog spektra. Osnovni principi regulacije koji definišu opseg djelovanja Regulatorne agencije za komunikacije i aktivnosti regulisane su članom 4. Zakona o komunikacijama. Između ostalih, jedna od nadležnosti Regulatorne agencije za komunikacije je i zaštita slobode izražavanja i različitosti mišljenja, uz poštivanje osnovnih principa pristojnosti, nediskriminacije, pravičnosti, tačnosti i nepristrasnosti. Upravo se kao jedan od najvećih doprinosa Regulatorne agencije za komunikacije ogleda u otklanjanju otvorenog govora mržnje iz elektronskih medija što je Regulatorna agencija za komunikacije postigla izricanjem širokog spektra sankcija. Od pravila koje je usvojila Regulatorna agencija za komunikacije, u kontekstu analize, značajan je Kodeks o uređivanju radio i televizijskog programa koji je donesen 2004. godine, a izmjenjen 2008. godine. U članu 2 Kodeksa o uređivanju radio i televizijskog programa definisani su pojmovi. U tački 4 pod govorom mržnje podrazumijeva se sljedeće: govor koji ima namjeru da ponizi, zastraši ili podstakne na nasilje ili predrasude protiv osoba ili grupe na osnovu njihovog spola, rase, dobi, nacionalnosti, seksualnog opredjeljenja, spolne/rodne orijentacije, hendikepiranosti, moralnih ili političkih ubjeđenja, socijalno-ekonomskog statusa ili profesije. Radio i televizijske stanice neće emitirati program koji sadrži ili podstiče na diskriminaciju i/ili nasilje po osnovu pripadnosti etničkoj grupi, spola/roda, spolne i seksualne orijentacije, odnosno koji podstiču na uznemiravanje ili seksualno uznemiravanje¹²⁹. Također, svako narušavanje privatnosti mora biti opravdano dokazivim javnim interesom, a naročito kada se radi o osobama koje ne obavljaju javne funkcije i generalno nisu eksponirane u javnosti. Objavljivanje činjenica iz privatnog života pojedinca_ke, bez njegovog_njenog znanja i saglasnosti, moguće je samo u slučaju nedvosmislenog postojanja interesa javnosti, a odnosi se, na primjer, na otkrivanje krivičnih djela, razotkrivanje nekompetentnosti u javnoj službi, zaštitu javnog zdravlja itd. Regulatorna agencija za komunikacije je nadležna da u slučaju povreda ovog Kodeksa primjenjuje izvršne mjere u skladu sa članom 46, stav 3

129 Član 4, tačka c) Kodeksa o emitovanju radio televizijskog programa. Dostupno na: <http://www.rak.ba/bih/results.php?searchinput=kodeks&submit=Tra%C5%BEi> (posljednji puput posjećeno 25.11.2011.)

Zakona o komunikacijama.

Dok se djelovanje elektronskih medija nalazi pod direktnom kontrolom Regulatorne agencije za komunikacije, dotle je rad štampanih medija prepušten samoregulaciji putem Vijeća za štampu u BiH i profesionalnom kodeksu novinarstva, na osnovu kojeg Vijeće djeluje. Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine sadrži par članova koji se direktno odnose na seksualnu orijentaciju i rodni identitet. U članu 3 Kodeksa stoji da će štampa¹³⁰ u svakom trenutku biti svjesna opasnosti koja se javlja kada mediji namjerno ili nehotice podstiču diskriminaciju. Imajući u vidu ovu opasnost, štampa će dati sve od sebe kako ne bi huškala i/ili podsticala mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, bilo koje fizičke ili mentalne bolesti ili onesposobljenosti. Također, novine i periodična izdanja moraju izbjeći prejudicirane i uvredljive aluzije na nečiju etničku grupu, nacionalnost, rasu, religiju, spol, seksualnu opredjeljenost, fizičku ili mentalnu bolest ili onesposobljenost. Aluzije su moguće samo u situacijama kada su u direktnoj vezi sa slučajem o kojemu se izvještava¹³¹. Isto tako, novine i periodična izdanja moraju izbjegavati direktne ili indirektne komentare kojima ličnosti stavljaju u nepovoljniji položaj ili ih diskriminiraju po osnovu spola, roda, rodnog identiteta, spolnog identiteta, rodnog izražavanja i/ili seksualne orijentacije¹³². I na kraju, štampa će izbjegavati uplitanje u nečiji privatni život, osim ako uplitanja nisu potrebna u interesu javnosti¹³³. Podnosilac_podnositeljka žalbe, ukoliko smatra da je povrijeđen Kodeks za štampu, može tražiti objavu demantija, dopunu informacije, objavu ispravke ili izvinjenje izdavaču ili odgovornom_oj uredniku_ci. U isto vrijeme, podnosilac_podnositeljka žalbe može svoju reakciju poslati Sekretarijatu Vijeća za štampu. Sekretarijat će pokušati da dođe do dogovora putem posredništva, no ukoliko do toga ne dođe, predmet predaje Žalbenoj komisiji koja će razmotriti predmet i donijeti odluku konsenzusom.¹³⁴

Na sjednici Vijeća za štampu u BiH, odžanoj 25. avgusta 2006. godine, donijeta je Preporuka za medije o tretiranju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine¹³⁵. Preporuka je usvojena u saradnji sa Udruženjem Q, Gender centrima Vlade Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine i Agencijom za ravnopravnost spolova. Preporukom se urednici_e i urednički kolegiji štampanih i elektronskih medija obavezuju da će kroz uređivačku

130 Dostupno na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=218&Itemid=9 (posljednji put posjećeno 28.11.2011.)

131 Član 4. Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine.

132 Član 4a Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine.

133 Član 9, stav 1 Kodeksa za štampu Bosne i Hercegovine.

134 Dostupno na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=219&Itemid=21 (posljednji put posjećeno 28.11.2011.)

135 Dostupno na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=216:preporuke-za-medije-tretiranje-rodnih-sadrzaja-u-medijima&catid=8:preporuke-za-medije&Itemid=11 (posljednji put posjećeno 28.11.2011.)

politiku nastojati da osiguraju poštivanje ravnopravnosti na osnovu spola, roda, rodnog identiteta, spolnog identiteta, rodnog izražavanja i seksualne orijentacije. Ovaj cilj će biti realiziran poduzimanjem 9 tačaka navedenih u Preporuci. Neke od njih podrazumijevaju eliminisanje seksizma, rodofobije, homofobije, bifobije, transfobije i drugih predrasuda i stereotipa u medijskom jeziku; podizanju svijesti javnosti o prisutnosti različitih oblika nasilja na osnovu spola, roda i seksualne orijentacije, te pogubnog uticaja tog nasilja na žrtve; edukaciju novinara i novinarki o ravnopravnosti na osnovu spola, roda, spolnog identiteta, rodnog identiteta, rodnog izražavanja, seksualne orijentacije, te o upotrebi rodno osjetljivog jezika u svakodnevnoj novinarskoj praksi i sl.

4.11.1. SLUČAJEVI GOVORA MRŽNJE U ELEKTRONSKIM MEDIJIMA

Regulatorna agencija za komunikacije, najvećim dijelom je reagovala na govor mržnje u elektronskim medijima vezanim za održavanje prvog Queer Sarajevo Festivala. U vezi s tim, 23. septembra 2008. godine, Regulatorna agencija za komunikacije izdala je saopštenje kojim oštro osuđuje prijeteće poruke upućene pojedinim medijima u Bosni i Hercegovini, zbog njihovog medijskog pokroviteljstva i izvještavanja o predstojećem Queer Sarajevo Festivalu. U svom saopštenju dalje nastavlja: Slobodni mediji su temelj svakog demokratskog društva, a ovakvi napadi predstavljaju direktnu prijetnju u ostvarivanju novinarskih prava i ugrožavaju slobodu izražavanja uopšte. RAK smatra da je svako ograničavanje i zastrašivanje medija da slobodno izvještavaju i informišu javnost o svim dešavanjima u našem društvu nedopustivo, a naročito kada se manifestuje direktnim prijetnjama i silom. RAK podsjeća da su upravo sloboda izražavanja i informisanja primarni pokretači jačanja duha tolerancije u svakom društvu, a naročito u našem.¹³⁶

15. oktobra 2008. godine, Regulatorna agencija za komunikacije je televiziji OBN izrekla novčanu kaznu u iznosu od 30 000 KM, zbog kršenja odredbe člana 4 - govor mržnje, Kodeksa o emitovanju radio-televizijskog programa, zbog sadržaja SMS poruka emitovanih u programu Mimohod od 30.08.2008. godine, koji je za temu imao održavanje Queer festivala u Sarajevu, sa anketnim pitanjem Gay parada u Sarajevu?¹³⁷

136 Dostupno na: <http://www.rak.ba/bih/aktuelnost.php?uid=1270560377&searchterm=queer> (posljednji put posjećeno 11.12.2011.)

137 Dostupno na: <http://www.rak.ba/bih/aktuelnost.php?uid=1270560186&searchterm=Mimohod> (posljednji puput posjećeno 11.12.2011.)

Slično kao i u slučaju televizije OBN, 23.juna 2012. godine, Regulatorna agencija za komunikacije donijela je rješenje kojim je utvrđeno da je TV PINK prekršila odredbe člana 4 - govor mržnje, Kodeksa o emitovanju radio-televizijskog programa, zbog emitovanja homofobnih sadržaja SMS poruka koje su gledatelji_ ce slali_ e tokom emisije Zabranjeni forum, čija tema je bila Promjena spola – tijelo kao zamka. Televizija PINK kažnjena je sa 2000 KM, uz obrazloženje da je trebala pokazati veći stepen odgovornosti i osjetljivosti prema specifičnom raspoloženju bosankohercegovačke javnosti prema pitanjima koja su tretirana u tom programu.

4.11.2. SLUČAJEVI GOVORA MRŽNJE U ŠTAMPANIM I ONLINE MEDIJIMA

Žalbena komisija Vijeća za štampu Bosne i Heregovine, na svojoj sjednici 8.10.2008. godine u Banjoj Luci, povodom žalbe Udruženja Q za promicanje i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba, na tekstove objavljene u listu Dnevni avaz od 28.08. i 2.09.2008. godine donijela je odluku: da su u naslovima i nadnaslovima tekstova prekršeni članovi 1 (opšte odredbe), 3 (huškanje), 4 (diskriminacija), 4a (ravnopravnost spolova i poštivanje osobnosti) i 15 (interes javnosti) Kodeksa za štampu; Žalbena komisija smatra da je list Dnevni avaz u tekstu, uzimajući naslov i podnaslov, objektivno prenio suprostavljene stavove i mišljenja pojedinaca_ ki o predmetnom događaju, dajući prostor različitim stranama, uključujući i predstavnike_ ce Udruženja Q;

Žalbena komisija apelira na uredništvo Dnevnog avaza i drugih medija da vode računa o demokratskoj vrijednosti tolerancije i suživota na ovim prostorima, te doprinesu podizanju praga tolerancije i međusobnog razumijevanja.

U detaljnom objašnjenju donesene odluke Žalbene komisije stoji sljedeće: Prvi tekst na koji se žalba odnosila objavljen je 28.08.2008. godine na 2. strani pod naslovom Ko Bošnjacima podvaljuje gej okupljanje u ramazanu?, sa nadnaslovom Istražujemo – Bh. javnost protiv održavanja Queer festivala, te podnaslovom Čemu javno ispoljavanje i promoviranje takvih ideja koje su strane svim religijama. Među nama ima vjernika i vjernica, tvrdi Svetlana Đurković. Ovaj članak najavljen je i na naslovnici pod nazivom Provokativni gej skup u ramazanu! sa nadnaslovom Istražujemo: Bh. javnost protiv Queer festivala u Sarajevu. U tekstu je najavljeno održavanje prvog Queer festivala u Bosni i Hercegovini, planiranog u periodu od 24. do 28. septembra 2008. godine, što se poklapa sa trajanjem

mjeseca ramazana. Predsjednici Udruženja Q, Svetlani Đurković, pružena je prilika da pojasni čitateljima_cama ciljeve održavanja ovog festivala, a prenesena je i njena izjava da njihov cilj nije da nekoga provociraju, te da to nije skup homoseksualaca. Nadalje, u tekstu su objavljeni i stavovi nekolicine predstavnika religijskih zajednica i drugih osoba iz javnog života o održavanju ovoga festivala koji, sa par izuzetaka, osuđuju organizovanje ovog skupa u mjesecu ramazanu.

Drugi tekst na koji se žalba odnosi objavljen je 02.09.2008. godine pod naslovom ef. Smajkić: Slobodu ne treba koristiti za promociju tog smeća sa Zapada, te nadnaslovom Skandalozno: Gej okupljanje iz Sarajeva se seli u Mostar. U tekstu se navodi da je nakon žestoke kritike javnosti u Sarajevu, zbog organiziranja gej okupljanja u vrijeme ramazana, Udruženje Q za promociju i zaštitu kulture i ljudskih prava queer osoba izmjestilo u Mostar pripremne aktivnosti za prvi Queer Festival. Najavljeno je održavanje press konferencije za novinare, na kojoj će biti zvanično predstavljen program Festivala, a kao organizatori ove konferencije navode se Udruženje Q i OKC Abrašević iz Mostara. Pored izjave predsjednika OKC Abrašević, Huseina Oručevića o pruženoj podršci Festivalu, prenesene su izjave i nekolicine javnih osoba iz Mostara, između ostalih, muftije mostarskog, ef. Seida Smajkića čija je izjava i citirana u naslovu ovoga teksta, anketiranih sa pitanjem šta misle o gej okupljanju u vrijeme ramazana.

Nezadovoljni načinom na koji je tretirana ova tema u listu Dnevni avaz, iz Udruženja Q je upućen demant redakciji u kojem je navedeno da se ovim bh. javnost poziva na netoleranciju, mržnju i homofobiju, te navodeći da su, prema njihovom mišljenju, prekršene odredbe Kodeksa za štampu i to u članu 3 – huškanje i članu 4 – diskriminacija. Također, pojašnjeni su i ciljevi rada ovoga Udruženja, te je upućen zahtjev redakciji za objavljivanje ovog demanta, te javnog izvinjenja zbog, kako je navedeno, širenja netačnih informacija i doprinošenja kreiranju društva na predrasudama, mržnji i stereotipima. Dostavljeni demant nije objavljen u Dnevnom avazu¹³⁸.

U 2012. godini, neformalna grupa Šarena LGBTTIQ mreža, podnijela je žalbu povodom teksta „Koliko homoseksualaca ima u BiH?“ koji je objavljen 31.03.2012. godine u dnevnom listu „Dnevni avaz“. Reagiranje Šarene mreže odnosilo se na tekst o položaju LGBT osoba u BiH. Međutim, ova žalba nije prihvaćena.

138 Odluka Žalbenekomisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 8.10.2008. godine uslučaju pisanja dnevnih novina Dnevni Avaz. Dostupno na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=79:udruenje-q-qdnevni-avazq-&catid=48:dnevni-avaz-&Itemid=25 (posljednji put posjećeno 4.12.2011.)

U detaljnom objašnjenju donesene odluke Žalbene komisije stoji sljedeće¹³⁹: Žalbena komisija Vijeća za štampu u BiH pažljivo je razmotrila žalbu i analizirala pomenuti tekst, i donijela odluku da ne prihvata žalbu neformalne grupe Šarena mreža BiH na tekst *Koliko homoseksualaca ima u BiH*, koji je objavljen 31.03.2012. godine u listu Dnevni avaz. Tekst je napisan informativno, bez komentara, i sa više različitih izvora. Novinarka A. Nuhanović, kontaktirala je Sarajevski otvoreni centar, kao jedan od izvora informacija, da kao predstavnici_e organizacije koja se bori za prava pripadnika_ca LGBT populacije, daju informacije iz prve ruke. Centar je odbio dati izjave, a redakciji je upućeno pojašnjenje da organizacija „nije zainteresirana za saradnju“ sa ovim listom, navodeći kao razlog to da je „Dnevni avaz“ 2008. godine „svojim pisanjem uzrokovao veliko nasilje nad LGBT osobama, što je dovelo do toga da su određene osobe bile toliko ugrožene da su morale napustiti svoj rodni grad Sarajevo“. Centar je također u dopisu uputio molbu listu da „ne objavljuje nikave informacije“ o njihovom radu ili o „saradnicima_cama Sarajevskog otvorenog centra“.

U konkretnom tekstu, na koji je upućena ova žalba, nema kršenja Kodeksa za štampu i online medije, nije pokazana loša namjera kod izvještavanja, a bila je data mogućnost pružanja informacija i davanja izjave u objavljenom članku i LGBT osobama i osobama koje se bore za njihova prava.

Urgentna Žalbena komisija Vijeća za štampu, na svojoj sjednici održanoj 11.11.2011. godine, povodom žalbe građana_ki na tekst U Sarajevu promovirani magistri pederizma: 44 eksperta za razvrat, objavljen u magazinu Saff od 28.10.2011. godine, donijela je odluku kojom se žalba prihvata, te utvrđuje drastično kršenje etičkih profesionalnih standarda. Komisija je utvrdila kršenje sljedećih članova Kodeksa za štampu: član 1, stav 3 (opšte odredbe, pristojnost); član 1, stav 4 (opšte odredbe, ljudska prava); član 3, stav 1 (huškanje); član 4 (diskriminacija); član 4a (ravnopravnost spolova i poštivanje osobenosti) i član 5, stav 1 (tačnost i fer izvještavanje). Iz objašnjenja odluke Žalbene komisije navode se osnovi za donošenje ovakve odluke:

Žalbe su se odnosile na način informisanja magazina Saff o promociji magistara Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije Univerziteta u Sarajevu. U tekstu je, između ostalog, objavljeno da su promovirana 44

139 Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu BiH od 31.03.2012. godine, po žalbi neformalne grupe Šarena LGBTTIQ mreža.
Dostupno na: http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=1094:arena-mrea-dnevni-list-qdnevni-avazq-21042012&catid=48:dnevni-avaz-&Itemid=25 (posljednji put posjećeno 25.1.2013.)

magistra_ice druge generacije magistarskog programa Gender/Rodne studije (studije koje izučavaju historijat pederizma i zalažu se za istopolne brakove i usvajanje djece od strane pedera i pederica/lezbejki... U Sarajevu su tako magistarsko zvanje stekla 44 eksperta za pederluk, pa možemo zamisliti koliko njih 44 treba da proizvedu diplomiranih pederista, koji će postati armija za preodgajanje našeg prirodnog poretka i tradicije). U reakcijama građana_ki je naznačeno da je ovakav način izvještavanja huškački i da promovira netoleranciju i homofobiju. Također, da se u njemu iskrivljuje pojam rodne studije i vrijeđaju studenti_ce koji su, nakon višegodišnjeg mukotrpnog rada, stekli zvanje magistra. Također se ističe da ovaj tekst podstiče mržnju i nasilje, ne samo prema homoseksualcima, nego i prema uglednim obrazovnim institucijama, kao što je Univerzitet u Sarajevu¹⁴⁰.

08.08.2012. Žalbena komisije Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini prihvatila je žalbu Koordinacionog tijela Šarene LGBTIQ mreže BiH, na tekst magazina SAFF pod naslovom „AIDS je ustvari GRID – Gay related immune deficiency ili homoseksualno uslovljen nedostatak imuniteta“, objavljen 04.05.2012. godine¹⁴¹. U ovom tekstu je utvrđeno kršenje Kodeksa za štampu i online medije BiH, te da su prekršeni sljedeći članovi Kodeksa za štampu i online medije BiH: član 2 (urednička odgovornost); član 4 (diskriminacija); član 4a (ravnopravnost spolova i poštivanje osobnosti); član 5 (tačnost i fer izvještavanje) i član 15 (žalbe).

Tekst je govorio o razlozima i uzrocima pojave AIDS-a, a naslov teksta bio je „AIDS je ustvari GRID - Gay related immune deficiency ili homoseksualno uslovljen nedostatak imuniteta“.

Žalbu na ovaj tekst uputilo je Koordinaciono tijelo Šarene LGBTIQ mreže BiH. U upućenom reagiranju, naznačeno je kako „autor dr. Adem Zalihić, kroz cijeli tekst, stigmatizira i diskriminira pripadnike_ce LGBTIQ zajednice, iznoseći netačne i medicinski neutemeljene podatke i koristi nekorektnu i diskriminatorску terminologiju nastojeći prikazati homoseksualnost kao bolest“.

Uz informaciju o žalbi uredništvu magazina SAFF, kao i na upit Vijeća za štampu u BiH da li će objaviti reagiranje žalbenika_ca, uredništvo magazina SAFF, dostavilo je Vijeću svoj odgovor, u kome je naznačeno sljedeće: „U pismu koje ste nam poslali reakcija se odnosi na autora spomenutog teksta.

140 Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 11.11.2011. u slučaju pisanja magazina Saff. Dostupno na:

141 Dostupno na: http://vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=1239:koordinaciono-tijelo-arene-lgbtiq-mree-bih-magazin-qsaffq-08062012-godine&catid=136:saff&Itemid=25. (posljednji put posjećeno 25.1.2013.)

Stoga Vas upućujemo na autora teksta koji nije član redakcije Saffa“. Reagiranje nije nikada objavljeno. Žalbena komisija Vijeća za štampu u BiH zaključila je da su tekst, nadnaslov, naslov i podnaslov tendenciozni, manipulativni, diskriminirajući i stigmatizirajući prema LGBT populaciji.

4.12. PORODIČNO PRAVO: PITANJE REGULACIJE PRAVA NA BRAK I USVAJANJE DJECE

Bosna i Hercegovina je potpisnica međunarodnih konvencija u kojima je sadržano i pravo na brak osoba. Kao primjere, možemo navesti sljedeće međunarodne konvencije: Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u članu 12 priznaje pravo na zaključivanje braka i zasnivanje porodice muškarcima i ženama u skladu sa domaćim nacionalnim pravom¹⁴². Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, koja obavezuje po običajnoj osnovi, u članu 16, predviđa da punoljetni muškarci i žene bez ikakvih ograničenja u pogledu rase, državljanstva ili vjeroispovijesti imaju pravo da zaključe brak i zasnuju porodicu¹⁴³. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, također u svom članu 23, kaže: Porodica je prirodna i osnovna ćelija društva i ima pravo da je društvo i država štite. Priznaje se pravo muškaraca i žena u dobi bračne zrelosti da stupaju u brak i osnivaju porodicu¹⁴⁴. Međunarodnopravna ograničenja prava na brak LGBT osoba nisu prepreka da državna zakonodavstva predvide prava na brak ili ekvivalente braka LGBT osobama. Komparativno gledajući, države koje su omogućile zaključivanje vjerskih (u zavisnosti od crkve) i građanskih brakova za LGBT osobe su: Kanada (sve provincije i slobodne teritorije), Danska, Island, Švedska, Norveška, Portugal, Južnoafrička Republika, Španija i SAD (šest država i Distrikt Kolumbija), a države u kojima je moguće zaključiti samo građanski brak su: Meksiko, Argentina, Belgija i Nizozemska.

Nacionalna prava detaljno regulišu vršenje prava na brak, normirajući formalne i materijalne uslove za njegovo sklapanje. Uslovi koji se normiraju su biološke, socijalne i psihološke prirode: različitost spolova, sposobnost za brak, zabranjeni stepen srodstva, zabrana bigamije, saglasnost i volja budućih bračnih drugova izražena u predviđenoj formi¹⁴⁵. Većina nacionalnih prava normira, kao jedan od uslova, i različitost spolova, te je u tom smislu onemogućeno zaključivanje braka

142 Dostupno na: http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/8E8F1266-6754-4880-80DD-BBA9D2677D9C/0/CRO_CONV.pdf (posljednji put posjećeno 26.10.2011.)

143 Dostupno na: http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf (posljednji puput posjećeno 26.10.2011.)

144 Dostupno na: <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MedunarodniPakt%20B.pdf> (posljednji puput posjećeno 26.10.2011.)

145 Bubić, Suzana: *Istospolna zajednica u pozitivnom pravu i perspektive u Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i prakse*, Sveučilište u Mostaru, Pravni fakultet i Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet, Mostar, 2005, str. 185.

homoseksualnim osobama. Komparativno gledajući, neka nacionalna prava priznaju pravo zaključivanja braka istospolnim partnerima_cama, neke učinke braka (osim prava na usvajanje), registrirana ugovorna partnerstva ili priznavanje faktičke zajednice života bez obaveze registriranja te zajednice. Različiti zakonski režim ustanovljen u pojedinim pravima na različiti način udovoljava potrebama i zahtjevima osobama istospolne orijentacije. Ona nacionalna prava koja predviđaju ugovornu formu zadovoljavaju samo potrebu pravne zaštite, u smislu zaštite prava i interesa, odnosno izvršavanja obaveza (na primjer, solidarne odgovornosti prema trećim licima za obaveze nastale u zajednici). U onim pravima gdje se istospolna zajednica tretira kao građanski status i upisuje u registre građanskog stanja, zadovoljavaju se i druge potrebe istospolnih partnera_ica – društveno priznavanje njihove veze¹⁴⁶.

Nadležnost za donošenje propisa iz oblasti porodičnopravnih odnosa u Bosni i Hercegovini je na nivou entiteta – Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, te Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. U tom smislu, postoje tri zakona koja važe na različitim teritorijama Bosne i Hercegovine: Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine¹⁴⁷, Porodični zakon Republike Srpske¹⁴⁸ i Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹⁴⁹. No, oni se principijelno među sobom ne razlikuju.

Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, u članu 6, definiše brak kao zakonom uređenu zajednicu života muškarca i žene. Da bi uopšte postojao brak, budući bračni partneri trebaju biti osobe različitog spola¹⁵⁰. Porodični zakon Republike Srpske i Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u članovima 4 na isti način definišu brak, te i uslov da brak zaključuju osobe različitog spola¹⁵¹. Ukoliko nije ispunjen uslov različitosti spolova, sva tri zakona predviđaju ništavost¹⁵² takvog braka, odnosno ne nastaju pravni učinci braka¹⁵³, odnosno smatra se da brak nije ni postojao¹⁵⁴. Vanbračna zajednica, koja je po svojim učincima izjednačena sa brakom, jeste zajednica života muškarca i žene koji nisu u braku ili vanbračnoj zajednici sa drugom osobom, koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno dijete. Na isti način, Porodični zakon Brčko distrikta određuje pojam vanbračne zajednice¹⁵⁵, dok Porodični zakon Republike

146 Ibid, str. 191.

147 Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 35/05 i 41/05.

148 Porodični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 54/02.

149 Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine 3/07.

150 Član 8.

151 Član 14. Porodičnog zakona Republike Srpske, odnosno član 6 Porodičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine

152 Član 15. Porodičnog zakona Republike Srpske.

153 Član 8, stav 2 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

154 Član 6, stav 2 Porodičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

155 Član 5.

Srpske ostaje samo na određenju da je to faktična zajednica života muškarca i žene¹⁵⁶. Dakle, pojam braka i vanbračne zajednice ne ostavlja dileme u pogledu sljedećeg: osobe istog spola ne mogu zaključiti brak, niti faktička zajednica života ima posljedice u pravu. Odnosno, ukoliko nije ispunjen uslov različitosti spolova, takav brak će se smatrati ništavnim, ne proizvodi pravno dejstvo, kao da nije niti postojao. Također, nijedan drugi zakon u Bosni i Hercegovini ne predviđa neke oblike ugovorne forme istospolne zajednice. Ukoliko je u trenutku zaključenja braka postojao uslov različitosti spolova, koji je kasnije otpao zbog činjenice da je jedan od bračnih partnera_ica promijenio spol, postavlja se pitanje šta bi bilo sa takvim brakom? Pozitivno bračno pravo Bosne i Hercegovine kao uslov postavlja različitost spolova u trenutku zaključenja braka što bi moglo voditi zaključku da kasnije promjene spola bračnih partnera ne bi uticale na postojanje braka. No, brak je zakonom uređena zajednica života muškarca i žene i takav bi brak, slijedeći ovaj zakonski princip, bio ništavan i proglašen kao zajednica koja nikad nije ni postojala.

Sva tri zakona predviđaju usvojenje kao oblik porodično-pravne zaštite djece bez roditeljskog staranja ili odgovarajućeg roditeljskog staranja kojim se zasniva roditeljski, odnosno srodnički odnos. Usvojiti se može potpuno i nepotpuno¹⁵⁷. Potpunim usvojenjem između usvajatelja_ice i njegovih/njenih srodnika, sa jedne strane, i usvojenik_ice a i njegovih/njenih potomaka, sa druge strane, zasniva se neraskidiv odnos srodnika jednak krvnom srodstvu¹⁵⁸. Potpuno usvojiti mogu samo bračni partneri zajednički, te maćeha ili očuh djeteta koje se usvaja¹⁵⁹. Vanbračni partneri koji žive najmanje pet godina u vanbračnoj zajednici mogu potpuno usvojiti dijete¹⁶⁰. Nepotpuno usvojenje je raskidivi oblik usvojenja, te se može usvojiti dijete do navršene 18. godine života¹⁶¹. Nepotpuno mogu usvojiti dijete bračni partneri zajednički ili jedan bračni partner uz pristanak drugog, te maćeha ili očuh djeteta koje se usvaja¹⁶². Izuzetno, nepotpuno mogu usvojiti osobe koje nisu u braku i vanbračni partneri koji žive u vanbračnoj zajednici koja traje najmanje 5 godina, ukoliko za to postoje naročito opravdani razlozi¹⁶³. Koji su to naročito opravdani razlozi, odlučuje organ starateljstva. Nepotpunim usvojenjem nastaju između usvajatelja_ice, sa jedne strane, te usvojenika_ce i njegovih_njenih potomaka, sa druge strane, prava i dužnosti koje prema zakonu postoje između roditelja i djece, ako zakonom nije drugačije uređeno¹⁶⁴. No, nepotpuno usvojenje ima ograničeno dejstvo u smislu da je raskidivo, te ga može raskinuti organ starateljstva *ex officio*

156 Član 12.

157 Član 91, stav 2 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

158 Član 113 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

159 Član 102, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

160 Član 102, stav 2. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

161 Član 103, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

162 Član 104, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

163 Član 104, stav 2. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

164 Član 117, stav 1. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

ili na prijedlog usvajatelja_ke, odnosno o raskidu nepotpunog usvojenja može odlučiti i organ starateljstva na pojedinačan ili zajednički zahtjev usvajatelja_ke i punoljetnog usvojenika_ce, ako utvrdi da za to postoje opravdani razlozi¹⁶⁵. Druga specifičnost nepotpunog usvojenja je u tome što ono ne utiče na prava i dužnosti usvojenika prema njegovim roditeljima i drugim srodnicima na način na koji utiče potpuno usvojenje¹⁶⁶. Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹⁶⁷, na identičan način kao Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, reguliše oblast usvojenja. Porodični zakon Republike Srpske¹⁶⁸ odstupa neznatno. Može se zaključiti da porodično pravo Bosne i Hercegovine omogućuje potpuno usvojenje bračnim ili vanbračnim partnerima_cama. Pošto pravni učinci braka, odnosno vanbračne zajednice, postoje ukoliko je ispunjen uslov različitosti spolova, pravo na usvajanje je onemogućeno osobama istospolne orijentacije. Nepotpuno usvojenje, koje je raskidivo, daje mogućnost samcima_ama da usvoje, što bi, gledajući sa formalnog aspekta, davalo pravo samcima_ama gej muškarcima i lezbejkama pravo da usvoje. Pošto odluke o tome donosi organ starateljstva, pitanje je kako bi ta tijela reagovala na seksualnu orijentaciju potencijalnog_e usvojitelja_ke.

4.12.1. PRAKSA EVROPSKOG SUDA ZA LJUDSKA PRAVA I PRAVO NA BRAK

Evropski sud za ljudska prava svojim presudama potvrdio je da bi uživanje prava na brak i sva prava koja iz njega proističu, kao i pravo na usvajanje djece, istospolnim parovima i homoseksualnim osobama trebalo omogućiti bez diskriminacije. U slučajevima Karner protiv Austrije i Kozak protiv Poljske, podnosiocima žalbi je nakon smrti njihovih istospolnih parova uskraćeno pravo da nastave živjeti u stanovima u kojima su do tada živjeli, a koji su bili iznajmljeni na ime preminulih partnera. Iako obje države u okviru stanarskog prava dozvoljavaju članovima porodice da naslijede stanarsko pravo preminulog člana, u oba ova slučaja istospolnim partnerima preminulih to pravo bilo je uskraćeno. I Karner i Kozak žalili su se Evropskom sudu za ljudska prava povodom ovih odluka i sud je presudio da je došlo do povrede člana 14 u vezi s članom 8 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, tj. da je prekršen princip zabrane diskriminacije i povrijeđeno pravo na privatnost i porodični život.

Evropski sud za ljudska prava svojim odlukama također je potvrdio pravo homoseksualnih osoba na usvajanje i starateljstvo nad djecom bez diskriminacije. Naime, u slučaju Salgueiro da Silva Mouta protiv Portugala, kada je ocu oduzeto

165 Član 120. Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

166 Član 117, stav 2 Porodičnog zakona Federacije Bosne i Hercegovine.

167 Oblast usvojenja regulisana je od člana 75– 106 Porodičnog zakona Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

168 Oblast usvojenja regulisana je od člana 145-174 Porodičnog zakona Republike Srpske.

puno starateljstvo nad djecom koju je dobio u braku sa ženom, samo zbog njegove homoseksualne orijentacije, sud je presudio da je također došlo do povrede članova 14 i 8 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda jer su predloženi dokazi da je otac mnogo podobniji staratelj djeci od majke, te mu je starateljstvo uskraćeno isključivo zbog njegove seksualne orijentacije.

Odluku o povredi članova 8 i 14, tj. povredi prava na privatnost i porodični život, i povredi zabrane diskriminacije, Evropski sud za ljudska prava donio je i u slučaju E.B. protiv Francuske, kada je vaspitačici u vtiću zahtjev za usvajanje djeteta odbijen uz objašnjenje da bi djetetu, ukoliko bi ga ona usvojila, nedostajala muška tj. očinska figura. Inače, francuski zakoni dozvoljavaju samcima_ama da usvajaju djecu, a E.B. iako je lezbejka u dugogodišnjoj stabilnoj vezi sa svojom partnericom, zahtjev za usvajanje podnijela je sama i ispunjavala je sve ostale uslove. Sud je i u ovom slučaju zaključio da je došlo do diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije.

4.13. PRAVO NA PROMJENU SPOLA TRANSRODNIH OSOBA

Osim zabrane diskriminacije transrodnih osoba i mogućnosti promjene Jedinственог матичног броја грађана (JMBG) i podataka o spolu, pravni sistem Bosne i Hercegovine ne predviđa formalne i materijalne uslove za medicinsku promjenu spola. Samim tim, medicinski centri u državi nisu niti ovlašteni, niti osposobljeni za izvršenje tog postupka. Također, niti jedan od zakona o zdravstvenom osiguranju u Bosni i Hercegovini ne osigurava pokrivanje, bilo potpuno ili djelimično, kroz obavezno zdravstveno osiguranje operativnih troškova promjene spola.¹⁶⁹

Transeksualne osobe iz BiH, ukoliko žele promijeniti spol, najčešće se upućuju na susjednu Srbiju, u kojoj se ove medicinske procedure sprovode već od 80-tih godina prošlog stoljeća, a od 2011. godine izmjenom Zakona o zdravstvenom osiguranju Republike Srbije predviđeno je da obavezno zdravstveno osiguranje pokriva 65% troškova medicinske procedure promjene spola. Nažalost, našim građanima_kama kojima je Srbija najbliža država u kojoj mogu pristupiti prilagođavanju spola, nemaju pogodnosti kakve imaju građani_ke Srbije, te sami_e snose veoma visoke troškove medicinskog prilagođavanja spola. U Crnoj Gori je početkom februara 2013. godine, Ministarstvo zdravlja počelo obuku zdravstvenih

169 Zakon o zdravstvenom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 30/97, 7/02 i 70/09; Zakon o zdravstvenom osiguranju Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 18/99, 51/01, 70/01, 51/03, 17/08, 1/09 i 106/09 i Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08 i 34/08

radnika za provođenje medicinskih procedura promjene spola, a posebnim pravnim aktom će biti definisani medicinski kriterijumi o tome koje osobe imaju pravo da promene spol o trošku države. Također, izmjenama i dopunama crnogorskog Zakona o zdravstvenom osiguranju, koje su prije ove obuke stupile na snagu, država se obavezala finansirati 80% troškova promjene spola transeksualnim osobama.¹⁷⁰

Zabrana diskriminacije analizirana je u dijelu o Zakonu o ravnopravnosti spolova i u Zakonu o zabrani diskriminacije, tako da će se ovdje pažnja posvetiti mogućnosti promjene JBMG-a i podataka u matičnoj knjizi.

Svakom državljaninu_ki Bosne i Hercegovine dodjeljuje se JBMG koji je individualna i neponovljiva oznaka identifikacijskih podataka o osobi i sastoji se od 13 (trinaest) cifara svrstanih u 6 (šest) grupa i to¹⁷¹: muškarci 000 – 499 i žene 500 – 999.

Određivanje, poništavanje i zamjena JBMG, u okviru svojih nadležnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine, vrše kantonalna ministarstva unutrašnjih poslova, u Republici Srpskoj Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, a u Brčko distriktu Bosne i Hercegovine nadležni organ koji funkcionalno djeluje kao državna institucija¹⁷². Dio matičnog broja osobe koji se odnosi na dan rođenja, mjesec rođenja, godinu rođenja i spol određuje nadležni organ na temelju podataka o toj osobi iz izvoda iz matične knjige rođenih¹⁷³. Od osobe koja podnosi zahtjev za dodjelu JBMG-a, uzimaju se sljedeći podaci: ime, prezime, djevojačko prezime, ime jednog roditelja, prezime navedenog roditelja, spol, datum rođenja, mjesto rođenja, opština rođenja, država rođenja, poštanski broj, adresa, entitet, kanton, državljanstvo, promjena imena, svi prethodni JBMG-ovi, promjena spola, status JBMG-a¹⁷⁴. Također, državljanin_ka ili stranac_kinja, kojem_oj je dodjeljen JBMG, ima pravo da bude informisan_a da li se njegovi_njeni lični podaci nalaze u evidenciji. Ukoliko se utvrdi da su ti podaci nepravilni, to lice ima pravo da traži njihovo ispravljanje¹⁷⁵. Organ koji donosi rješenje o ispravci upisanog dana, mjeseca i godine rođenja, kao i organ koji donosi rješenje o upisu promjene spola i potpunog usvojenja, dužan je da u roku od 30 dana od dana pravosnažnosti rješenja dostavi jedan primjerak nadležnom organu (kantonalnim ministarstvima unutrašnjih poslova u Federaciji, odnosno Ministarstvu unutrašnjih poslova

170 Zakon o izmjenama i dopunama zakona o zdravstvenom osiguranju Crne Gore. Dostupno na: http://www.montenegro-gay.me/files/dokumenti/pravni_propisi/Zakon%20o%20izmjenama%20i%20dopunama%20zakona%20o%20zdravstvenom%20osiguranju.pdf (posljednji put posjećeno 25.1.2013.)

171 Zakon o jedinstvenom matičnom broju Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik broj 32/01 i 63/08

172 Član 3, stav 1.

173 Član 13.

174 Član 15.

175 Član 26.

Republike Srpske)¹⁷⁶. Nakon što primi rješenje, nadležni organi u entitetima i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine, u roku od 15 dana, poništavaju JBMG i izdaju novi. O odluci o novom JBMG-u nadležni organ obavještava lice čiji JBMG je uslijed promjenjenih okolnosti izmjenjen¹⁷⁷.

Da bi se dobila kompletna slika formalne procedure koju je potrebno preduzeti nakon promjene spola, neophodno je u razmatranje uzeti i zakone kojima je regulisana oblast upisa određenih stanja: rođenja, braka ili smrti - Zakon o matičnim knjigama. Da bi uopšte došlo do promjene matičnog broja, odnosno dijela broja koji se odnosi na spol, potrebno je prije toga promijeniti podatke u matičnoj knjizi, odnosno pokrenuti postupak za promjenu podataka u njoj. Imajući u vidu podjelu nadležnosti u državi, ova oblast je regulisana na entitetskom, odnosno na nivou Brčko distrikta Bosne i Hercegovine. Novi Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske donijet je 2009. godine¹⁷⁸ i njime je regulisan i dopušten naknadni upis promjene spola u matične knjige. Matične knjige su službene evidencije o ličnim stanjima građana_ki. U njih se unose stanja rođenja, braka, državljanstva i smrti, pa u tom pogledu, postoje matične knjige rođenih, matične knjige umrlih, matične knjige državljana_ki i matične knjige vjenčanih.¹⁷⁹ Izvodi iz matičnih knjiga su javne isprave i podaci u njima smatraju se tačnim, dok se ne dokaže suprotno¹⁸⁰. Matične knjige vode jedinice lokalne samouprave: opštine, a neposredno - ovlašteno lice: matičar. U matičnu knjigu rođenih unose se sljedeći podaci: ime i prezime, spol djeteta, mjesec, godina, vrijeme i mjesto rođenja djeteta, Jedinsteveni matični broj građanina (JBMG), državljanstvo, nacionalnost, vjeroispovijest, podaci o roditeljima, priznavanje i utvrđivanje očinstva i materinstva, usvojenje i prestanak usvojenja, starateljstvo i prestanak starateljstva, lišenje i vraćanje roditeljskog prava, produženje i prestanak produženja roditeljskog prava, zaključenje, prestanak i poništenje braka i oglašavanje braka nepostojećim, promjena imena i prezimena djeteta, promjena spola, promjena imena i prezimena roditelja, odnosno usvojitelja, promjena državljanstva, smrt i proglašenje umrlim¹⁸¹. Za svaki naredni upis i ispravku u matičnoj knjizi matičar matične knjige sačini izvod o izvršenom naknadnom upisu, odnosno ispravci¹⁸². Na osnovu matičnih knjiga, matičar izdaje uvjerenja i izvode iz matičnih knjiga koji sadrže podatke od vremena njihovog izdavanja¹⁸³. Novi Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta iz 2012. godine, ne predviđa unos promjene spola u matične knjige, čime je i onemogućena i promjena JBMG-a lica koje je promijenilo spol jer se izmjene vrše na osnovu izvoda i uvjerenja iz

176 Član 29, stav 1.

177 Član 29, stav 2.

178 Dostupno na: <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/ZAKON%20o%20maticnim%20knjigama%202003.pdf> (posljednji put posjećeno 29.10.2011.)

179 Član 2. Zakona o matičnim knjigama Republike Srpske.

180 Član 3.

181 Član 12.

182 Član 45, stav 1.

183 Član 52. i 53.

matičnih knjiga. Dok su je ovaj upis regulisan i omogućen novim Zakonom o matičnim knjigama Federacije BiH¹⁸⁴, također iz 2010. godine, čime je izvršena harmonizacija propisa o matičnim knjigama u Bosni i Hercegovini, na entitetskom nivou, u pogledu ostvarivanja prava transrodnih osoba za promjenom podataka u matičnim knjigama te promjenom JBMG-a, s izuzetkom Brčko distrikta Bosne i Hercegovine.

Do donošenja pozitivnih propisa, ustalilo se običajno pravilo da se, nakon što lice promijeni spol i poželi da izvrši promjenu podataka u matičnoj knjizi, to omogućavalo na način da se vodila kao greška pri upisu. No, pozitivnopravna regulacija je ipak korak unaprijed jer postoji zakonski osnov promjene podataka s kojim se vežu i posljedice promjene JMBG-a, te se ovim ipak priznaje status transrodnim osobama u Bosni i Hercegovini i popunjava se jedna pravna praznina.

Uz promjenu spola, obično se vezuje i promjena imena. Prema važećem zakonodavstvu, odnosno odredbama zakona o imenu koje važi u Federaciji Bosne i Hercegovine, Republici Srpskoj i Brčko distriktu Bosne i Hercegovine¹⁸⁵, ne postoje pravne prepreke za promjenu imena i prezimena i to pravo je zagarantovano svim državljanima kama Bosne i Hercegovine, bez diskriminacije. Navedeni zakoni ne postavljaju posebne razloge koji bi trebali biti zadovoljeni kako bi se izvršila promjena imena i prezimena¹⁸⁶.

Procedura upisa promjene spola u matične knjige, izdavanja novog rodnog lista, te izmjene ličnih dokumenta u skladu s upisom, razlikuje se u oba entiteta.

U Federaciji BiH procedura promjene spola u matičnim knjigama i ličnim dokumentima pokreće se tako što osoba koja želi promijeniti spol podnosi zahtjev za upis izmjene spola i ličnog imena ministarstvu unutrašnjih poslova nadležnog kantona, tj. odjeljenju za administraciju u opštini u kojoj se nalazi, gdje će joj biti objašnjeno koju dokumentaciju (medicinsku) treba priložiti uz svoj zahtjev. Nakon toga, nadležno ministarstvo unutrašnjih poslova utvrđuje sljedeće činjenice:

- promjenu spola na osnovu medicinske dokumentacije koja se odnosi na promjenu spola;
- novo lično ime koje je podnosioc_teljka naveo_la u svom zahtjevu.

Nakon što odluči o zahtjevu, nadležni MUP donosi rješenje u kojem navodi novi spol i ime osobe koja je podnijela zahtjev, koje se odmah dostavlja matičnom

184 Član 12, stav 6.

185 U Federaciji Bosne i Hercegovine se primjenjuje Zakon o ličnom imenu Socijalističke republike Bosne i Hercegovine (Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, br. 35/71, 38/86, 37/88 i 33/90), Zakon o ličnom imenu (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 27/93 i 15/00) i Zakon o osobnom imenu (Službeni glasnik Brčko distrikta, br. 8/02 i 29/05)

186 Dostupno na: <http://www.hrc.unsa.ba/hrr2008/PDFS/ljudskapravaubih2008.pdf> (posljednji put posjećeno 29.10.2011.)

uredu u kojem je ta osoba upisana u matičnu knjigu rođenih, nakon čega matični ured izdaje novi rodni list. Osoba koja je promijenila spol i dobila rješenje od MUP-a i kojoj je izdat novi rodni list koji sadrži novi spol i ime, mora u roku od 15 dana od izvršenog upisa u matičnu knjigu izmijeniti lična dokumenta.

U Republici Srpskoj procedura promjene spola pokreće se zahtjevom za izmjenu ličnog imena o kojem rješava nadležni opštinski organ, na čijem području podnosilac_teljka ima prebivalište. Na osnovu ovog rješenja, izvoda iz matične knjige rođenih u koji su unesene činjenice promjene imena ili prezimena i važećeg identifikacionog dokumenta sa slikom, nadležni organ unutrašnjih poslova u sastavu Ministarstva unutrašnjih poslova RS-a, koji je odredio jedinstveni matični broj, donosi rješenje kojim se isti poništava, te prema mjestu prebivališta i promjenjenom spolu podnosiocu_teljki zahtjeva određuje novi matični broj koji će se po službenoj dužnosti upisati u matične knjige na osnovu kojih podnosilac_teljka zahtjeva kasnije podnosi zahtjev za ličnu kartu i ostale dokumente.

4.13.1. SLUČAJ X PRED USTAVNIM SUDOM SRBIJE

U Republici Srbiji, pravo transeksualnih osoba da promijene dokumente, u skladu sa prilagodbom svog spola i nadležnost matičnih ureda za provođenje postupka izmjene, potvrđeno je i odlukom Ustavnog suda Republike Srbije.

Naime jedan transeksualni građanin Srbije je 2011. godine podnio matičnom odjeljenju svoje opštine zahtjev „za ispravku spola u krštenici“. Odeljenje za opštu upravu Opštinske uprave te opštine je donijelo odluku kojom se zbog stvarne nenadležnosti, odbacuje njegov zahtjev za ispravku spola u matičnoj knjizi rođenih, te se pozvalo na to da Zakon o matičnim knjigama ne reguliše način i postupak promjene spola u matičnim knjigama.

Odjeljenje za opštu upravu Opštinske uprave prije donošenja ove odluke tražilo je mišljenje od nadležnog ministarstva, tj. Ministarstva za ljudska i manjinska prava, državnu upravu i lokalnu samoupravu koje je dalo mišljenje „da nije moguće podatak o promeni spola ispraviti, odnosno upisati u postupku po Zakonu o matičnim knjigama“, te da je mišljenje Ministarstva da podnosilac može da „u vanparničnom postupku pred nadležnim sudom pokrene postupak za utvrđivanje sadržine isprave – matične knjige rođenih, odnosno tačnosti podataka upisanih u navedenu matičnu knjigu“.

Podnosilac zahtjeva je nakon ove odluke podnio ustavnu žalbu protiv radnje Narodne skupštine, kao i drugih državnih organa, zbog povrede prava na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti garantovanog čl. 23 Ustava Republike Srbije, povrede načela zabrane diskriminacije garantovanog čl. 21 Ustava i povrede prava na poštovanje privatnog i porodičnog života garantovanog čl. 8

Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Ustavni sud Republike Srbije u ovom slučaju je donio sljedeću presudu¹⁸⁷:

Ustavni sud je doneo odluku kojom je usvojio ustavnu žalbu podnosioca X i utvrdio da je Opštinska uprava opštine Z, donošenjem zaključka o stvarnoj nenadležnosti, propustila da odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih i time povredila njegovo pravo na dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti zajemčeno čl. 23 Ustava Republike Srbije, kao i pravo na poštovanje privatnog života zajemčeno čl. 8 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ustavni sud je takođe potvrdio da državni organi koji vode matične knjige jesu stvarno nadležni da odlučuju o zahtevu za upis promene podataka o polu i naložio je matičnoj službi, koja je mesno nadležna u ovom slučaju, da u roku od 30 dana od dana dostavljanja odluke Ustavnog suda odluči o zahtevu podnosioca ustavne žalbe za promenu podataka o polu u matičnoj knjizi rođenih.

187 Odluka Ustavnog suda Republike Srbije broj UŽ - 3238/2012 od 08. 03. 2012, Sl. gl. RS, br. 25/2012. Dostupno na: http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Marija_Draskic.pdf (posljednji put posjećeno 22.02.2012.)

5.

NEVLADINE ORGANIZACIJE

Evidencija slučajeva kršenja prava LGBT osoba, kroz nevladine organizacije, neophodan je korektiv evidencije nadležnih državnih organa koji zbog systemske diskriminacije prema LGBT osobama rijetko evidentiraju slučajeve povrede prava, odnosno, ostanu u fazi registriranja bez procesuiranja. Ova tvrdnja bazirana je na sličnim iskustvima u zemljama regije i inostranstva, te iskustvima nevladinih organizacija u zemlji koje se bave pitanjima kršenja prava i diskriminacije.

5.1. UDRUŽENJE Q

Udruženje Q je u okviru svog Pravnog tima krenulo sa online pravnim savjetovalištem koje je imalo za cilj pružanje besplatnih pravnih savjeta u slučajevima napada, diskriminacije ili drugih povreda prava LGBTTIQ osoba. Iako je online savjetovalište krenulo sa radom 2004. godine, formalno dokumentiranje kršenja prava krenulo je 2006. godine. Od ukupnog broja slučajeva, 2 uključuju slučajeve porodičnog nasilja, 4 slučaja javnog zagovaranja mržnje i/ili zločina iz mržnje i 3 slučaja diskriminacije i diskriminacijskog tretmana policije prema oštećenoj strani. Za neke slučajeve nikada nije pokrenuta istraga.

Prvi Queer Sarajevo Festival organizovan je od strane Udruženja Q s ciljem da prezentira životne priče LGBTTIQ osoba, njihov svakodnevni život, ljubavi, veze, prijateljstva, porodice, aktivnosti, strahove i ostale dijelove života s kojima se LGBTTIQ osobe suočavaju. Organizacijski tim je pripremio petodnevni program, uključujući izložbe, projekcije filmova, okrugle stolove i performanse. Festival je otvoren 24. septembra 2008. godine u okviru galerije Akademije za likovne umjetnosti u Sarajevu. Iako su protesti postojali i prije zakazanog datuma, fizički napadi na organizatore_ice i goste_gošće uslijedio je na ceremoniji otvaranja. Nasilje je organizirano i uzrokovano od strane nekoliko pojedinaca i organiziranih grupa oko Akademije, kao i na udaljenosti od nekoliko kilometara od Akademije. Minimalno osam osoba je ozlijeđeno tokom te noći, dok su organizatori_ce Festivala bili izloženi konstantnim govorom mržnje i prijetnjama mjesec dana prije i nakon održavanja Festivala. Od osam ozlijeđenih, šest je prijavilo napad dok dvije osobe nisu bile spremne na to. Zbog nasilja te noći, organizatori_ce Festivala organizovali su press konferenciju sljedećeg dana, te odlučili da Festival zatvore za javnost. Aktivnosti Festivala otkazane su 26. septembra navečer. Iako su podignute dvije krivične prijave od strane Kantonalnog tužilaštva, do sada nije donesena nijedna presuda vezana za napade tokom Festivala. U tom smislu, podnesena je apelacija Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine.

Parlamentarna skupština Vijeća Evrope usvojila je 30. septembra 2008. godine Rezoluciju 1626 kojom je osudila diskriminaciju i nasilje lezbejki, gej, biseksualnih i transrodnih osoba, napade na organizatore_ke i učesnike_ce Sarajevo Queer

Festivala i novinare_ke. Također, tom Rezolucijom pozvala je vlasti Bosne i Hercegovine da osude diskriminaciju i napade na lezbejke, gej, biseksualne i transrodne osobe kao i one koji promovišu prava i osiguravaju njihovu zaštitu i da promptno i detaljno istraže sve napade i odgovorne kazni.

Parlament Evropske unije 23. oktobra 2008. godine izrazio je zabrinutost na klimu netolerancije protiv lezbejki, gej, biseksualnih i transrodnih osoba u vezi sa incidentima koji su se desili pri otvaranju prvog Queer Sarajevo Festivala i nalaže Bosni i Hercegovini i lokalnim vlastima da usvoje potrebne mjere kojima će se osigurati da osnovno pravo mirnog okupljanja bude u cjelosti garantirano LGBT osobama u Bosni i Hercegovini.

5.2. SARAJEVSKI OTVORENI CENTAR

Sarajevski otvoreni centar je u aprilu 2012. godine počeo sa dokumentacijom slučajeva kršenja ljudskih prava LGBT osoba, a od oktobra 2012. godine, u okviru ove nevladine organizacije pokrenuto je i pravno savjetovanje namijenjeno LGBT osobama koje smatraju da su njihova prava povrijeđena. Od 5 slučajeva, koliko je do sada dokumentovano, 2 su se odnosila na nasilje i prijetnje nasiljem, 3 na diskriminaciju, a u 2 ova slučaja počinitelji su bili službene osobe. Dva slučaja od ovih 5 prijavljena su policije, istraga je pokrenuta samo u jednom od njih i još uvijek je u toku.

Jedan od ovih slučajeva je i telefonska prijetnja koju je Sarajevski otvoreni centar primio 15.06.2012., u 16:30, od muške osobe koja je zahtijevala da razgovara sa direktorom Sarajevskog otvorenog centra jer, prema riječima ove osobe, on „piše homofobne tekstove protiv vehabija i „Dnevnog avaza“ (misleći na izjave Sarajevskog otvorenog centra i članke/intervjue koji su objavljeni u štampanim i online medijima u proteklih par mjeseci). Ovaj se muškarac članici Sarajevskog otvorenog centra koja je primila poziv, predstavio kao: „Muhamed Pejgamber iz Brčkog“. Poziv je bio veoma uznemiravajući i zastrašujući jer je dotični gospodin sve vrijeme glasno govorio i postavljao pitanja kao što su: „da li je to homofobija loša?“, te tražio da razgovara direktno sa direktorom Sarajevskog otvorenog centra, koji nije bio prisutan, te se nije mogao javiti. Nakon što mu objašnjeno da se on ne može javiti, muškarac je tražio njegov privatni broj, a nakon što je osoba koja je primila poziv, odbila da mu da broj, pitao je: „Hoćete li da dođemo da se obračunamo s vama?“.

Slučaj je prijavljen policiji isti dan u 17:00, u Policijskoj stanici Centar. Kada su članovi_ce Sarajevskog otvorenog centra došli da prijave prijetnju, rečeno im je

da u prostorijama policijske stanice nema nikoga, te da sačekaju vani dok neko od policajaca ne dođe, kome mogu dati izjavu. Izjavu o primljenoj telefonskoj prijatnji članica Sarajevskog otvorenog centra, koja je primila poziv, je dala ispred policijske stanice, te joj je rečeno da u ponedjeljak dođe i preuzme svoju izjavu.

U ponedjeljak, 18.06., kada su članovi_ce tima Sarajevskog otvorenog centra otišli da preuzmu potvrdu izjave, iz Policijske stanice su im rekli da izjava još nije gotova, te da osobe koje pripremaju izjave imaju mnogo posla, te da mogu ponovo doći tek u sljedeći ponedjeljak. Kasnije istog dana, Sarajevski otvoreni centar posjetio je inspektor Krim-policije Džanko da bi ponovo uzeo izjavu od članice SOC-a koja je primila poziv i direktora Sarajevskog otvorenog centra kojem je poziv bio namijenjen. Inspektor je rekao da se ovakva vrsta telefonskog razgovora ne smatra krivičnim djelom, ali da će zbog naročito uznemiravajuće prirode ove prijatnje kontaktirati sud, da vidi kako postupiti u ovom slučaju.

Kada su članovi_ce Sarajevskog otvorenog centra tražili kopiju ovih izjava, rečeno joj je da ih mogu dobiti nakon što predaju zahtjev za izdavanje potvrde telefonskog uznemiravanja i kratki opis događaja u Policijsku stanicu Centar, međutim iako su članovi_ce Sarajevskog otvorenog centra postupili po policijskoj uputi iste sedmice, Policijska stanica još nikada nije izdala potvrdu o prijavi telefonske prijatnje, kao ni kopiju zapisnika prijave.

Pored ovih dokumentovanih slučajeva, Sarajevski otvoreni centar je reagovao na govor mržnje kako u elektronskim i printanim, tako i u online medijima, na portalima i facebooku. Regulatornoj agenciji za komunikacije, Sarajevski otvoreni centar uputio je prijavu govora mržnje u emisiji *Dejana Talk Show* pod nazivom *Mi smo swingeri i nama je normalno mijenjati partnere!* emitovanoj 2012. godine na televiziji OBN, koja je nažalost odbijena uz obrazloženje da je govor mržnje upotrijebio jedan od gostiju koji je izražavao svoje lično mišljenje, za što televizija OBN nije mogla biti odgovorna, kao i prijavu govora mržnje u emisiji *Zabranjeni forum* pod nazivom *Legalizacija gay brakova* na RTV Pink BiH u januaru 2013. godine, na koju još uvijek čekamo odgovor.

Također, Sarajevski otvoreni centar je govor mržnje izražen u komentarima na facebook stranicama portala pogled.ba, radiosarajevo.ba i televizijske emisije *Zabranjeni forum* kojima se pozivalo na nasilje i diskriminaciju LGBT osoba, širile predrasude, neistine i nazivale LGBT osobe bolesnim, prijavio Federalnom ministarstvu unutrašnjih poslova i nadležnim kantonalnim ministarstvima unutrašnjih poslova.

6.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U ovom dijelu studije date su preporuke i zaključci u pogledu ustavnih i zakonskih poboljšanja antidiskriminacijskih propisa, te preporuke i zaključci u pogledu primjene već postojećih mehanizama. U tom smislu, oni bi mogli biti osnova budućeg aktivističkog djelovanja, te moguć put djelovanja vlasti ka poboljšanju normativnog okvira, a posebno implementacije i uticaja na rad pravosudnih organa i policije u kontekstu njihovog senzibiliziranja za potrebe LGBT osoba i evidentiranja problema u pogledu primjene zakonskih propisa.

6.1. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU PRAVNIH MEHANIZAMA NA UNIVERZALNOM I REGIONALNOM NIVOU

Mehanizmi na univerzalnom i regionalnom nivou, iako izričito ne navode seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjene osnove diskriminacije (osim u par izuzetaka), kroz djelovanje organa za primjenu međunarodnih dokumenata, te šire tumačenje propisa uključuju i zabranu diskriminacije i prema seksualnim i rodnim manjinama. To je posebno vidljivo kroz djelovanje Komisije za ljudska prava na univerzalnom nivou i prakse Evropskog suda za ljudska prava. Njihove prakse su prevenstveno išle ka ukidanju diskriminacije u pogledu uživanja ličnih i političkih prava neuplićući se u oblasti regulacije pitanje prava na brak i nasljeđivanje. Ohrabruje činjenica da se na univerzalnom i regionalnom nivou počinju usvajati dokumenti kojima se direktno poziva na uklanjanje diskriminacije i oštro kažnjavanje nasilja usmjerenih prema LGBT osobama. Posebno je značajna činjenica da se počela prepoznavati i potreba zaštite transrodnih osoba, koje su i vjerovatno i najosjetljivija skupina seksualnih i rodnih manjina.

6.2. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU OKVIRA PRAVNE ZAŠTITE LGBT OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

- U Ustavu Bosne i Hercegovine u dijelu koji navodi opšti princip zabrane diskriminacije (član II, tačka 4), kao zabranjeni osnov diskriminacije izričito uvesti seksualnu orijentaciju i rodni identitet;
- u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine u posebnom članu uvesti opštu zabranu diskriminacije u okviru koje bi, pored ostalih osnova, izričito bila navedena seksualna orijentacija i rodni identitet;
- u Ustavu Republike Srpske u dijelu u kojem je navedena opšta zabrana diskriminacije (odjeljak II, član 10), kao zabranjene osnove diskriminacije izričito navesti i seksualnu orijentaciju i rodni identitet;

- u Statutu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine u dijelu u kojem je navedena opšta zabrana diskriminacije (član 13), kao zabranjeni osnov izričito navesti i rodni identitet;
- u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, u krivičnom djelu povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina kao element krivičnog djela navesti i rodni identitet;
- u Krivičnom zakonu Republike Srpske, u definiciju mržnje, kao pobude za izvršenje krivičnog djela, umjesto termina spolna orijentacija uvesti precizniji i tačniji pojam seksualna orijentacija, te uvesti i rodni identitet kao zabranjeni osnov pobude za izvršenje krivičnog djela;
- u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, u krivičnom djelu povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina (član 145), kao element krivičnog djela navesti i rodni identitet. Uvođenje rodnog identiteta kao elementa krivičnog djela, Krivični zakon Bosne i Hercegovine uskladio bi se sa Zakonom o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine;
- u Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine uvesti definiciju mržnje kao pobude za izvršenje krivičnog djela i kao otežavajuće okolnosti, te uvesti seksualnu orijentaciju i rodni identitet kao zabranjene osnove izvršenja krivičnog djela;
- u Krivičnom zakonu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine treba u definiciju mržnje, kao pobude za izvršenje krivičnog djela, umjesto termina spolna orijentacija uvesti precizniji i tačniji pojam seksualna orijentacija i također uvesti rodni identitet kao zabranjeni osnov pobude za izvršenje krivičnog djela;
- u Zakonu o zabrani diskriminacije, pojmove spolna orijentacija i spolno izražavanje, treba zamijeniti ispravnijim i preciznijim pojmovima seksualna orijentacija i rodni identitet, da bi se izbjegli nespোরазumi i pogrešna interpretacija značenja ovih zabranjenih osnova diskriminacije;
- u Zakonu o ravnopravnosti spolova i Zakonu o zabrani diskriminacije, kao zakonima koji sistemski uređuju oblast zabrane diskriminacije, definisati pojmove seksualna orijentacija i rodni identitet. Pošto se radi o relativno novim pojmovima, adekvatno definisanje olakšalo bi primjenu državnim organima, drugim pravnim i fizičkim licima, odnosno pravosudnim organima, te spriječilo suženo ili pogrešno tumačenje;
- u Zakonu o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine izričito navesti i promjenu spola kao osnov promjene podataka u matičnim knjigama;
- u pogledu izmjena porodičnih zakona u Bosni i Hercegovini prijedlozi za izmjenu mogu ići u sljedećim koracima:
- uvođenje registrirane zajednice života kojom bi pripadnici_e gej i lezbejske zajednice uređivali_e imovinske odnose u okviru zajednice života;
- uvođenje registrirane zajednice života za pripadnike_ce gej i lezbejske zajednice u okviru koje bi partneri_ce mogli_e regulisati imovinske odnose, te ostvariti pravo na penziju drugog_e partnera_ice, pravo na izdržavanje, te zdravstveno osiguranje;
- uvođenje registrirane zajednice života u kojoj bi pripadnici_e gej i lezbejske

- zajednice imali_e sva prava iz braka, osim prava na usvajanje djece;
- izjednačavanje faktičke zajednice života istospolnih partnera_ica sa vanbračnom zajednicom (uključujući i pravo na usvajanje djece);
 - proširivanje prava na zaključivanje braka i na istospolne partnere_ice sa punim obimom prava i obaveza;
 - izostanak bilo kakve regulacije istospolnih zajednica stvara probleme istospolnim parovima koje žive u faktičkim životnim zajednicama u ostvarivanju prava ili povlastica na bazi takvog odnosa. Barem minimalna regulacija otklonila bi pravni vakuum, te omogućila zajednička partnerska imovinska ulaganja, odnosno zaštitu takvih ulaganja; omogućila pravo na izdržavanje drugog_e partnera_ice; omogućila ostvarivanje prava na penziju; poreske olakšice, te pogodnosti u pogledu rješavanja stambenog pitanja: posebno u slučajevima kada partneri_ce žive cijeli životni vijek zajedno. Negiranje postojanja takvih zajednica od strane države ne pridonosi rješavanju problema. Ponuđena rješenja mogu biti modificirana i obuhvatiti veći ili manji opseg prava. Također, ona mogu biti shvaćena kao faze do ostvarivanja punog obima prava iz braka i za istospolne partnere_ice. Isto tako, sve ili određene faze mogu biti izostavljene;
 - u odgovarajućim zakonskim aktima entiteta, kantona i Brčko distrikta BiH, kojima se reguliše oblast osnovnog i srednjeg obrazovanja, izričito unijeti zabranu diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta, te utvrditi obavezu svih učesnica_ica u obrazovnom procesu da stvore sredinu u kojoj će osobe drugačije seksualne orijentacije i rodnog identiteta moći ostvariti emocionalni, intelektualni i fizički razvoj kao jedan od ciljeva obrazovanja;
 - u odgovorajućim strategijama i akcionim planovima uključiti i borbu protiv homofobije, bifobije i transfobije u obrazovnim ustanovama u Bosni i Hercegovini;
 - u Okvirnom zakonu o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, kao zabranjeni osnov diskriminacije izričito navesti i rodni identitet. Također, uvesti obavezu da statuti ili drugi osnovni dokumenti visokoškolskih ustanova u Bosni i Hercegovinu kao zabranjeni osnov diskriminacije za akademsko osoblje i studente_ice uvedu i rodni identitet.
 - uskladiti Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine sa odgovarajućim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine;
 - uskladiti kantonalne zakone o visokom obrazovanju sa Zakonom o zabrani diskriminacije i Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju;
 - prilikom donošenja zakona o visokom obrazovanju u Srednjobosanskom kantonu i novog zakona o visokom obrazovanju Hercegovačko–neretvanskog kantona unijeti odgovarajuće odredbe o zabrani diskriminacije na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
 - uskladiti Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske sa Zakonom o

zabrani diskriminacije u pogledu unošenja rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije;

- uskladiti Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine sa Zakonom o zabrani diskriminacije u pogledu unošenja rodnog identiteta kao zabranjenog osnova diskriminacije;
- u sve kantonalne zakone o visokom obrazovanju i Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine unijeti kaznene odredbe u slučajevima pojave diskriminacije na bazi seksualne orijentacije i rodnog identiteta;
- u Zakonu o radu Federacije Bosne i Hercegovine, u članu 5 (zabrana diskriminacije osoba koje traže zaposlenje ili su zaposlene) kao izričite osnove diskriminacije uvesti i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Odnosno, uskladiti Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine sa relevantnim odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije;
- zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine u članu 6 u kojem je uveden princip zabrane diskriminacije, izričito uvesti i zabranu diskriminacije na osnovu rodnog identiteta. Odnosno, uskladiti ovaj Zakon sa relevantnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije i Zakona o ravnopravnosti spolova;
- u Zakon o radu Republike Srpske, u članu 5 gdje je naveden princip zabrane diskriminacije, kao zabranjene osnove diskriminacije navesti i seksualnu orijentaciju i rodni identitet. Odnosno, uskladiti Zakon o radu Republike Srpske sa Zakonom o ravnopravnosti spolova i Zakonom o zabrani diskriminacije;
- u Zakonu o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, u članu 4 gdje je naveden princip zabrane diskriminacije, kao zabranjene osnove diskriminacije navesti i rodni identitet. Odnosno, uskladiti Zakon sa relevantnim odredbama Zakona o zabrani diskriminacije;
- u zakone o zdravstvenom osiguranju ili druge opšte pravne akte unijeti normu kojom će promjena spola biti dijelom obaveznog zdravstvenog osiguranja, odnosno biti pokrivena bilo djelimično bilo u cijelosti iz fondova zdravstvenog osiguranja u Bosni i Hercegovini.

6.3. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU NAČINA PRIMJENE PROPISA KOJIMA SE DIREKTNO ILI INDIREKTNO ZABRANJUJE DISKRIMINACIJA LGBT OSOBA

Prilikom pisanja studije, autoru_ici nisu bili dostupni sadržaji objašnjenja presuda putem kojih bi se mogli analizirati načini tumačenja i primjene pravnih normi, te u ovom smislu nije moguće dati odgovarajuće preporuke i zaključke. No, koliko je poznato autoru_ici, do sada nije bilo presuda u kojima je utvrđena diskriminacija

LGBT osoba. No, odluke drugih organa kao što je Institucija ombudsmena za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu i Regulatorna agencija za komunikacije prepoznava se diskriminaciju i govor mržnje i na taj način primjenjivale antidiskriminacijske propise i propise kojima se reguliše sloboda govora u javnoj sferi. Bosna i Hercegovina kao tranzicijsko i postkonfliktno društvo još uvijek dolazi u situaciju da ne primjenjuje svoje pozitivno pravo, posebno kada se radi o zaštiti vulnerabilnih grupa.

6.4. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU POSTUPANJA ORGANA VLASTI U SLUČAJEVIMA KRŠENJA PRAVA LGBT OSOBA

- Državni organi trebaju voditi aktivniju ulogu u promovisanju antidiskriminacijskih propisa u kojim se zabranjuje diskriminacija LGBT osoba. U tom smislu, posebnu ulogu imaju Agencija za ravnopravnost spolova i Institucija ombudsmena Bosne i Hercegovine. Agencija za ravnopravnost spolova se neopravdano ograničila na promovisanje samo ravnopravnosti žena, isključujući iz svog djelovanja i pripadnike_c seksualnih i rodnih manjina;
- Zastupnici_ce i delegati_kinje u zakonodavnim tijelima, kao i ministri_ce u vladama u Bosni i Hercegovini bi trebali_e biti upoznati_e sa Zakonima o ravnopravnosti spolova i Zakonima o zabrani diskriminacije, odnosno pokazati odgovoran stav prema ranjivim manjinama. Predstavnici_e vlasti često u javnim govorima javno diskriminišu LGBT osobe;
- Edukacija djelatnika_ca policije o antidiskriminacijskim propisima i njihovo senzibiliziranje za potrebe LGBT osoba. Najbolji način realizacije ovog cilja jeste kroz saradnju nevladinog i vladinog sektora;
- Edukacije tužilaštava i sudova o antidiskriminacijskim propisima, s akcentom na LGBT prava;
- Procesuiranje slučajeva napada na LGBT osobe. Naime, iako su se napadi na pojedince_ke tokom Queer Sarajevo Festivala desili u septembru 2008. godine, do danas (mart 2013. godine) Kantonalno tužilaštvo u Sarajevu nije pokrenulo krivične postupke. U tom smislu, potrebno je efikasnije djelovanje tužilaštava za procesuiranje krivičnih djela u kojima su oštećene LGBT osobe;
- Pohvalno je djelovanje Regulatorne agencije za komunikacije Bosne i Hercegovine i Vijeća za štampu u BiH koji su u okviru svojih nadležnosti adekvatno sankcionisali slučajeve govora mržnje usmjerenog prema LGBT osobama;
- Povećanje broja napada na LGBT osobe, te evidentiranih slučajeva diskriminacije dovodi do zaključka da zbog sve veće vidljivosti zajednice dolazi do slučajeva napada i diskriminacije, te da se mehanizmi zaštite ljudskih prava postepeno počinju koristiti. U ranijim periodima (ne računajući 2008. godinu u kojoj se desio Queer Sarajevo Festival) bio je veoma mali broj slučajeva napada i

diskriminacije što se može objasniti zatvorenošću i nevidljivošću zajednice. Komparativno gledajući, napadi i diskriminacija se povećavaju većom otvorenošću zajednice.

6.5. ZAKLJUČCI I PREPORUKE U POGLEDU ODNOSA LGBT OSOBA PREMA USTANOVLJENOM SISTEMU ZAŠTITE U BOSNI I HERCEGOVINI

Kako bi sistem zaštite bio korišten, te pronađeni nedostaci u primjeni, potrebno je da osobe ili grupe prema kojima je on usmjeren iste i poznaju i koriste. Pretpostavka je da LGBT zajednica, zbog straha od stigmatizacije i daljnje diskriminacije, često ne koristi postojeće mehanizme. Drugi mogući razlog je nepoznavanje sistema zaštite ljudskih prava. Sarajevski otvoreni centar, u saradnji sa Dondom Otvoreno društvo radi istraživanje potreba LGBT osoba u Bosni i Hercegovini koje će, između ostalog, dati odgovor o nivou poznavanja pravne zaštite, te razloga za njeno (ne)korištenje. U svakom slučaju, stepen povećanja korištenja pravnih sredstava povezan je sa jačanjem LGBT osoba, kao i formalnim i neformalnim oblicima edukacije.

7.

LITERATURA

- Amandman I na Ustav Bosne i Hercegovine <http://www.ccbh.ba/bos/article.php?pid=1521&kat=83&pkat=85>
- Banović, Damir: Izvještaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u Bosni i Hercegovini, Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2013.
- Bubić, Suzana: Istospolna zajednica u pozitivnom pravu i perspektive u Aktualnosti građanskog i trgovačkog zakonodavstva i prakse, Sveučilište u Mostaru, Pravni fakultet i Sveučilište u Splitu, Pravni fakultet, Mostar, 2005., str. 185.
- Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 20, Non-Discrimination in Economic, Social and Cultural Rights (art.2, para. 2) U.N. Doc. E/C.12/GC/20 (2009), <http://www1.umn.edu/humanrts/gencomm/escgencom20.html>.
- Directive 2000/78/EC of November 2000, establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/employment_rights_and_work_organisation/c10823_en.html.
- Etinski, Rodoljub i Krstić, Ivana: EU Law on the Elimination of Discrimination, Law Faculty (University of Belgrade); Law Faculty (University of Niš), Law Faculty (University of Novi Sad) and Law Faculty (University of Maribo), 2009.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/EA13181C-D74A-47F9-A4E5-8A3AF5092938/0/BIH_CONV.pdf.
- Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, http://www.almaprnjavorac.com/zakoni/protokol_uz_%20Pakt_o_gradj_prav.pdf.
- Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2010. godinu.
- Godišnji izvještaj o rezultatima aktivnosti ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine za 2009. godinu.
- Human Rights Council Declaration on Human Rights, Sexual Orientation and Gender Identity, A/HRC/17/L.9/Rev.1 2009, <http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/06/UN-Human-Rights-Council-Declaration-on-Human-Rights-Sexual-Orientation-and-Gender-Identity.pdf>.
- Human Rights, Sexual Orientation, and Gender Identity AG/RES. 2504 (XXXXIX-O/09), http://www.ravnopravnost.hr/web/wp-content/uploads/2011/05/Resolution_2504_on_Human_Rights__Sexual_Orientation_and_.pdf.
- Kazazić, Vesna, Defterdarević, Nadaždin Mirjana, Kotlo Rebeka: Ljudska prava (praktikum), Centar za ljudska prava u Mostaru, Mostar, 2009. Kodeks za štampu Bosne i Hercegovine.
- Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005. Krivični zakon Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10.
- Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta br. 10/03, 45/04, 06/05 i 21/10.

Krivični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske, br.49/03, 108/04, 37/06, 70/06 i 73/10.

Krivični zakon Socijalističke republike Bosne i Hercegovine sa objašnjenjima, priredili Ljubomir Prljeta, Ranko Nikolić i Smail Sokolović, Novinsko-izdavačka organizacija Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1985.

Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Bosne i Hercegovine br. 36/03, 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11.

Ljudska prava u Bosni i Hercegovini u 2008. godini, <http://www.hrc.unsa.ba/hrr2008/PDFS/ljudskapravaubih2008.pdf>.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, <http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf>.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MeđunarodniPakt%20B.pdf>.

Obavijest za javnost Regulatorne agencije za komunikacije na pisanje medija o Queer Festivalu od 23.09.2008.

Odluka Vijeća za štampu od 9.12.2004. godine na tekstove lista Walter.

Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 11.11.2011. u slučaju pisanja magazina Saff.

Odluka Žalbene komisije Vijeća za štampu Bosne i Hercegovine od 8.10.2008. godine u slučaju pisanja dnevnih novina Dnevni Avaz.

Okvirni zakon o visokom obrazovanju Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br 59/07.

Opća deklaracija o ljudskim pravima, <http://www.ffzg.unizg.hr/hre-edc/Deklaracijaljp.pdf>.

Porodični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine 3/07.

Porodični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 35/05 i 41/05.

Porodični zakon Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 54/02.

Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine br. 60/05, 64/08 i 51/09.

Preporuka za medije o tretiranju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine.

Preporuke za medije o tretiranju rodnih sadržaja i upotrebi rodno osjetljivog jezika u medijima Bosne i Hercegovine, http://www.vzs.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=216:preporuke-za-medije-tretiranje-rodnih-sadrzaja-u-medijima&catid=8:preporuke-za-medije&Itemid=11.

Recommendation 1915 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, <http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta10/erec1915.html>.

Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states

on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity <http://www.unhcr.org/refworld/docid/4bc32b292.html>.

Resolution 1728 (2010) of the Parliamentary Assembly on Discrimination on the basis of sexual orientation and gender identity, <http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta10/ERES1728.html>.

Resolution on equal rights for homosexuals and lesbians in the EC, A3-0028/94, http://www.pravnadatoteka.hr/pdf/aktualno/hrv/20030425/Resolution_A3-0028-94.pdf.

Rješenje o izricanju sankcije televiziji OBN Regulatorne agencije za komunikacije od 15.10.2008.

Sexual Orientation, Gender Identity and International Human Rights Law: Contextualising the Yogyakarta Principles, <http://www.yogyakartaprinciples.org/yogyakarta-article-human-rights-law-review.pdf>.

Statut Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, <http://www.skupstinabd.ba/statut/b/Statut%20Brcko%20distrikta%20BiH%20-%20precisceni%20tekst%202-10%20B.pdf>.

Ustav Bosne i Hercegovine, http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf http://www.arsbih.gov.ba/bhs/pocetnahttp://www.arsbih.gov.ba/images/documents/zors_32_10.pdf.

Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, http://parlamentfbih.gov.ba/dom_naroda/bos/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html.

Ustav Republike Srpske, http://www.skupstinabd.ba/ustavi/rs/Ustav_bosanski.pdf.

Ustav Republike Srpske, www.ustavnisud.org/upload/4_8_2009_48_ustav_srpski.pdf.

Ustavni sud Federacije Bosne i Hercegovine, www.ustavnisudfbih.ba/bs/index.php.

Zakon o matičnim knjigama Federacije BiH, <http://www.fbihvlada.gov.ba/bosanski/zakoni/2012/zakoni/18.html>.

Zakon o matičnim knjigama Brčko distrikta Bosne i Hercegovine i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama Brčko distrikta, <http://skupstinabd.ba/ba/zakoni/ba/zakon-o-matim-knjigama.html>.

Zakon o matičnim knjigama Republike Srpske, <http://www.djeca.rs.ba/uploaded/ZAKON%20o%20maticnim%20knjigama%202003.pdf>.

Zakon o radu Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine br. 19/06, 19/07 i 25/08.

Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine, Službeni list Federacije Bosne i Hercegovine br. 43/99, 32/00 i 29/03.

Zakon o radu Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br 55/07 (prečišćeni tekst).

Zakon o radu u institucijama Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 24/04, 7/05, 48/05 I 60/10.

Zakon o univerzitetu, Službeni list Republike Bosne i Hercegovine, broj 39/90.

Zakon o visokom obrazovanju Bosansko-podrinjskog kantona, Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona, broj 2/10.

Zakon o visokom obrazovanju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni

glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, broj 30/09.

Zakon o visokom obrazovanju Kantona 10, Narodne novine Kantona 10, broj 9/09.

Zakon o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo – prečišćeni tekst, Službene novine Kantona Sarajevo, broj 22/10

Zakon o visokom obrazovanju Republike Srpske, Službene novine Republike Srpske broj 73/10.

Zakon o visokom obrazovanju Tuzlanskog kantona, Službene novine Tuzlanskog kantona, broj 8/08 I 12/09.

Zakon o visokom obrazovanju Unsko-sanskog kantona, Službeni glasnik broj 8/09.

Zakon o visokom obrazovanju Zeničko-dobojskog kantona, Službene novine Zeničko-dobojskog kantona broj 6/09.

Zakon o visokom obrazovanju Županije Zapadnohercegovačke, Narodne novine Zapadnohercegovačkog kantona broj 10/09.

Zakon o zdravstvenom osiguranju Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 1/02, 7/02, 19/07, 2/08 i 34/08.

Zakon o zdravstvenom osiguranje Federacije Bosne i Hercegovine, Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine br. 30/97, 7/02 i 70/09

Zakon o zdravstvenom osiguranje Republike Srpske, Službeni glasnik Republike Srpske br. 18/99, 51/01, 70/01, 51/03, 17/08, 1/09 i 106/09

http://www.pravst.hr/dokumenti/zbornik/200889/zb200803_641.pdf

Presude Evropskog suda za ljudska prava vezana za zaštitu LGBT osoba, Queer Zagreb, Zagreb, 2011.

Đurić, Milan: Od nevidljivog do vidljivog T, u Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanje transeksualizma (urednik Saša Gajin), Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd, 2012.

8. BILJEŠKE O AUTORIMA_CAMA

O AUTORU I AUTORICI

Damir Banović (1983, Sarajevo) završio je studij prava na Pravnom fakultetu u Sarajevu gdje je stekao i zvanje magistra pravnih nauka 2012. godine. Naučni je saradnik u Sarajevskom otvorenom centru, te saradnik na različitim projektima koji se tiču društvenih nauka i LGBT prava. Autor je dvije pravne analize o LGBT pravima u Bosni i Hercegovini, ali i velikog broja naučnih članaka objavljenih u Njemačkoj, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji. Priredio je dvije knjige o političkom sistemu Bosne i Hercegovine i jednu o parlamentarizmu u Bosni i Hercegovini.

damir@soc.ba

Vladana Vasić (1990, Sarajevo) trenutno privodi kraju studij prava na Univerzitetu u Sarajevu. Radi u Sarajevskom otvorenom centru na pitanjima zagovaranja, pravnog savjetovanja i monitoringa rada javnih institucija od aprila 2012. godine. Objavila je rad *Medijsko pravo* (2012) u: Huremović Lejla (ur.): *Izvan četiri zida: Priručnik za novinare i novinarkе o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama*, autorica je pravnog vodiča za LGBT osobe, te *Izvještaja o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH* (2013).

vladana@soc.ba

O SARADNICI

Sadžida Tulić (1986, Sarajevo) posvećena je radu na zagovaranju ljudskih prava i sloboda u Bosni i Hercegovini. Magistrica je ljudskih prava i demokratije na Univerzitetu u Sarajevu i Univerzitetu u Bolonji. Piše o tranzicijskoj pravdi za www.opendemocracy.net. Trenutno priprema pravosudni ispit, a od maja 2012. godine saraduje sa Sarajevskim otvorenim centrom na projektima pravne prirode. Autorica je pravnog vodiča za LGBT osobe.

sadzida@soc.ba

Do sada smo u ovoj ediciji objavili:

Damir Banović (2013)

Izveštaj o homofobiji, bifobiji i transfobiji u školama u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić (2013)

Izveštaj o pravnom položaju transrodnih osoba u BiH.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Monitoring of the implementation of the Council of Europe Committee of Minister's Recommendation on combating sexual orientation or gender identity discrimination.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Marinha Barreiro, Vladana Vasić (2013)

Provedba Preporuka Vijeća Evrope o mjerama borbe protiv diskriminacije zasnovane na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Vladana Vasić, Sadžida Tulić (2012)

Ne toleriši netoleranciju. Upoznaj svoja prava i koristi ih. Vodič za LGBT osobe.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Zlatiborka Popov-Momčinović, Saša Gavrić, Predrag Govedarica (priredili_e, 2012)

Diskriminacija - Jedan pojam, mnogo lica.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Lejla Huremović (priredila, 2012)

Izvan četiri zida. Priručnik za novinarke i novinare o profesionalnom i etičkom izvještavanju o LGBT temama. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević, Kristina Ljevak (2012)

Čekajući ravnopravnost. Analiza sadržaja izvještavanja pisanih medija o LGBT temama u 2011. i 2012. godini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Lejla Huremović, Masha Durkalić, Damir Banović, Emina Bošnjak (priredili_e, 2012): Stanje LGBT ljudskih prava u BiH u 2011. godini – Rozi izvještaj.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

**Druga izdanja koja su objavljena kao rezultat rada Sarajevskog otvorenog centra
(izabrani naslovi):**

Adriana Zaharijević (priredila, 2012)

Neko je rekao feminizam? Kako je feminizam uticao na žene XXI veka.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll/Fondacija Cure

Damir Arsenijević, Tobias Flessenkemper (priredili, 2013)

Kojeg je roda sigurnost?

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Emina Bošnjak (priredila, 2013)

Više od etikete. O ženama koje vole žene.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Jasmina Čaušević, Saša Gavrić (priredili, 2012)

Pojmovnik LGBT kulture.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH

Aida Spahić, Saša Gavrić (priredili, 2012)

Čitanka LGBT ljudskih prava. 2. dopunjeno izdanje.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Boell, ured u BiH

Damir Banović (2012)

Prava i slobode LGBT osoba. Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu u Bosni i Hercegovini.

Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar.

Wiliam G. Naphy (2012)

Born to be gay. Historija homoseksualnosti.

Sarajevo/Zagreb/Beograd: Sarajevski otvoreni centar/Domino/Queeria.

Prevod na BHS: Arijana Aganović